

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - МАРТ

1 9 5 7

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

I ЧЛАНЦИ

Др. Радомир Д. Лукић: Јован Ст. Поповић — професор природног права на Лицеју — — — — —	1
Сретен Вукосављевић: Јован Цвијић и народна традиција	14
Др. Виктор Корошец: Садашње стање проучавања правних извора писаних клинастим писмом — — — —	18
Др. Богдан Прица: Накнада штете због неиспуњења уговора о куповини и продаји (Коментар и критика односних одредба Општих узанса) — — — —	33
Др. Синиша Трива: Споразумно тражење развода брака	50
Др. Адам П. Лазаревић: О извршењу на општенародној имовини (Са освртом на праксу наших привредних судова) — — — — — — — — — — —	64

II СУДСКА ПРАКСА

Љубомир Јевтић — Радомир Шрамек: Нека начелна питања из управног и управносудског поступка —	79
Миленко Јовановић: Отказ закупа стана у станбеној заједници — — — — — — — — — — —	101
Др. Војислав М. Грол: Око кривичног дела несавесног пословања у привреди — — — — — — — — — —	103

III ПРИКАЗИ

Gustav Radbruch: Der Geist des englischen Rechts — Димитрије Продановић — — — — — — — — — — —	106
Р. О. Халфина: Право личной собственности граждан СССР — Обрен Д. Станковић — — — — — — — — — —	108

IV ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА — — — — — — — — — — — 113

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година V

Јануар — Март 1957

Број 1

ЈОВАН СТЕРИЈА ПОПОВИЋ — ПРОФЕСОР ПРИРОДНОГ ПРАВА НА ЛИЦЕЈУ*

Током школске 1840/41 у Крагујевцу и 1841/42 у Београду, на „Правословном оделенију” Лицеја, Јован Стерија Поповић је, поред „Куријалног штила и судејског поступка при грађанским партицама”, предавао, као свој главни предмет, „Природно право”. Рукопис ових предавања природног права сачуван нам је. То је, уствари, једна врста уџбеника, који је несумњиво служио као потсетник за усмена предавања, а који је предавач још и допуњавао живом речју. Несумњиво је да је то најважнији резултат Стеријина рада на правној науци и настави, те ћемо овде укратко изложити садржину и битна обележја овог рукописа, одужујући се тако Стеријиној успомени пригодном стогодишњице његове смрти.

I

Рукопис обухвата 226 страна куцаних машином. Рукопис је брижљиво израђен и даје потпуну, заокружену целину. Међутим, изгледа да су на више места неки мањи делови рукописа изгубљени, јер се запажа прекид у излагању. Језик је уобичајени ондашњи службени језик, удаљен од народног, недовољно разумљив, а стил је тежак — реченице дуге, немачког састава, с глаголима на крају, тешко схватљиве. Но, садржина је њихова, у мисаоном и стручном погледу, изврсна — формулације су веома прецизне, разграничење појмова тачно и често суптилно, што показује доброг знајца и веома савестан рад.

Уџбеник се дели на увод, у коме се одређује појам науке природног права, као и самог права, и на два дела. У првом делу се излаже природно право приватно, а у другом — природно право јавно, тј. у првом делу се износе основи приватног природног права (уствари теорија права и основи целог приватног права), а у другом теорија државе и међународно право. То је, дакле, онда уобичајена комбинација теорије државе и права и филозофије државе и права.

* Предавање проф. др. Радомира Д. Лукића на академији, одржаној на Правном факултету у Београду, псевдом стогодишњице смрти Ј. Ст. Поповића (Примедба Уредништва).

За нас је најважнији увод, јер ту Стерија износи своје основне погледе на право. Он се показује присталицом природноправне школе, која је, насупрот историској школи, тада још увек владала у европској науци, нарочито у хегелијанском облику. Он врло јасно одређује разлику између природног и позитивног права.

Стерија почиње одређивањем разлике између права и неправда, говорећи: „Човек, емпирично узет, у колико је слободом обдарен, спољна своја дејствија или тако поставља да другом чувствено умном створењу вред не наноси, или тако, да други против своје воље и соизволенија уштрб сотим осећа”. Прво је право, друго — неправдо. Потом разликује „правословије” као науку „која нам основано показује како се ово право и неправдо распознати дају”, која своје ставове „посредством умозакљученија по постојаном основоположенију методно доказује”, од практичног знања о праву, које то није у стању учинити.

Право је или филозофско, које потиче из природног човековог ума, или откривено (Мојсијево), или позитивно. Наука о филозофском праву назива се филозофија права или природно право зато „што се Право, које предмет изследованија сачињава, моралном природом човека, или по самом уму непосредствено домаћа, и јест вечито, као што је ум вечит, не зависећи нити од повестице или искуства, нити од положителног, сиреч таковог права, које су законодавци по потреби поједини народа, као што је Римски, или Спартански, уставно предизложили, нити најпосле од спољашњи, какви нибуд сношенија”. Стерија одлучно одбацује мишљење да постоји само позитивно право, „поклем би на овај начин право зависило од воље ког нибуд законодавца, и сваки би моћни могао постојеће законе одбацивати, и оно за право издати, што се с његовом вољом или његовим поњатијем слаже”. Напротив, „Право природно није почастно, ни произвољно, но обште и неизменљиво, које је поњатију сваког народа, сваког човека као моралноумног створења соразмерно, које положителном закону за образац служи”. Стерија одбацује поистовећавање божјег права (као Мојсијевог) с природним, налазећи да је и оно позитивно право и, као такво, потчињено природном, које треба да буде узор сваког позитивног права.

„Цел науке ове — тј. Природног права — поглавито јест точно и системно знање природни или умом постављени права и дужности као условија спољне слободе и дружевног сосушествовања људи; подаља цел пак јест сама мирна спољашња тишина и посредством ове свеколико усавршенствовање, срећа и благополучије човеческог рода”. Одређујући однос природног и позитивног права Стерија, иако подвлачи примат природног права, ипак признаје могућност стваралаштва, одн. допуне природног права позитивним правом, водећи рачуна о конкретним околностима. Уопште, као што ћемо видети, то је видна Стеријина особина — водити рачун о стварности и развоју. Позитивно право баш прилагођава природно право стварности. „Право природно сматра се као темељ положи-

телни закона, и само се у толико измена ови законодатељу допушта, у колико стање дружевно и политика захтева, и уколико је нужно јасности ради такoва разчлениити”.

Природно право се дели на приватно, кад одређује права човека као појединца, и јавно, кад одређује његова права као члана заједнице. И једно и друго право се деле на безусловно, кад се права посматрају независно од сваког услова, и условно, кад се посматрају под неким условима.

Извор приватног природног права Стерија налази у „употребителном (практичном) разуму и природи човека”. Он разликује право од морала, и поред мноштва њихових заједничких црта, по томе „што је морала основоположеније то, да човека као цел сматра; права природног пак, да се човек не узима као пуко средство по произволенију. Морално законодавство јест *унутрашње*, — зактевајући добру вољу и непритворне мисли, у којима се морална вредноћа састоји; правословно пак законодавство сматра само спољашња дејствија ни мало не обзирајући се, шта човек изнутра чувствује”. Најважнија је разлика што право „обвезује удржатељним, и на чувствена склоненија дејствујућим залама тј. физичним нагоном, или присиљавајућим”.

Стерија врло јасно разликује правну науку и од политике. „Правословије јест наука о правима, политика предизлаже сходна средства к уживању и обдржанију права. Правословије има једну, необходимо нужну, обшту, непромењиву цел, правду; политика бира себи различне чувствене цели, као честице шчестија, које се често без повреде дужности напустити могу. Правословије црпи своју науку по основоположенијама разума; политика узајмљује соразмерна средства по искуству. Прво даје обште, нужне, безизатне законе; ова образује своја средства по променљивим обстојателствима времена, места, лица”.

Потом Стерија у уводу кратко излаже историју науке природног права, налазећи јој прави зачетак тек код Гроцијуса, и разликујући три правца у правној филозофији: емпиристе, који природно право изводе из позитивног, и рационалисте, који га изводе из ума, а ови се, опет, деле на две групе: оне који разликују право и морал (чије гледиште одобрава и он) и оне који их изједначају.

Прелазећи на излагање приватног природног права, и то безусловног, Стерија најпре даје појам права и његова основна начела. Он одређује човека као разумно биће са слободном вољом, које слободно дела. Али, пошто људи живе у друштву, то се слобода делатности свакога мора ограничити. Отуд су све правне „дужности из почетка само *отрицателне*, и у томе сталност показују, да нико слободно дејствујући у туђи круг не пређе”. Уколико би ко ову своју дужност пренебрегао, постојало би право да се принудом натера на њено поштовање. И Стерија даје следећу, сасвим кантовску одредбу права: „Право вообште узето јест одређеније спољног дејателокружија, које је личној важности свакога приме-

рено (angemessen), следователно које са слободом сваког другог у једногласију стоји”.

Пошто је овако дао појам права, Стерија прелази на излагање појединих права. Он најпре говори „О првобитним правима”, делећи сва права на лична и стварна и налазећи да сва права чине један систем и да се сва могу свести на једно основно, „праправо”, — на право личности, тј. „право лично своје достојанство, као моралног створења подржавати; именује се иначе право законе слободе к свему, што другима пагубу не наноси”. Ово се право дели на три права (право „личног суштествовања, личне слободе и личне једнакости”) и њих Стерија излаже у следећим одељцима. Он овде заступа познате тезе буржоаског либерализма о слободи и једнакости свих људи, што се изводи из самог појма човека као разумног створења.

После овога Стерија прелази на излагање права на стварима, али се то излагање у рукопису прекида (вероватно ту недостаје један део рукописа, којим би се завршио одељак о правима на стварима), па се наставља излагање извесних личних права: права на слободу мисли и права на име. Део о слободи мисли значајно је за Стеријин либерализам. Он је за скоро апсолутну слободу изражавања мисли. „Будући да објасненије мисли у једнаком односенију стоји са слободом мишљења; нити се мисли од спољашњег изјасненија одвојити могу: следује, да се ником пречаче положити не могу мисли своје било то устмено или пак писмено слободно саобштавати (мислити а не смети говорити било би толико: колико човеку ноге дати, али ји притом и везати). И ако првобитни закон и постојати мора, да нико другом увреду нанети не може: то се увреда ова тек онда проценити и другом урачунати може, почем је учињена; нити се ико у праву своје стеснити може, што би чрез употребленије таковог права може бити вред другоме нанео, будући да није известно следство, да ће се од туда туђе право заиста стеснити. Из овог се лако докучује, под какво мерило и цензура књига спадати мора”. Дакле, слобода мисли и изражавања; евентуална злоупотреба те слободе треба да буде кажњена, али не сме бити узрок ограничењу слободе.

Излагање „права природног условног” Стерија почиње одељком „О притјажанију” (својини). Он заступа уобичајена мишљења о својини — ову схвата као основно право, што се види из те занимљиве чињенице да сматра како право нужде (тј. кад се неко налази у опасности по живот) не даје право да се ради отклањања те нужде присвоји туђа својина. После излагања о својини, говори се о уговору опште, као и о појединим главним врстама уговора. Ова су излагања, као и она о својини, углавном препричавање општих начела позитивног буржоаског права, које Стерија покушава да прикаже као право које истиче из самог разума.

Напоследку се говори „О начину своја права подржавати”, тј. о правној заштити права. Овде је реч углавном о грађанскоправној штети и накнади штете. Не треба заборавити да се све то налази:

у одељку који говори о природном приватном праву, тј. о праву које посматра изолованог човека, одн. човека у „природном” стању, у коме још нема државе, а ни друштва у правом смислу речи, већ само појединаца. Стерија зато утврђује да је у таквом стању скоро немогуће ефикасно бранити своје право. Стога је нужна држава.

У рукопису сад наилази недовршени одељак о литератури природног права, па непотпуни одељак (без почетка и свршетка) о казни, који очигледно претставља наставак излагања о заштити права, одн. онај његов део који се тиче кривичноправних деликата. Ове непотпуности очито указују на изгубљене делове рукописа.

После овога се прелази на други део приватног природног права — на „Природно право особено дружевно”, тј. на право људских заједница (не укључујући државу). Говорећи „О праву обште дружевном” Стерија најпре одређује друштво као „отношеније више лица, којима узаимно право к обдржанију сталне и обште цели припада”. „Будући, да се сваки рад, који се од другог набавља, на уговору оснива, то и дружевно право оваковим уговором почетак добија, и може се сматрати као уговор сојединенија”. Друштво, према томе, претпоставља сагласност воља својих чланова. „Уговором друштва природна слобода свакога распрострањава се у толико, што се и други к содејствију обште цели принудити, и ова цел умноженим силама лакше докучити може”. „Простор дружевне слободе јест, да никаквог стесњавања не осетимо, разве у колико се уговором друштва обвезујемо”.

Из Стеријина излагања о друштву види се да он говори о појединим облицима удруживања људи, али ипак притом мисли и на општи појам друштва. То се види и по томе што Стерија сматра да од свих могућих друштава у оквир природног права долазе породица и држава. Пошто држава спада у други део природног права — јавно право, — то се у првом делу он бави само породицом, тј. браком и односима родитеља и деце.

Говорећи о браку Стерија подвлачи његову добровољност и улогу личности, субјективности, љубави. Он је за моногамију, и за режим одвојене имовине супружника. Такође је за то да муж буде „кућни поглавица”, јер му то боље одговара „по природи и воспитанију”. Занимљива је Стеријина мисао у погледу родитељске власти — главна је дужност родитеља васпитање деце и из ове тек излази њихова родитељска власт, пошто без власти не би могли испунити ову своју дужност, одн. функцију. Све остале разлоге Стерија одбацује, и с правом. „Власт родитеља није притјажателно право, него размерена, на добру и благу своје деце основана власт”. Деца уживају пуну слободу у границама свог разума.

Прелазећи на јавно природно право, Стерија најпре излаже појам државе. Он појам државе изводи из природног стања, у коме, макар и не било рата свију против свих, ипак нема довољно средстава за заштиту права. Ни породица та средства не пружа. Томе циљу би боље служило „сојузеније више породица на сачување надлежни права устројено, и оваково из више породица састојеће

се једнако друштво које општег поглавара нема, називали су стари *анархија*". Но, *анархија* доводи до сукоба у друштву, па је нужно успоставити власт једнога, који ће руководити целим друштвом, независно од било ког. „Таково дакле (правословно) од независими лица под управитељством једнога опште постављеног сојединеније за сачувати своја права, зове се *Држава* у формалном смислу, у материјалном пак не само људи, него и све што им припадаје, сочињава државу". Пошто је држава установа за заштиту права, то „нико нема права другога натерати, да уз државно друштво пристане", а да би постојала држава довољан је онолики број људи колики је потребан за остварење њена циља, што се не може унапред одредити. Грађани државе се деле на владајуће и потчињене, а државни простор *Стерија* назива „*државокружије*". Сваки грађанин мора бити слободан, понавља *Стерија*, као далеки одјек, *Аристотелову* мисао, те зато робови, деца и странци нису грађани, а супруге, служитељи и слични то могу бити само с одобрењем свог шефа.

Правни основ државе јесте уговор међу грађанима. Овај уговор се, уствари, састоји из три уговора: уговор „*грађанског јединства*", којим се ствара друштво, тј. узајамна обавеза да се права штите; уговор „*устава*", којим се одређује начин владања државом (*аристократија*, *демократија*, *монархија*) и уговор „*подчиненија*", којим се сваки грађанин обвезује да се потчињава уставној власти, а лица која ову власт врше примају се њена вршења. *Демократија* може постојати и без овог трећег уговора. Важно је да *Стерија*, сасвим модерно, уговор не сматра историском чињеницом: „Ово не треба тако узети, као да су све државе посредством та три уговора постале, но да је по филозофном умствовању држава овако и не иначе постати морала".

Државна власт се, каже јасно *Стерија*, не изводи сама из себе већ из власти слободних људи који су је својом вољом установили. Овим је грађански либерализам дошао до пуног израза. Но, он, као што ћемо видети, ипак не иде до признања права на побуну.

Стерија природно јавно право дели на државно — односи у оквиру државе — и народно — односи међу државама. Државно јавно право се дели на државно јавно право у ужем смислу речи, где се излажу односи између властодржаца и поданика, и „*право у држави приватно*", које одређује права између поданика. Даље, оно се дели на безусловно, „*кад се држава без призренија на поглаварство и начин правленија узима*" и условно, кад се о овоме води рачуна.

Основно начело државног права јесте да је све у држави правично што се, на основу одредаба државног уговора, слаже с њеним циљем. Према томе, свако треба да ради оно што је у складу с тим циљем. Али свако може да ради и за своје лично добро уколико се то не противи циљу државе.

Прелазећи на излагање државног права безусловног, *Стерија* у кратким одељцима говори о правима и дужностима „*Владатеља*",

одређујући га као онога „коме је остављено средства к државној цели одредити и таква у дејство привести, или који власт има дејствија државни членова самопроизвољно к одреденију водити“. Он је суверен. Зато што има такву власт и што се за њено вршење међу грађанима бирају обично они који су бољи, способнији од осталих, то је владалац величанство („Величество“), па макар и не носио ову титулу. Из суверености следује да „Величество“ „као таково никаквом већем закону на земљи не припада, да његова дејствија никаквог потврђивања, да обстану, не траже, да ником, у смотрењу свију дела, није дужно рачуна давати, да никаквом присиљавању не подлежи“.

Али, иако Стерија употребљава реч „Владатељ“, — дакле, једину — из тога не излази да ту мисли само на монархију. Наиме, он ту говори, као што је напред речено, о „праву државном безусловном“, тј. о суштини државе уопште, а не о појединим државним облицима („право државно условно“). Зато под речју „Владатељ“ он озде разуме само суверена, тј. сувереног државног органа, без обзира ко то био (монарх или парламент). Тек касније Стерија говори о облицима државе, монархији и републици, као што ћемо видети.

Давши тако општу одредбу суверености, Стерија, по примеру Бодена и других класичних писаца, излаже поједина права суверене власти. Ту се укратко обрађују, уствари, поједине „функције“ државе. Најпре се доста опширно говори о законодавству. Законе доноси суверен својом вољом. Али, ипак, „из овог се не разумева, да владатељ има право без разсудног основа такве поданицима намећати, но у толико, у колико је њему уручено сва средства представити и подржавати, која он по свом благоразмислици нашао буде, да су одреденију државе соображена, дакле, природним законима не противна“, — из чега јасно излази да државна власт, у складу с теоријом природног права и друштвеног уговора, није апсолутна.

После законодавства, Стерија говори о „надзорном и извршителном праву“. Оно обухвата најпре „право надзирања“ владоца, које се састоји у надзиравању рада сваког лица (физичког или правног), како овај не би био противан остварењу државног циља. Ради извршења надзора владалац мора имати одређене статистичке податке: број становника и друге податке о њима, јер од тога зависи моћ државе. Надзор над радом удружења, пак, обухвата право државе да допушта стварање удружења, као и да их укида, сходно државним интересима. Међутим, дозвола за оснивање удружења може бити и прећутна. Иако се право надзора, додуше, разликује од права доношења закона, ипак из тога не излази да се оно врши независно од закона, као сасвим слободно, дискреционо право, а једино би овакво схватање било у складу с начелима просвећеног апсолутизма. Уствари, право надзора и извршења код Стерије нису ништа друго до оно што се данас назива управом.

Треће право владаоца, које омогућује извршење права надзора, јесте „извршивање одређенија и закона”, — дакле, извршна власт у ужем смислу. Ова у себи „обкључује *нагон*, и састоји се у том, да владатељ сва средства употребити може, која се за нужна бити виде за достићи к одређенију државе”. Извршну власт Стерија дели на судску и полициску. Судска власт непосредно обезбеђује право у држави, а полициска то чини посредно.

У следећем одељку, под насловом „Особљива унутрашња права Величества”, Стерија говори о „праву оружја (војене власти)”, о „земаљском праву” (тј. о праву државе на територијалну власт, како над држављанима тако и над странцима), а затим о судској грађанској и кривичној власти.

Под „судејском” влашћу у ширем смислу Стерија подразумева „грађанско вр'овенство, којим се сваком своје даје” и дели је на „грађанско законодавство, надзирателство, и извршивање”. Овој судској власти у ширем смислу припада и судска власт у ужем смислу, тј. „вр'овно правосудије, сиреч право мотрити, да се поједини случајеви на законе точно пренесу”. Како се види, Стерија није јасно разликовао судску власт од осталих државних власти, јер је сматра и као синоним целокупне државне власти.

Суштину рада судске власти у ужем смислу чини изрицање судских пресуда. Функција је пресуде да утврди „на чијој страни право стоји”. Судови се разликују на „грађанске и казнителне”. „Казнити јесте физическа зла на оне управити, који се постојећим уредбама не покоравају, и законма противно раде”. „Преступленија” Стерија дели на грађанска, финансиска, полициска итд. Он не издваја јасно кривична дела, али јасно издваја учиниоце кривичних дела под именом „злочинци”.

Стерија опширно расправља о казни и њеном циљу. Последњи циљ казне јесте обезбеђивање права свију грађана, а најближи циљ „јест удржаније сваки' могућни' преступника посредством психологног нагона, које грозење добија по томе силу, што се казн на сваки случај преступленија у дејство проводи, и испуњава”. Стерија одбацује мишљење о преваспитавању злочинца или заплашивању других као циљу казне. Преваспитање није циљ казне, јер би то била предохрана, а не казна за извршено дело. Кад би то био циљ, ни казне не би смеле бити различите, а казна не би смела ни постојати ако би се знало да злочинац више неће вршити деликте. Исто тако, ако би се застрашивање других сматрало циљем казне, казне би опет биле непотребне ако би се знало да ти други неће да чине деликте. Стерија опширно говори о разним врстама казни и изјашњава се против начела талиона. После озбиљног расправљања он се изјашњава за смртну казну, као нужну у друштву и као постојећу и у природном стању. Али њу треба употребљавати с „особитом предострожношћу”. Он нарочито наглашава потребу доброг испитивања кривице, с пуним правом одбране. Осуда се може изрећи само на основу „јасни, сунцу подобни доказателстава”, „будући је увек приличније да се стотина криваца без

казни пусти, него и један невин на правду осуди". Ради изнуђења признања не смеју се употребљавати никаква средства мучења, ни физичка ни душевна.

После тога Стерија говори о власти над добрима у држави, задржавајући се нарочито на финансиској власти државе. Владалац може сва добра грађана употребити за остварење државног циља, исто као и њихов живот. Ово право Стерија назива „виспреним правом (ratio status)". Но, ово право се мора вршити строго у државном интересу, а оном ко је услед тога оштећен, треба дати накнаду (уколико нису сви поданици уопште једнако оштећени).

Следећи одељак говори о државним службеницима (под насловом „Власт у смотренију државни званија и достоинства"). Овде Стерија одређује појам надлежности, и саветује штедњу у постављању чиновника, као и потребу да се бирају достојна лица („нити племе, нити препорука, нити надежда, да ће се у смотренију оскудевајући својства временом поправити, нит напоследак подлимит, но личне заслуге и способност човека достојним чине, да се у званије прими, или да се на виши степен дигне"). По правилу, служба треба да буде доживотна. Стерија нарочито подвлачи одговорност чиновника за рад. Плата чиновника мора бити толика „да би по достојанију живити могао", јер се иначе не може тражити да службу исправно врши.

Говорећи у идућем одељку о положају цркве у држави, Стерија цркву и државу строго разликује по њиховим циљевима и залаже се за слободу вероисповести, ступања у цркву и иступања из ње, јер се и ова, као и држава, заснива на уговору. Он цркви пориче сваку принудну власт, сличну државној. Споља посматрано, црква је само једно удружење, и као такво потчињено држави. То утолико пре излази из постојања више цркава у истој држави. Стерија се изјашњава против „епископалне" системе, по којој је држава потчињена цркви, као и против „колегиалне", по којој је црква потпуно независна од државе. У оквиру државе црква треба да има самоуправу за своје послове. Држава се у црквене послове може мешати само ако се две цркве сукобе или се у оквиру цркве појаве тежње супротне држави.

У следећем одељку, о дужности владоца, Стерија подвлачи да је владалац дужан држати се устава и своја права савесно вршити, а у одељку о дужности поданика подвлачи потребу безусловне послушности, на коју су се уговором обвезали. Међутим, „ово безусловно повиновеније није повиновеније слепо, будући да је безусловно повиновеније од воље, сиреч, које проиходи од совршеног уверенија поданика, да је таково правично, на уговору основано, и обшту цел за предмет има". Слепа покорност се не заснива на уговору већ зависи од воље властодршца. Стога се од поданика и не може тражити слепа покорност. Ову покорност може изнудити окупатор, но против овог постоји право побуне. Ако, пак, сопствени владар изнуђује слепо покорност, против њега не постоји право

побуне, јер грађани нису уговором задржали право да му суде, пошто је он суверен.

У идућем одељку Стерија говори о народним претставницима, који постоје у оним државама „гди народ при устројенију закона учествује”. Изборни систем може бити двојак. Или се за претставнике сви грађани подједнако могу бирати или се разликује према друштвеном положају („чину и стању”): својини, занимању, умној снази итд., тако да се из сваке од ових група мора изабрати одређен број претставника. Сходно схватањима свог времена, кад је демократија била још веома уска, Стерија каже: „По себи се ... разумева, да сви они, који се као грађани не сматрају, као што су слуге, луде, надничари... не могу при бирању представника никаква учестија имати”.

У следећем одељку, под насловом „Правични начин устав поправити”, реч је о промени устава. „Правица по себи се нити изменути, нити од човека игда одлучити може”, каже Стерија сходно свом природноправном схватању, али, будући ипак довољно реалиста, он утврђује и да се „опет по усавршателности човека и по времену мења не само природни човека карактер, но и нарави, и дух, подвиг, а по овом и потребе поједини народа”. Отуд „у моралном свету” непрекидно кретање, ка уздизању или пропадању народа. „За предпредити ово падање мора сваки устав и внутрење устројеније тако образовано бити, да није само настојећем времену сходно, но да и успевање и напредак народа посредствује, следователно, будући да је свако устројеније човеческо дело, а тако и измени подложно, нужно је напред начин поставити, како се устав у потреби поправити, или, ако је неудобан, сасвим изменути може”. „И колико Устав у известно време духу и потребама народа више одговара: толико ће се више по истеченију известног времена потреба уставног поправленија осећати, почем је сиреч дух и нужда народа измењена”. Основна начела природног права су, наравно, непроменљива, али њихова конкретизација се мора мењати, у складу с приликама.

Пошто укратко говори о усељавању и исељавању грађана, које мора бити слободно (јер је држава заснована на добровољном пристанку сваког грађанина, од кога он може и одустати), Стерија прелази на условно државно право, тј. говори о облицима државе. Он облике државе дели најпре на републику и монархију, а затим на изборни или наследан облик, и на прост или сложен. Међутим, „Свако је оваково правленије по разуму правично, ако је на правци основано, за државно изображеније удобно, и од народа, који се по томе руководи, признато”. Републику Стерија одређује као државу у којој власт не припада свом носиоцу као лично право већ као звање. Зато је монарх доживотан и лично суверен, док у републици то није случај. Монархија може и треба да буде исто толико слободна колико и република. Стерија разликује ограничену и неограничену, и изборну и наследну монархију. Изопачени облици монархије јесу узурпација, тиранија и деспотија. Демокра-

тија се састоји „у том, што права владатељства целом народу припадају, обдржавају и употребљавају”. Но, чисте демократије нема, јер малолетници немају право гласа а „женског рода особе морају искључене бити”. Стерија још говори о аристократији и теократији, сматрајући ову последњу као примитиван облик државе.

Потом говори о „државном сојузу”, тј. о сложеној држави, разликујући на уобичајен начин федерацију и конфедерацију.

Најзад, ево његовог изврсног закључка о облику државе: „Почем су различни видови правленија увиђени, остаје нам још по филозофном разуму одредити, какво се правленије као најбоље узети може, које према више у политику спада, неће ни овде излишно бити, почем све, што се по разуму докучује, ваља да је предмет природног права. Најсовршеније и најбоље правленије јест идеал или образ, који се не може за свако време одредити, но који од емпирически условија зависи. Следователно мора се узети као добро односително, а не совршено, по положенију и народном изображенију размерно”. Зато некултуран народ захтева аутократију, а културан народ треба да све више развија демократију, остављајући монарху извршну власт, а себи задржавајући законодавну. Ову власт народ треба да врши посредно, преко претставника, а не непосредно сам. Иако тако оптира за монархију, ипак Стерија још једном подвлачи да нема савршене владе за све државе и да је свака влада добра која „духу народа, времену и обстоятелствима подпуно одговара”.

Напоследку, Стерија опширно говори о престанку државне власти, разликујући нестанак народа од нестанка владаоца.

Овим је завршен одељак о јавном природном праву и почиње онај о „природном праву народном”, тј. о међународном праву. Ово излагање Стерија почиње тиме што утврђује да народи, као моралне (правне) личности имају, исто као и људи, своја природна права. Основно народно право („праправо”) јесте, као и код човека, самосталност, тј. оно што ми данас називамо националном сувереношћу. Ово право се састоји у праву на сопствену територију, на независност од било ког другог народа, на сопствено име, сопствени устав и сопствену владу. Друго основно право јесте право „целости” (невредимости) народа. Из ових права излази да је сваки народ по себи циљ, а не средство за друге народе. Уништење самосталности другог народа је исто такав злочин као убиство појединца. Народи су, међутим, слободни да се спајају с другим народима или да се деле.

Сва права народа Стерија даље дели на „корена” и „набављена” према томе да ли народу припадају по природи ствари или на основу уговора. Корена права јесу: народна слобода, која је основни услов народне самосталности; једнакост свих народа у слободи и правима, без обзира на њихову бројност и јачину; узајамна јавност, која се састоји у јавности односа народа једних према другима тако да сваки народ зна како се други према њему односи; поверење, које

се стиче на основу исправног понашања једног народа у односу на друге; право на територију и најзад право на безбедност.

Потом Стерија укратко излаже теорију међународних уговора и међународног претставништва (дипломатског), а онда набраја „условна права народа”, која се односе на употребу насиља. Сваки народ има право употребе насиља ради заштите својих права. Ова употреба је тројака: у циљу предохране, одбране или накнаде. Употреба силе, дакле, никад не може бити у циљу казне, јер казна претставља неког непристрасног трећег између две државе у сукобу, а овај (сем уколико споразумом самих тих држава није изабран) не постоји, пошто су државе суверене. Стерија даље разликује три вида употребе силе међу државама: „возмездие” (реторзију), „противоуврежденије” (репресалије) и рат. Рат одобрава само као средство за одбрану права, па макар се одбрана вршила и у виду предохране. Чим циљ рата буде постигнут, он мора престати, и слобода народа против кога је рат вођен мора се у свему остварити каква је и пре тога била. Пошто је укратко говорио о савезу и неутралности, Стерија говори о „правичном миру”. Да би рат престао, мир треба да буде правичан, „јер не само право него и разум зактева, да победитељи побеђени народ нигда тако не обтерети, и стесни, како ће му потом заклетни непријатељ бити”.

Рукопис се завршава одељком под насловом „Право светског грађанства”. Кад сваки народ поштује туђа права, каже Стерија, „онда разум представља свет као собраније слободни и морални суштества, кои скупа к образцу човечества спеше”. Тада се може узети да се човечанство уједињује ради одржања међународног права, које тиме постаје „светско право”, „по којему сваки човек није само член свога народа, но целог на поврхности земној наодећег се друштва”. И Стерија последње речи свог рукописа завршује величанственим уздизањем светског вечитог мира у кантовском духу, уносећи у то искрено одушевљење и песнички полет, као и много смисла за стварност, те ћемо цео овај текст навести: „Из виспреног овог поњатија произлази образац о вечитом миру, који се по песмама стихотвораца као златни век описује. Премда ова мисао далеко од дејствителности одстоји: опет није немогућна, прво по томе, што је природа људи усавршателна, а друго, што човечество к душевном пунолетству јако напредује. Вечити овај мир пак нити се обштом монархиом придобити може, нити политичким равновесијем, нити пак свеобштим сојузом народа; но поправљенијем физичног, политичног и моралног стања код свију народа. Ако ће дакле и стотине или тисуће године до устројенија оваковог сојуза међу људма протећи, опет остаје вечити овај мир увек као најлепши задатак за род човечески”.

II

Као што се могло видети, Стерија је присталица школе природног права, и то оне њене, тада владајуће варијанте, која је узимала да се из људског разума непосредно може извући углавном

целокупна садржина права. Ова школа се развила нарочито у XVIII веку, и у извесном смислу добила је врхунац код Канта. Фихте, а нарочито Шелинг и пре свега Хегел, претстављају нову етапу у развоју ове школе. Међутим, Стерија очигледно усваја Кантова гледишта, што се види из многобројних ставова — из одређивања појма права као разграничењу сфера слободне делатности, схватања међународног права, вечног мира и др. Иако је познавао Хегела, ипак Стерија није усвојио његове погледе. С друге стране, као реакција на природноправну школу јавила се историска школа права. Она је, за разлику од непроменљивости природног права, истинска променљивост „народног права“, рођеног из народног духа сваког народа. Иако није усвојио основни став ове школе, Стерија је ипак прихватио много од њене критике природног права, па је свуда реалистички подвлачио да, ако природно право и пружа основна непроменљива начела, ипак ова морају бити увек изнова конкретизована позитивним правом, зависно од променљивих историских околности.

Разумљиво је да је и Стерија, с осталим припадницима природноправне школе, основна начела позитивног буржоаског права сматрао природним правом, у чему се види одговарајућа ограниченост његовог погледа на право. То излази, нарочито, из схватања права својине, права гласа, итд. Притом, то је још неразвијено буржоаско право — где су жене под мужевљом влашћу и немају право гласа, а где се слуге, надничари и слични не сматрају пуноправним грађанима, па ни они немају право гласа.

Но, позитивно је за данашњу оцену Стерије то што је, у доба просвећеног монархиског апсолутизма, који је код нас покушавао да спроводи кнез Михаило, био у основи либерал. То се види из његовог схватања слободе мисли, граница државне власти, одговорности службеника, права на одбрану, међународних односа, родитељске власти и много других гледишта. Код нас је изнето мишљење да је Стерија био израз баш тог просвећеног апсолутизма, да је заступао његове основне циљеве и да га је оправдавао као најбољи државни облик. Ово је, пак, потпуно нетачно, и надамо се да се то јасно показало из нашег излагања. Ово погрешно тумачење вероватно потиче отуд што се узима да Стеријин термин „Владатељ“ означава монарха — међутим, показали смо да под тим Стерија разуме само властодршца, одн. суверена, ма ко он био, а показали смо и да он ниједан облик државе не сматра апсолутно најбољим, па чак да, само условно, сматра најбољим облик парламентарне монархије, у којој народ врши законодавну, а монарх извршну власт. Ако се има на уму у каквим околностима је Стерија писао ова своја предавања и да по темпераменту није био никакав револуционар ни политички борбен човек, онда се тим пре мора поздравити његово слободоумље.

Тражити код Стерије оригиналност било би, несумњиво, сувише. За ондашње наше прилике било је сасвим довољно да се разумно и с мером пренесе оно што је савремена наука пружала.

Стерија је то с пуним успехом и учинио. Из његовог рукописа, по наводима дела појединих писаца, види се да је у пуној мери познавао савремену науку. Он наводи тридесетједно дело разних писаца, од шеснаестог века па до тридесетих година деветнаестог. Дела су на латинском или немачком. Од тога је осамнаест дела из деветнаестог века. Међу њима су не само дела осредњих писаца већ и великана: Шелинга и Хегела. Хегелова „Филозофија права” се чак наводи у два издања — првом од 1821 и другом од 1832. Стерија је потпуно на висини савремености и успео је да из огромне књижевности природног права одабере оно што је заиста најзрелије, најнапредније и најприкладније за наше прилике, као и да то на сасвим јасан, прецизан и често чак суптилан начин, а ипак врло сажето, изнесе.

Нема никакве сумње да је Стеријиним делом наша правна филозофија почела на најбољи начин. Стога ће Стерија у њеној историји увек остати као светло име.

Др. Рад. Д. Лукић

ЈОВАН ЦВИЈИЋ И НАРОДНА ТРАДИЦИЈА*

Народна традиција је један од научних извора у Цвијићевим антропоеографским проучавањима. Из тих проучавања постало је велико научно дело. За становништво села по село, области по област, за народ као целину, постављена је прецизна — као алгебарска — формула елемената, из којих је састављено. Тај састав становништва у једној великој мери детерминише живот привредни и морални, историју, менталитет народни. Нарочито у прво време по досељавању. Као свој удео у ново је друштво сваки досељеник био донео у себи, у своме привредном и моралном животу и своме менталитету, онај део историје који је у његовој матичној области био уобличио и друштво и појединца. Ново друштво се изграђивало према тим донетим уделитема и према новим приликама. Својим проучавањима Цвијић и његови ученици створили су велико научно дело. У нас је Цвијић та проучавања почео у последњем часу, када је још било извора обилато. Да није било њега тај би час прошао и дело не би било израђено, као што није израђено и у суседних народа, у којих је тај час био од прилике у исто време кад и у нас, али се радом закаснило. Највише због тога што у таквом часу нису имали неког Цвијића. Иако не за много времена, закаснило толико, да нема наде да се може накнадити. Да није Цвијић то дело засновао, остао би наш и садашњи и будући социолог, историчар, етнограф, правник и практични политичар без неких научних оријентација јако потребних свакоме ономе који увиђа да су му основне оријентације потребне.

* Говор одржан на комеморацији поводом тридесете годишњице смрти Ј. Цвијића, на дан 31 јануара 1957 на Правном факултету. (Примедба Уредништва).

Наша народна традиција се била компромитовала као научни извор за историска испитивања. Била је одбачена и као научни извор за историју, била одбачена и као научни извор и за друго што. Била је одбачена и она историска, општа национална, традиција и она локална традиција. А народ је између те две традиције правио разлику коју наша наука тада није увиђала. Ону општу, националну, историску традицију народ је сам гледао као поезију, као уметничку истину. По томе ју је и ценио. Таква му је требала. Из националне историје је узимао само фабуле за та поетска стварања. На локалну традицију о историји свога села и других уских народских колектива народ је гледао друкчије. Податке из те традиције верификује онако како верификује она причања о савременим, важним и блиским, догађајима, за која му треба да сазна конкретну и реалну истину. Са традицијом је увек тако: чим престане бити чисто локална, чим постане иоле општа, она се израђује као бајка и поезија, као уметничка истина. Народ је тада нити израђује, нити исправља, начинима којима израђује и исправља локалну традицију. Цвијић је локалну традицију рехабилитовао као научни извор. Речено је: „камен, који зидари одбацише, постаде камен угаони”.

Због тога што је селима локална традиција једна потреба, већим делом чисто практична, она је стварају, проверавају, одржавају критичним методама које су у основи и духу што и научне методе, само што им је техника примитивна. Предања локалне традиције се на селу преносе на поколења целог села. Становниште је устаљено: по коју стотину година наслеђују се поколења истог порекла. Потомци једног претка остају у истом селу бар већином, те традиција, генеалогска као и свака друга, има континуитета. Држи је цело село, а не нестална породица једна по једна као у граду. Предак је веза међу свима својим потомцима. Зна се како је међу њима дељено место на коме је насеље, како баштине, зна се како су својта један другоме, па се генеалогска памти и због тога. Потомци истог претка су главнином имања и насељима суседи; који нису, зна се зашто нису; зна се и који су се од другог рода уселили међу њих, када и како. Цела разграната генеалогска од првог претка до сад развија се упоредо са наслеђима и деобама разних непокретних својина и разних многобројних права коришћења. Генеалогска родова у једном селу преплетене су са традицијама о распореду захватања земљишта за баштине и за насеља, са традицијама како су се родови распоређивали по сеоском атару. Трагови пак свих тих старих распореда јасно се распознају и сад, па су сведоци, сигурни сведоци, шта је од тих традиционалних „прича” истина, шта није. То стално верификује генеалогска; то помаже памћењу све до оног претка који се доселио. По седам осам поколења свуда, а у стариначким областима још више. Генеалогска традицију подржавају и гробља. Потомство истог претка сахрањује се у истој деоници. Нико није рад да га сахране у другој деоници, а туђинце и не пуштају радо у своју деоницу. Та је

родовска деоница гробља дељена како се род разгранавало, али је сва једна целина. Исто као што се деобама распоређују баштине — оне које су старевина. Имају заједничке и обавезе према заједничкој деоници гробља: култне приликом сахрана—и помена; имају и заједничке обавезе око одржавања гробља и подизања и одржавања онога дела оградe сеоског гробља који је поред родовског гробља. Одржава је и читуља — онде где има читуља. Она је заједничка за неразгранати род; а ако је разгранат, онда су у читуљама сваког огранка били убележени и сви стари претци, још из времена када род није био разгранат. Иако је читуља много пропало у разним недаћама, ипак се очувало сасвим старих. Када се род разграна, када огранци узму друга презимена, па чак и када се део рода пресели негде у близину, заједничку генеалогску традицију одржава и верификује и иста слава. — И у оним областима југословенским, које немају добро развијених општинских националних, историских предања, локална је традиција врло развијена. Зачудо је колико је развијена, например, у Македонији или Далмацији, колико је прецизна и до у која давна времена досеже.

Да није било неке важне потребе, села не би из чистог интелектуалног интересовања онолико пажљиво и онолико постојано израђивала, проверавала и памтила, генеалогску родову традицију о пореклу и о сродствима и другу локалну традицију. Два су главна практична интереса. *Први*. Разним правима својинским и нарочито разним правима неког самог коришћења главни доказ је у генеалогској носиоца права и у генези тих права. Она се могу доказати само тако што је њен постанак и одржавање уписан у сећање и свест народну. Регистровања у књиге какве уопште није било за дуго времена по досељењу. И данас је још врло много чак и баштинских својина које нису регистроване у какве било званичне књиге. За својинска, баштинска, права ипак има неких формалних правних доказа, каквих таквих. Али уопште нигде сем у заједничкој свести сељана нису ни убележена, а камоли правно осигурана, она разна права сезонског саобраћаја преко дугих баштина, или права на сезонску пашу на туђим њивама и ливадама. Нити су била убележена она разноврсна права на колективна земљишта, на шуму, на воду. Нити оне многобројне промене и носилаца тих права и самих тих права. Та су пак права и сада врло важна. Некада су била привредно важнија од својинских права на приватне баштине. Село мора знати порекло тих права да би могло процењивати њихову легитимност. А порекло тих права не може се одвојити од порекла сељана. У неписаној традицији био је извор и праву и правној свести у највећем делу нарочито ових земљишних односа. Иначе би, по ономе како је држава била средила сва та материјална права и обавезе, на селу било безвлашће и потпун неред и правна несигурност свих ових права и свих обавеза. Правно стање у земљишним односима, како појединаца у селу, тако и целога села према околним селима, било је углавном засновано на тим старим многобројним регистровањима конкретних права и

конкретних обавеза у локалну традицију и у колективну правну свест села. Правна свест је и била углавном само извод из свих тих старих урегистрованих права. Друго. За генеалошку традицију има још једна, урачунљива иако мање важна, потреба да ју села памте и верификују. Бракови међу сродницима су по народном брачном праву забрањени у много даљем сродству него по црквеном схватању. Да би се спречили бракови међу сродницима, нарочито по мушкој лози, мора се знати генеалогичка до врло далеких предака. Треће. Важан је и још један, више морални него материјални, узрок одржавања генеалогичке и уопште локалних традиција. Оне су једна од основица друштвеног угледа и појединца и његове породице; оне су веза родовске или друге неке друштвене заједнице која је заједница била јако потребна у приликама када се односи уређују на снагу, али и у свима другим приликама. — То су главни интереси због којих се на селу не сматра беспослицом када озбиљни и паметни људи седну, па сахатима распредају, на пример, чији се седми или осми дед пре или доцније доселио. „Који су од којих прву ватру узели.”

Проучавање миграција је језгро свих антропогеографских проучавања Цвијића и његових ученика. Мало је у нашим балканским областима, па и у ванбалканским сем Словеначке, неких делова „дивилне Хрватске” и неких острва, са којих становништво није било бар по једном развејано све или скоро све. Испрметано и измешано по нашој земљи целој. Из сваке се наше области исељавало у неким приликама; у сваку се усељавало у другим неким приликама. Сви писани извори укупно никада не би могли дати слику колико је то кретање било узвитлано, колико дуготрајно, колико су велике и разноврсне биле последице те бурне динамике. Из писаних извора би се нека мало јаснија слика могла добити само о последњим масовним сеобама у Војводину; о масовним сеобама у северозападне области већ не би; о оним пак појединачним, а сталним, исељавањима која су најважнија, такође не би. Само онако богати научни извори за обавештења, какви су народне локалне и, нарочито, генеалошке традиције могу дати јасно сазнање о тим сеобама, о њиховој ширини и значају. Научни извори, онако добро израђени и онако добро проверени, како их је народ израдио и проверио, могли су дати живу слику о целом овом процесу. Једино они. Богате научне податке из проучавања антропогеографских проблема, израђене по овим живим изворима, тек треба да искористе социологија, економија, правне науке, етнологија.

Научно дело о композицији нашег народа и о начинима којима је он компонован пример је најширег научног рада. У њему су учествовала прво села. У селима су од увек људи на свој начин, сами, расправљали о скоро свему ономе што је предмет наше антропогеографије. На свој начин, за своје село, припремали научну грађу. Уделовали су сеоске памтише који су сва ова сазнања чу-

вали у сећању и приповедали млађима. Увек под контролом села. Ако би ко због нечега хтео да прекраја традицију, други му то нису допуштали. То су научно градиво доцније прибирали за село по село испитивачи, обично сеоски учитељи и свештеници. Учествовали научни радници који су обрађивали то прикупљено научно градиво, па и сами испитивали помање области. Руководио главни иницијатор свега научног посла, који је дао методу и план, упоређивао податке и области, научно класификовао, а сам уочио и скицирао главну линију процеса овог компоновања нашег народа. Уз помоћ својих ученика израдио једну важну науку. У целој националној култури нашој, ово дело Цвијића и његових ученика, једино је које по овој ширини сарадње личи на велико дело какво су наше народне песме. И оне су стваране на платформи целог нашег народа, целе наше историје и целог народног живота. Стварали их појединци, надахнути, предавали широким масама, а оне их стилизовале, цизелирале и чувале. Под Вуковим руководством скупљене и предате у трезоре наше националне културе у часу, кад је наш народ почео да прелази на друкчија, савремена, културна стварања, те широке сељачке масе почеле да престају бити стваралац и депозитар тога културног блага.

Проф. Сретен Вукосаљевић

САДАШЊЕ СТАЊЕ ПРОУЧАВАЊА ПРАВНИХ ИЗВОРА ПИСАНИХ КЛИНАСТИМ ПИСМОМ

Пrouчавање правних извора написаних клинастим писмом (1), ускоро ће бити старо сто година. У шездесетим годинама прошлог века, француски асириолог Ж. Опер (J. Oppert) већ је обратио пажњу на вавилонске правне текстове. Заједно са Ж. Менаном (J. Menant) издао је 1877 у Паризу обимну књигу *Documents juridiques de l'Assyrie et de la Chaldée*.

Његовој иницијативи следили су многи научници, најпре филолози: Французи браћа Ревилу (Reville), Енглези: Пинчес (Th. Pinches) и Џонс (C. N. W. Johns) и Немци: Е. Пајзер (E. Peiser), Бр. Мајснер (Br. Meissner), А. Унгнад (A. Ungnad). Мало помало придружиле су им се и неки угледни правни историчари (2), тако Е. Кик (Édouard Cuy) и Ј. Колер (Josef Kohler).

На нове основе поставио је ова истраживања П. Кошакер (Paul Koschaker). Он је 1911 у својој књизи о вавилонско-асирскоме праву јемства изразио идеју да и јурист треба да је филолошки довољно

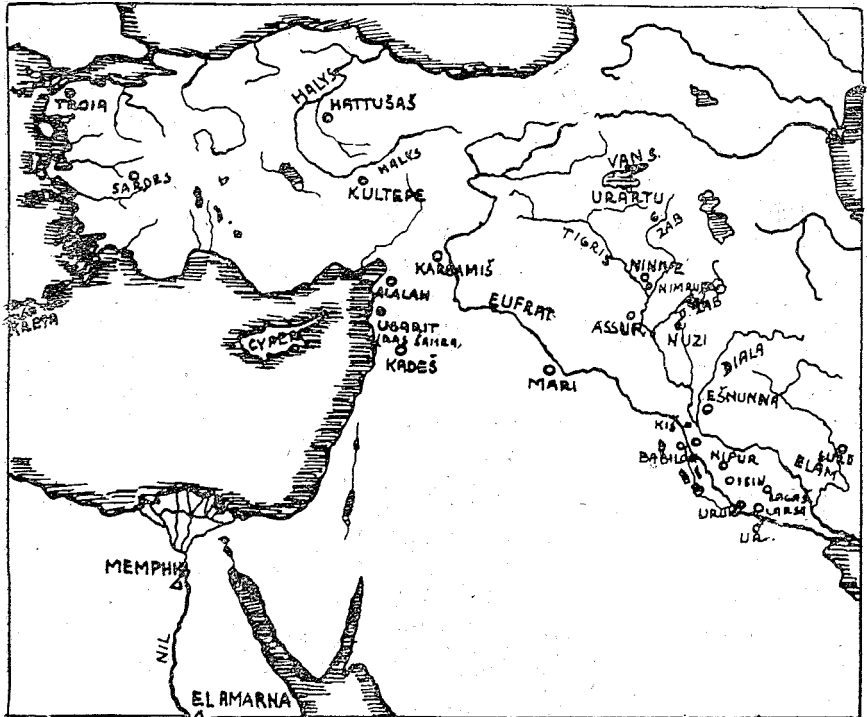
(1) Упореди Paul Koschaker: *Cuneiform Law* (Encyclopaedia of the Social Sciences, 1933, s. v. Law, pp. 211—219; Keilschriftrecht (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Band 89, N.F. 14, 1935), p. 39.

(2) P. Koschaker: *Keilschriftrecht*, str. 1; E. Cuy: *Etudes sur le droit babylonien. Les lois assyriennes et les lois hittites*, Paris, 1929.

спреман да може изворе у клинастом писму употребљавати у оригиналној дикцији (3). Ову идеју Кошакер је сам верно остварио у наредним својим радовима: о Хамурабијевом законодавству, о асирском, нузиском, еламском и хетитском праву (4). Тај његов страни рад сведочи нам јасно како је велик обим заузело у наше време проучавање докумената сачуваних на клинастом писму.

Мој је задатак да у широким потезима оцртам групе права која овде долазе у обзир, и фазе њиховог развоја.

Иако реч „клинописно право“ (*droit cunéiforme, Cuneiform Law, Keilschriftrecht, diritto cuneiforme*) изгледа на први поглед необична, она је неопходно потребна, јер означава све правне изворе, написане на клинастом писму на глинастим плочицама, у мањем броју на камену. Ови текстови обухватају земље и народе од Персиског залива до средине Мале Азије, а временски, период око две и по хиљаде година.



(3) Koschaker: *Babylonisch — assyrisches Bürgerschaftsrecht*, Leipzig - Berlin, 1911, pp. IX ss.

(4) P. Koschaker: *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon*, Leipzig 1917; *Quellenkritische Untersuchungen zu den „altassyrischen Gesetzen“* (Mittellungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft, 26, 3) Leipzig, 1921; *Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit* (Abhandlungen der philol.-hist. Klasse der Sächs. Akad. der Wiss. 39, 5) Leipzig, 1928; *Über einige griechische Rechtsurkunden aus den östlichen Randgebieten des Hellenismus* (Abh. d. philol.-hist. Klasse d. Sächs. Akad. d. Wiss. 42, 1) Leipzig, 1931; *Fratriarchat, Hausgemeinschaft und Mut-*

Клинасто писмо пронашли су Сумерци, најстарији познати становници Месопотамије у средини трећег миленијума. Од њих су га примили Вавилонци и Асирци у Месопотамији, као и Хетити у Малој Азији. Вероватно се клинасто писмо развило под сумерским утицајем и код становника Елама, источног суседа Месопотамије. Било од Вавилонца било од Асираца, клинасто писмо примили су, заједно са језиком, и Хурити на територији града Керкука, познатог данашњег петролејског центра, где су некад били градови Нузи и Арафа (Аггарха). Клинасто писмо употребљавали су и урартејски краљеви у околини језера Ван, као и становништво у садашњој Северној Сирији, у античком граду Угариту (садашњи Рас Шама) и у турском вилајету Хатају (Hataу) у граду Алалаху (садашњи Асана), коначно и персиски краљеви Ахемениди. — Неочекивано налазимо документе на клинастом писму и у архиви египатских фараона Аменофиса III и IV, откривених 1887 у Ел-Амарни у Средњем Египту. Ови документи садрже кореспонденцију фараона са владарима у Вавилону, у Азији, у држави Митани, на Кипру, у хетитској и арзавској земљи; осим тога обухватају и извештаје које су слали египатски функционери у Сирији и Палестини фараону (5). Сасвим ванредно је то да се и фараони у својој дипломатској и унутрашњој кореспонденцији служе вавилонским језиком а и клинастим писмом, премда су традиционално презирали „бедног Азијата“ (6).

Пре него што уђемо у појединачна права, треба констатовати да сачувани извори на клинастом писму садрже веома различито градиво: законике, правну књигу, уставни закон, интерне инструкције, краљевске натписе и анале, међудржавне уговоре, уговоре са вазалима, а нарочито велики број приватних исправа.

У почетку је изгледало да сачувани материјал обухвата само изворе за приватно право. У току последњих деценија откривени текстови пак доносе драгоцено градиво и за проучавање односа међу државама, а у мањој мери и за упознавање унутрашњег уређења ових предњеазиских деспотија (7).

Штета што упркос толиког богатства правних извора нема ниједног теориског правног списка. Очигледно у свим овим земљама није било јуриста чију би делатност могли упоређивати са плодним радом римских класичних правника.

Временски и са гледишта органског развоја клинописних права најпознатије је да почнемо наш преглед са сумерским правом.

terrecht in Keilschriftrechten (Zeitschrift für Assyriologie = ZA., N.F. 7, Berlin-Leipzig 1933, pp. 1—89); Randnotizen zu neueren keilschriftlichen Rechtsurkunden (Z.A.N.F. 9, 1936, p. 196—232); Eheschliessung und Kauf nach alten Rechten, mit besonderer Berücksichtigung der älteren Keilschriftrechte (Archiv Orientalni, 18, 1950 = Symbolae Hrozny, IV, pp. 210—296).

(5) J. A. Knudtzon: Die El-Amarna-Tafeln (Vorderasiatische Bibliothek = VAB, II), Leipzig, 1915.

(6) Упореди презирну оцену „бедног Азијата“ у Упутствима за фараона Мери-каре-ја (James B. Pritchard: Ancient Near Eastern Texts = ANET, Princeton, 1950, pp. 414 ss., нарочито 416) vv. 91—98.

(7) Упор. V. Korošec: Mednarodni odnošaji po klinopisnih poročilih iz el-amarnskega in hetitskega državnega arhiva (Zbornik znanstvenih razprav = ZZR, XXIII, Ljubljana, 1950, str. 291 ss.).

Сумерци, господари Месопотамије у трећем миленијуму, нису били ни Семити ни Индоевропљани. На различитим подручјима људске културе постигли су заиста високи степен. Сумеролог Самуел Кремер (Samuel N. Kramer) у својој књизи *From the Tablets of Sumer*, која је недавно изашла (8), приписује Сумерцима историско првенство на 25 подручја, па и на правноме.

Између 2900 и 2600 Сумерци су пронашли најпре пиктографско писмо, из којег се око 2500 развило клинасто писмо (9).

Срећа је што су нашли у глинастим плочицама јевтин и подесан материјал за писање, јер пружало се довољно прилика за различите послове свакодневног живота. Сумерци су били насељени на земљи преко које је водио пут од Персиског залива према Сирији а отуда даље у Египат и у Малу Азију. Зато је било доста могућности да се развије живахна трговина. Становници су били принуђени на што већу размену разних добара, јер је њихова земља оскудевала у минералима, нарочито у металима, и у грађевинском дрвету. Као општи еквивалент вредности употребљавали су сребро које су означавали према тежини.

У време кад почињу историски писани извори на клинастом писму, Сумерци су живели подељени на бројне градске државе које су биле теократски организоване. Према познатој Марксовој подели на пет друштвених формација (10) сумерске државе припадају у формацију робовласничких држава.

Свака сумерска држава имала је свој центар у једном граду, који је био својина одређеног божанства. Као „заменик” (сум. *ensi*, писано: *PA-TE.SI*, acad. *iššakku*) градског божанства владао је његов први свештеник овом државом. Поред сасвим верских и административних послова управљао је и државном привредом која је заузимала претежни део читаве привреде у држави.

У време кад клинописни извори почињу, у многим градовима функција *ensi*-ја је била већ наследна. Изврсни извори у овом погледу сачувани су из малог града Лагаша (11), који је заједно са својом околином имао око 36000 становника. Тамо се испољавају тенденције да државну, тј. имовину темпла, *ensi* себи присваја, или њом обдараје чланове своје породице. Због тога се у Лагашу јавља као нов фактор нарочити свештеник који, како по свему изгледу, врши извесну контролу над *ensi*-јем. Даљи развој водио је и до тога да је *ensi* Урукагина као први реформатор у историји предузео енергичне мере како би учинио крај највећим злоупотребима. Значајно се старао о удовицама и о сирочади, сматрајући да је овом делу становништва законодавчева помоћ највише потребна.

(8) S. N. Kramer: *From the Tablets of Sumer, Twenty-five Firsts in Man's recorded History*. Indian Hills. Colorado, 1956.

(9) Упоп. I. J. Gelb: *A Study of Writing. The Foundations of Grammatology*, London, 1952. pp. 61, ss; G. R. Driver: *Semitic Writing. From Pictograph to Alphabet*, London, 1954.

(10) K. Marx — F. Engels: *Izbrana dela v dveh zvezkih*, Ljubljana (Cankarjeva zal.) 1950, I, str. 92.

(11) Lagaš = Tello.

Простог војника заштитио је против злоупотребе његовог старешине. Снизио је и дажбине свештеника при сахрањивању мртваца. Премда је његова владавина трајала само седам година, ипак Урукагина остаје једна од најинтересантнијих личности у историји старијих сумерских градских држава (12).

О великом епском хероју Гилгамешу каже се да је становништво града Урука терао на роботу за градњу градских зидина тако да се је читави остали живот становника зауставио (13). — Интересантан је и други његов поступак. Ага, краљ града Киша, послао је Гилгамешу ултиматум, тражећи од њега признање његове врховне власти. Гилгамеш је замолио најпре збор старешина да донесе одлуку о судбини отаџбине. Кад му старешине саветују капитулацију, он се обраћа наоружаним војницима који су одмах спремни бранити слободу земље против туђег насиља (14).

Политичка самосталност Сумераца изненада је била прекината кад је око 2350 или 2251 Акадијац Саргон установио своју велику *акадску* државу — прву пространу територијалну државу у Предњој Азији од Персиског залива до средине Мале Азије. У њу су биле укључене земље дотадашњих сумерских држава. Ослањала се на сталну војску и на бирократски чиновнички апарат. Акадски језик постао је равноправан сумерском. — Велики натпис на Маништусовом обелиску (15) сведочи нам о многобројним куповинама земљишта, а уједно и о очигледном ширењу приватног земљишног власништва у новој семитској држави.

Кад се после 180 година постојања акадска држава срушила, Акадијци ипак остају, поред Сумераца, признати као други равноправни саставни део државе. Кад се доцније за време од 107 година обновила самостална сумерска држава са градом Уром као средиштем, краљеви ове треће династије из Ура (2028—1920) имају назив „краљ Сумера и Акада“.

Трећу династију из Ура установио је Ур-Наму (Ur-Nammu) који је познат и као законодавац. Од његовог законика сачуван је само увод у неколико правних правила. У уводу Ур-Наму истиче тежњу да заштити удовице и сирочад, па и сиромашног грађанина од богатог. У законском пропису одређује се водни ордал (божји суд водом) за случај чаролије. Ко доведе натраг одбеглог роба, има право на награду од два секла (16 г) сребра.

(12) Fr. Thureau-Dangin: Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften (Vorderasiatische Bibliothek, = VAB, I) Leipzig, 1907, pp. 42—58. — Anton Deimel: Sumerische Tempelwirtschaft zur Zeit Urukaginas und seiner Vorgänger. (Analecta Orientalia, 2), Roma, 1931. — Adam Falkenstein: La Cité — Temple Sumérienne (traduit de l'allemand) y Cahiers d'Historie Mondiale, Paris, 1954, Vol. I, pp. 784—814, нароч. p. 796. — René Labat: Le caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne, Paris, 1939, 1 ss. — Maurice Lambert: Les „réformes“ d'Urukagina (Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale, 50, 1956, 169—184).

(13) Упор. ANET, pp. 73 s. I; II, 11—33.

(14) ANET, pp. 45 ss. (Gilgamesh and Agga); S. N. Kramer: From the Tablets of Sumer, pp. 26—31.

(15) Délégation en Perse, Mémoires. Tome II, Textes Elamites — Semitiques ... par V. Scheil, O. P., Paris, 1900, pp. 6—39; Obélisque de Maništu-Irba; Fr. Hrožny: Der Obelisk Maništus's Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XXI 1907, pp. 421—430.

Различите телесне озледе кажњава Ур-Наму глобом у сребру и не употребљава талионско начело којим се много служи скоро четири века доцније Хамураби у свом законнику. Ур-Намујев законик открио је С. Н. Крамер 1952 и објавио га 1953 (16).

Мањи фрагменти правних збирки потичу из града Киша (17) и из града Урука. У збирци из Урука налазимо већ разликовање штета према томе да ли су наступиле кривицом или због више силе. Пастир треба да надокнади свако изгубљено говедо, осим у случају да је говедо било нападнуто од лава (18).

Обиман материјал приватних исправа откривен је био у градовима Ур (18а), Нипур, Лагаш и Шурупак, али нажалост већи његов део није обрађен.

Међу најзначајније сумерске изворе, који су нам недавно постали приступачни, спада 215 (или 224) судских пресуда. Превео их је Адам Фалкенштајн (Adam Falkenstein), професор за сумерологију и акадологију у Хајделбергу, а пре неколико месеци их је издала Баварска академија наука у Минхену. — Ови документи су из времена треће династије из Ура и обухватају период од око 38 година (19).

У кратким, сажетим реченицама изражена су тражења парничара. Уопште парнице се свршавају пресудом, зато се називају *di-til-la*. У неким случајевима једној парничној страни налаже се да се под заклетвом изјасни о правно релевантним чињеницама; тада се оне називају *di-nu-til-la*.

Парнице се односе на породично и имовинскоправно подручје.

Брак је начелно моногаман, али се може развести. Породица је патријархална. Брак се склапа уговором који закључују заручник или његов отац, с једне стране и отац веренице, с друге стране. Куповна цена за вереницу се у овим пресудама нигде не помиње.

Муж је могао отпустити своју жену. Ако је ово учинио без разлога, морао јој је платити извесну суму сребра као отпрему.

Сумерско наследно право признаје као „наследнике“ (*ibila*) само синове. Ако их има више, заоставштина се дели међу њима; није пак познато какве су биле квоте. Кад није било синова, веро-

(16) S. N. Kramer: Ur-Nammu Law Code (Orientalia, N. S. 23, pp. 40—51); From the Tablets of Sumer, pp. 47—55; Emile Szlechter: A propos du Code d'Ur-Nammu; Le Code d'Ur-Nammu (Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale = RA. vol. 1953, pp. 1—10; vol. 49, pp. 169—177).

(17) Jean Nougayrol: Un fragment oublié du Code en Sumérien, RA. 45, 1951, pp. 51 ss.

(18) A. T. Clay: Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection, New Haven, 1915, No. 28; St. Langdon: Journal of the Royal Asiatic Society, 1920, pp. 508—514; P. Koschaker: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, rom. Abt. 41, 1920, pp. 284—286.

(18a) Ur Excavations Texts. III: Business Documents of the Third Dynasty of Ur. by Léon Legrain, London, 1947 (1802 листина).

(19) Adam Falkenstein: Die neusumerischen Gerichtsurkunden (Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, N. F. Heft 39, München 1956): Erster Teil: Einleitung und systematische Darstellung. Zweiter Teil, Umschrift, Übersetzung und Kommentar.

ватно су ћерке наслеђивале оца, барем после Гудеа. Супруга није имала никаквог наследног права од свог мужа.

Међу имовинским уговорима наилазимо на зајам, куповину и продају, јемство и залог. Предмети куповине и продаје су: робови, куће, баште, домаће животиње, а ниједног примера нема о продаји поља.

И после пропасти последње сумерске државе у Уру, сумерски културни утицај постојао је даље кроз више векова. Око 80 година после краја сумерске политичке самосталности, Липит-Иштар, краљ града Исина, објавио је доста опширан законик на сумерском језику (20). Од овог законика сачувани су: пролог, епилог и 38 чланова, тј. трећина или пак само петина, можда шестина оригиналног законика, ако узимамо у обзир само добро сачуване чланове. Законик се бави најмом чамца, закупом баште, крађом у башти, занемаривањем необрађеног земљишта. Нарочита пажња се обраћа наследном праву деце, коју су истом мужу родиле две жене, било да је муж био ожењен с њима сукцесивно, било да су му их родиле слободна жена и робинја. — Овај законик открио је Фр. П. Стрил (Steele) и објавио га 1948.

Отприлике у исто доба је настао у Ешнуни (Ešnunna), важном политичком седишту на левој обали Тигриса, први законик на академском језику. Законик садржи 60 одредаба које су важиле за сељачко становништво. Талионско начело се и у овом законуку не употребљава, него се телесне озледе кажњавају новчаним казнама. — Законик је открио А. Геце (Albrecht Goetze) и објавио га 1948 (21).

Липит-Иштаров законик и ешнунски законик доцније су јако утицали на Хамурабијев законик.

Сумерско право вршило је кроз векове снажан утицај и на праксу преко збирке уговорних формулара. Сумерским клаузулама за поједине уговоре Вавилонци су додавали преводе клаузула на академском језику. Међу таквим серијама највише је позната серија *ana ittišu*, коју је издао и превео Б. Ландсбергер (Benno Landsberger) 1937 (22).

Правне документе на академском језику од почетка академске велике силе, укључујући овамо и ешнунски законик, означавамо као старо академско право.

Наследници Сумераца на политичком, културном и правном подручју били су Вавилонци и Асирци. Развој вавилонског и асирског права делимо на три фазе: старо, средње и ново вавилонско, односно асирско право.

Старо *вавилонско* право постигло је свој врхунац Хамурабијевим закономом. Овај чувени законик у последњим годинама по-

(20) Упор. V. Korošec: *Zakonik mesta Ešnunne in Lipit-Istarjev zakonik* (Razprave Slovenske akademije znan. in umetnosti. Razred za zgodov. in družbene vede, II, Ljubljana, 1953), str. 74—89.

(21) Упор. V. Korošec: о. с. (прим. 20), str. 5—73.

(22) B. Landsberger: *Die Serie ana ittišu* (Materialien zum sumerischen Lexikon I) Roma, 1937.

ново је обрађен у монументалној едицији на енглеском језику *The Babylonian Laws*, коју су приредили филолог Г. Р. Драјвер (Driver) и Сер Џон Мајлс (Sir John Miles) (23), нестор ориенталних правних историчара у Оксфорду.

Код Хамурабијевог законика нећемо се дуже задржавати, јер је нашој јавности сразмерно највише познат од правних извора на клинастом писму. Он уопште надмашује старије законике, нарочито на подручју облигационог права, али заостаје иза њих употребљавајући талионско начело. Као остали старији законици, ни Хамурабијев законик, не садржи прописе о свакодневним обичним проблемима, него доноси правна правила само о спорним питањима.

Из времена Хамурабијевог (тј. прве вавилонске) династије сачуван је и знатан број приватних листина, од којих је око 2000 већ преведено у збирци *Hammurabis Gesetz*, коју су издали: Ј. Колер, П. Кошакер и А. Унгнад (24). Осим тога сачувана је такође Хамурабијева кореспонденција са његовим замеником у граду Ларса, којом уређује поједине управне ствари пак и приватне спорове. Познате су имена двају таквих заменика: Син-идинама и Шамаш-хасира (25). Ова кореспонденција нам приказује Хамурабија као брижљивог владара за унутрашња питања државе. Напротив, државна кореспонденција из града Марија (Mari) на Средњем Еуфрату за време Зимрилима, последњег краља овог града и Хамурабијевог савезника, даје нам добар поглед у Хамурабијеву спољну политику (26).

За средње вавилонско право или право каситског периода значајни су тзв. кудури (27) (реч *kudurru* значи „камен међаш”). У овом периоду, овако су називали исправе уклесане у камену, којима је вавилонски краљ додељивао каквом великашу већи комплекс земљишта заједно с нарочитим привилегијама. Осим таквих око 90 кудура има у ово доба мањи број исправа и писама управног значаја на глинастим плочицама.

У исто доба спадају и писма из ел-амарнске архиве, уколико садрже кореспонденцију фараона Аменофиса III и IV са предњезападним краљевима (28).

(23) G. R. Driver-John C. Miles: *Babylonian Laws*, Vol. I: Legal Commentary, 1952; Vol. II: Transliterated Text, Translation, Philological Notes, Glossary, 1955, Oxford.

(24) *Hammurabi's Gesetz*, III (1909), IV (1910), V (1911) ... von J. Kohler-A. Ungnad; VI (1823) von P. Koschaker — A. Ungnad: Leipzig (1993 исправа).

(25) A. Ungnad: *Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurabi-Dynastie* (VAB. VI), Leipzig, 1914, pp. 2—53, Nr. 2—58; F. Thureau-Dangin: *La correspondance de Hammurabi avec Samaš-hasir* (RA. 21, pp. 1—58, Paris).

(26) Упор. М. Th. Böhl: *King Hammurabi of Babylon in the Setting of his Time* (about 1700 B. C.), Amsterdam, 1946, pp. 5 ss.; V. Korošec: *Nekaj pravnozgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari* (Archives Royales de Mari, I—IV), *Zgodovinski časopis*, VI—VII, Ljubljana, 1952—1953, str. 37, 57 ss.

(27) Fr. X. Steinmetzer: *Die babylonischen Kudurru* (Grenzsteine) als Urkundenform, Paderborn, 1922; *Über den Grundbesitz in Babylonien zur Kassitenzeit* (Der Alte Orient 19, 1—2, 1919); M. San Nicolo: *Beiträge zur Rechtsgeschichte im Bereiche der keilschriftlichen Rechtsquellen*, Oslo, 1931, pp. 44, 119 ss.; E. Cuq: *La propriété foncière* (Études sur le droit babylonien, pp. 78 [нароч. 31] — 151).

(28) Упор. прим. 7.

Нови вавилонски период значи ренесансу старе вавилонске културе и на правном подручју. Приватних листина објављених је већ преко 8000 (29). Поред њих постоји и нацрт нововавилонског законика (30). Клинописни извори протежу се и преко доба Персијанаца, Александра Великог, Селеукида и Араскида (31).

У асирском праву можемо слично разликовати три периода.

Најстарији асирски правни споменици пронађени су били у средњој Малој Азији код садашњег турског села Килтепеа (Kültepe) (32). Пред крај трећег миленијума било је код града Каниша значајно насеље асирских трговаца. Преко четири хиљаде исправа и писама је тамо досад откривено. Првих 80 ових листина издао је руски ориенталиста В. Голенишев 1891 (33), око 1000 нових текстова ископао је покојни велики чешки ориенталиста Б. Хрозни (Bedřich Hrozný) 1925 (34). Прилично мали део који је публикувао и превео Ј. Леви (Julius Lewy) (35), сведочи нам о високом развоју ондашњег економског живота. Поред апстрактних обавеза има и уговора о куповини, о остави (депозитум), о цесји (уступу), о транспорту, о финансирању трговачких експедиција, о залози и јемству. — Даље има и фрагмената закона процесуалног карактера који су вероватно из истог доба, премда нису били ископани у Канишу него су били откупљени од приватних проналазача (36).

Као средње асирске изворе означајемо текстове, пронађене у старој асирској престоници, у граду Асуру на десној обали Тигриса. Поред неколико стотина приватних исправа (37), интересантни

(29) M. San Nicolò-A. Ungnad: Neubabylonische Rechts- und Verwaltungs-urkunden, Band I: Rechts- und Wirtschaftsrukunden der Berliner Museen aus vorhellenistischer Zeit. Leipzig, 1935 (866 исправа); G. Cardascia: Les Archives des murašū, une famille d'hommes d'affaires babyloniens à l'époque perse (453—403 av. J.-C.). Paris, 1951 (120 исправа). M. San Nicolò: Babylonische Rechtsurkunden des ausgehenden 8. und des 7. Jahrhunderts v. Chr., I. Hälfte (Nr. 1—86) (Abhandlungen der Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, N. F. H. 34) München, 1951; E. Ebeling: Neubabylonische Briefe (Abh. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, N. F. H. 30) München, 1949 (327 писама). Ellen Wh. Moore: New-babylonian Business and Administrative Documents (with Transliteration, Translation and Notes), Ann Arbor, 1935 (249 исправа). M. Rutten: Contrats de l'époque séleucide conservés au Musée du Louvre. Paris, 1935. — Упор. Stephen Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften (VAB-IV) Leipzig, 1912.

(30) Bruno Meissner: Ein Entwurf zu einem neubabylonischen Gesetzbuch (Sitzungsberichte der Preuss. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, XV, 1918).

(31) J. Kohler — A. Ungnad: Hundert ausgewählte Rechtsurkunden aus der Spätzeit des babylonischen Schrifttums von Xerxes bis Mithridates II. (483—93 v. Chr.). Leipzig, 1911.

(32) Упор. B. Landsberger: Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend (Der Alte Orient, 24, 4) Leipzig, 1925.

(33) Vingt-quatre tablettes cappadociennes de la collection W. Golénisheff, Saint-Pétersbourg, 1891.

(34) Упор. Bedřich Hrozný: Histoire de l'Asie Antérieure, de l'Inde et de la Crète. Paris, 1947, pp. 20, 123, pl. XVII, 2.

(35) Georg Eisser — Julius Lewy: Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe I, II (Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegypt. Gesellschaft, 33. Band, 1930; 35 Band, 3. Heft, 1935) Leipzig (341 листина). — Упор. G. Contenau: Trente tablettes Cappadociennes, Paris, 1919; Petrus Van der Meer: Une correspondance commerciale assyrienne de Cappadoce, I, Roma, 1931 (75 листина).

(36) G. Eisser — J. Lewy: o. c., I, pp. 334—340; упор. Zeitschrift der Savigny-Stiftung, rom. Abt. 48, 1928, pp. 579 ss.

(37) P. Koschaker: Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit (упор. прим. 4), Leipzig, 1928, pp. 149—166, превео је 19 листина; 95 листина превели су M. David и Erich Ebeling као „Assyrische Rechtsurkunden“ у Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 44. B., pp. 305—331. — E. Ebeling: Urkunden des Archivs von Assur aus mittelassyrischer Zeit (Mit-

правни прописи сачувани су на девет плоча, које су, нажалост, јако окрњене (38). — На првој, најбоље очуваној плочи налазе се прописи о кажњавању удатих жена. Ове законске одредбе су веома оштре, могли бисмо казати сурове. Власт мужа над женом претерана је на штету жене. Покојни П. Кошакер је означио ове прописе као асирску правну књигу (39).

На другој плочици сачуван је пропис о отуђењу земљишта. Тражи се да отуђењу претходи три објављивања у престоници, одн. у граду намераване продаје (40). — У другим одредбама ове и наредних плочица помиње се колективна породична имовина која је остајала између браће која нису поделила очеву заоставштину.

Као нове асирске листине можемо да означимо оне које су пронађене у граду Ниниве из последњег времена асирске државе. Већ 1913 Ј. Колер и А. Унгнад објавили су и превели 30 јавних и 655 приватних листина (41).

Ископавања проф. Маловена (Mallowan) у Нимруд, некадашњој краткодбној асирској престоници Калаху, открила су у последњим годинама нове текстове касноасирског порекла (42). Осим тога, пронађено је више међународних уговора које је закључио Асархадон, асирски краљ, са Медијцима.

Богати материјал за познавање асирске унутрашње администрације је у збирци великог броја писама из краљевске архиве. Ова писма превео је на енглески језик Ј. Уотермен (Leroy Waterman) (42a).

Конечно многобројни натписи и анали асирских краљева садрже драгоцену градиво за проучавање асирског државног уређења.

Међу мањим градским државама ваља поменути и град Мари (садашњи Tell Hariri) са Средњем Еуфрату (43). Овде су 1933 Французи под вођством А. Пароа (André Parrot) почели ископавања. Открили су краљевску палату, која има 2,5 ha површине. У њој је било 300 особа или дворишта. Ту су пронашли и велику државну архиву са 25000 плочица; од њих је објављено досад 620 писама

teilungen der Altorientalischen Gesellschaft, VII, 1—2, Leipzig 1933) (100 листина); *Drei gerichtliche Ladungen aus mittellassyrischer Zeit* (Festschrift Oppenheim), Berlin, 1933, pp. 34—36.

(38) G. R. Driver — Sir John C. Miles: *The Assyrian Laws*, Oxford (транскрипција, превод и коментар).

(39) *Quellenkritische Untersuchungen zu den altassyrischen Gesetzen*, Leipzig, 1921 (упор. прим. 4), p. 83.

(40) P. Koschaliel: *Zeitschrift der Savigny - Stiftung, rom. Abt.*, 41, 1920, pp. 290 ss.; B. Korošec: *O načelu publicitete v hetitskem pravu* (ZZR, XX, 1944, str. 2 ss.).

(41) J. Kohler — A. Ungnad: *Assyrische Rechtsurkunden*, Leipzig, 1913.

(42) D. J. Wiseman: *The Nimrud Tablets 1949* (Iraq, XII, 1950, pp. 184—197); *A New Stela of Aššur-nasir-pal II* (Iraq, XIV, 1952, pp. 24—44); *The Nimrud Tablets 1951* (Iraq, XIV, 1952, pp. 61—71); *The Nimrud Tablets 1953* (Iraq, XV, 1955, pp. 135—160); B. Parker: *The Nimrud Tablets, 1952: Business Documents* (Iraq, XVI, 1954, pp. 29—53). — H. W. F. Saggs: *The Nimrud Letters 1952: The Ukin—Zer Rebellion and Related Letters* (pp. 21—56); *Relations with the West* (pp. 126—160).

(42a) *Royal Correspondence of the Assyrian Empire* (University of Michigan Studies, vol. XVII—XX), Parts I—IV, translated by Leroy Waterman, 1930, 1930, 1931, 1936.

(43) Упор. V. Korošec: *Nekaj pravnozgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari* (упор. прим. 26). Тамо је наведена и даља литература.

државног карактера. Из њих можемо сазнати како су се развијали тадашњи међународни односи, а и какве су биле функције владоца у таквој градској држави средње величине. Ови нам омогућавају и познавање економских и социјалних прилика. Много се помиње често пописивање становника и то због војничке евиденције. Овом приликом вршила се и нова подела поља, ма да се осећа и тенденција да се поделе само поља умрлих и избеглица.

Најзападнији народ, који је примио клинасто писмо од Сумераца, били су индоевропски Хетити (44), који су живели у средини Мале Азије. Њихова држава је постојала око шест векова, отприлике од 1800 до 1200.

О Хетитима има још много нерешених проблема. Већ њихово име је оспоравано, јер као Хетите називамо горњи индоевропски слој који је владао над старијим протохатиским становништвом. Обоје се у току векова тако спојило да у правним изворима нигде више нема разликовања између Хетита и Протохатијаца.

У историји хетитске државе обично разликујемо стару и нову државу. Граница међу њима биће око 1450.

Из старе државе ваља напоменути три натписа јавноправног садржаја.

У најстаријем хетитском тексту прича Аниташ, краљ града Кушара, да је порушио град Хатушаш а на његовим рушевинама посејао је коров у знак да се град не сме обновити (45).

Касније је ипак Хатушаш постао престоницом велике хетитске државе. Краљ Хатушилиш I у свом политичком тестаменту обавештава збор својих великаша (*pankuš* — целокупност) да је отстранио досадашњег престолонаследника и место њега изабрао другог. Овоме даје интересантна упутства за живот и за владање (46).

На свршетку старе државе краљ Телепинуш сазвао је скупштину великаша (*pankuš*) и тамо прогласио закон о наслеђивању престола. Збору великаша признао је право да може судити краљу и осудити га на смрт. Његов закон садржи и неке одредбе о судству. Овај је закон историски најстарији уставни закон (47).

(44) За општу оријентацију: A. Goetze: *Kulturgeschichte des Alten Orients* (Handbuch der Altertumswissenschaft, III, 1, 3): Kleinasiens, München 1939; Louis Delaporte: *Les Hittites* (L'Évolution de l'Humanité), Paris, 1936; Kurt Bittel: *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, 2. Ausg., Tübingen, 1945; Gius. Furlani: *Saggi sulla civiltà degli Hittiti*, Udine, 1939; Eugène Cavaignac: *Les Hittites* (L'Orient Ancien Illustré) Paris, 1950; O. R. Gurney: *The Hittites* (Penguin Books), Harmondsworth, 2. Ed., 1954 — В. Hrozny-Jeřava је заслуга што је открио индоевропски карактер и уопште разумевање хетитског језика.

(45) Транскрипцију текста гл. код Johannes Friedrich: *Hethitische Elementarbuch*, II, Heidelbergl, 1946, pp. 55 s., упор. p. 77. Текст је обрадио В. Hrozny: *L'invasion des Indo-Européens en Asie Mineure vers 2000 av. J. - C.* (Archiv Orientalni, I, 1929, pp. 273—299), упор. H. G. Güterbock: *Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200* (Zeitschrift für Assyriologie, N.F.X., Berlin—Leipzig, 1938, pp. 45—149), pp. 139 ss.

(46) Ferdinand Sommer und Adam Falkenstein: *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I.* (Labarna II.) (Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss., Philos.-histor. Abt., N.F., Heft 16) München, 1938.

(47) Дословни текст са транскрипцијом и преводом код Е. H. Sturtevant — G. Bechtel: *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, pp. 189 ss.; Johannes Friedrich: *Aus dem hethitischen Schrifttum*, 1. Heft (Der Alte Orient 24, 3, Leipzig, 1925, pp. 21 s.) даје превод, а транскрипцију у змовне Hethit.

Крајем старе или на самом почетку нове државе настао је хетитски законик који садржи око двеста одредаба. Смртна казна у овом законуку је доста ретка, талионско начело не примењује се (48).

Осим тога међу хетитским правним изворима сачуване су различите краљевске инструкције. Овде има одредаба о одржавању поретка у пограничним покрајинама (49), у храмовима, међу дворским слугама, итд. Даље има око двадесет вазалних уговора; доста обимна је дипломатска кореспонденција с Египтом и са предњеазиским државама. Сачуван је и текст међудржавног уговора закљученог између Хатушилиша III и фараона Рамзеса II из 1280 (50).

Уопште, за Хетите је карактеристично да они настоје да различита подручја државног живота регулишу детаљним прописима (51), док код других античких народа оваквих прописа нема. Напротив код Хетита досад није била пронађена ниједна приватна листина.

Интересантно је да су се Хетити служили и клинастим писмом и јероглифима. Клинастим писмом писани су натписи на глинастим плочицама; а за натписе у камену употребљавали су своје нарочито јероглифско писмо које је различито од египатског (52). Клинасти натписи потичу из малоазиске хетитске државе. Изгледа да су мале хетитске државе које су настале у Северној Сирији после пропасти малоазиске хетитске државе, за своје натписе употребљавале јероглифско писмо. Јероглифски натписи налазе се нарочито у Северној Сирији, а и преко читаве Мале Азије до Смирне. Од јероглифских натписа нарочиту пажњу заслужује натпис пронађен 1947 у Каратеуу код Адане (53). Текст је у два језика: поред текста у хетитским јероглифима на хетитском језику је и текст на феничанском језику у феничанским словима. Правних текстова, како досад изгледа, нема међу јероглифским натписима.

Elementarbuch (упор. прим. 45), pp. 57—60. Упор. V. Korošec: Po sledovih najstarejšega indoevropskega prava (Slovenski Pravnik, 40, Ljubljana 1940, str. 336—342).

(48) Editio princeps (досад једина са транскрипцијом): Fr. Hrozný: Code Hittite provenant de l'Asie Mineure, Paris, 1922. — Преводи са оригиналног текста: H. Zimmern — Joh. Friedrich: Hethitische Gesetze aus dem Staatsarchiv von Boghazköi (Der Alte Orient, 23, 2) Leipzig, 1922; A. Walther (J.M.P. Smith: The Origin and History of Hebrew Law, Chicago, 1931, pp. 246—279); A. Goetze у ANET, pp. 188—197; E. Neufeld: The Hittite Laws, London, 1951; J. M. Баканов—И.Д. Дунаевскаја: Закони Вавилонији, Ассирији и Хеттског царства, Вестник Древней Истории, Nr. 4, 1952, стр. 254—284. — Упор. V. Korošec: Nekaj problemov iz hetsitkega prava (ZZR, XXV, Ljubljana, 1955, стр. 67—90).

(49) V. Korošec: Bel madgalti (ZZR, XVIII, Ljubljana, 1942, str. 139—170).

(50) V. Korošec: Hethitische Staatsverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung (Leipziger rechtswissenschaftliche Studien, H. 60) Leipzig, 1931.

(51) Ferdinand Sommer: Hethiter und Hethitisch, Stuttgart, 1947, p. 27: Der Hang zu schriftlicher Verewigung beherrscht alle Provinzen des materiellen und geistigen Lebens der Hethiter. p. 32: Ein politisch und militärisch [...] tüchtiges Volk, dessen glänzende und bis ins kleinste gehende straffe Organisation [...] Bewunderung erregen muss [...].

(52) Joh. Friedrich: Entzifferungsgeschichte der hethitischen Hieroglyphenschrift, Stuttgart, 1939, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen (Verständliche Wissenschaft) Berlin 1954, pp. 72—83.

(53) Упор. C. W. Ceram: Enge Schlucht und Schwarzer Berg. Entdeckung des Hethiter-Reiches, Hamburg, 1955, pp. 189 ss.

Из средине другог миленијума треба поменути три центра извора на клинастом писму: Нузи, Угарит и Алалах.

У рушевинама античких хуритских градова *Нузија* и *Арафе*, у околини модерног Керкука, ископано је око четири хиљаде глинастих плочица на акадском (вавилонском) језику. Пронађени материјал састоји се из исправа које потичу из приватних породичних архива и обухватају период од четири генерације, отприлике око 100 година (54). Напоменућу само неке особитости. Како су земљишта неутуђива, већ су само по реду наслеђа прелазила од родитеља на децу, за уговорни пренос својине много су употребљавали адопције. Продавац је усвојио купца и предавао му своје земљиште, а купац му је нешто плаћао у различитим формама. У исти мах се утврђивало да купац није дужан ни сахранити умрлог адоптанта ни за њим туговати. Тако је један типични зеленаш Техип-Тила био у ову сврху 81 пут усвојен (55).

Другу особитост садрже исправе које се називају *tidenûtu* (56). Дужник препушта повериоцу своје земљиште или какву другу ствар од вредности, с тим да је може доцније откупити исплативши повериоцу износ дуга.

Особитости има и у породичном праву. Родитељи уступају уз наплату ћерку другоме који је може доцније давати у брак коме хоће. Ако први муж умре, може је удати за другог, после смрти другог може за трећег, итд. (57).

Најзад ваља напоменути да се на плочицама из града Нузија прича о једном политичком процесу против начелника града (*hazanni*) по имену Куши-Харбе (58) који је извршио разне злоупотребе власти у своју корист. Нажалост, резултат овог процеса није нам познат.

Богат материјал потиче из брежуљка Рас Шамра (59), 12 км далеко од северносириске луке Латакије. Тамо је био у XIV и XIII веку град *Угарит*, снажна тврђава. Овде су се оштро сукобљавали египатски и хетитски интереси. Под вођством К. Шефера (Claude

(54) Упор. С. J. Gadd: Tablets from Kirkuk (RA. 23, 1926, pp. 49—161) (82 исправа); P. Koschaker: Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna — Zeit (упор. прим. 4), pp. 166—176 (9 исправа); E. A. Speiser: New Kirkuk Documents Relating to Family Laws, Annual of the American Schools of Oriental Research [= AASOR], New Haven, X, 1928—1929 (1930) (40 исправа); Aapeli Saarisalo: New Kirkuk Documents Relating to Slaves (Studia Orientalia, V, 3) Helsinki, 1934 (34 исправа); Eléna Cassin: L'Adoption à Nuzi, Paris, 1938; E. Cuq: Les contrats de Kerkouk au Musée Britannique et au Musée de l'Irak (Études sur le droit babylonien, pp. 410—433); G. Contenau: Les tablettes de Kerkouk et les origines de la civilisation Assyrienne (Babyloniaca 9, fasc. 2—4); R. H. Pfeiffer—E. A. Speiser: One Hundred New Selected Nuzi Texts (AASOR, XVI, 1935—1936), New Haven.

(55) P. Koschaker: Neue keilschriftrechtliche Rechtsurkunden aus der El-Amarna-Zeit (упор. прим. 4), pp. 82 ss; E. Cassin: L'adoption à Nuzi, pp. 7 ss.

(56) Овај израз је веома осипаван. Упор. Fr. Steele: Nuzi Real Estate, Transactions (American Oriental Series, vol. 25) 1943, pp. 44, 47, 48.

(57) Pfeiffer—Speiser: One Hundred New Selected Nuzi Texts (прим. 54), pp. 76 ss.

(58) Pfeiffer—Speiser, o.c. (прим. 54) pp. 59 ss.

(59) Упор. Johannes Friedrich: Ras Shamra. Ein Überblick über Funde und Forschungen (Der Alte Orient 33, 1—2) Leipzig; Claude F.—A. Schaeffer: Reprise des fouilles de Ras Shamra-Ugarit, campagnes XII—XVII (1948—1953), y Syria 1951, 1953, 1954.

Schaeffer) Французи су 1929 почели ископавања. Тек у осмој кампањи (1936) био је ископан први правноисториски материјал. Успешна ископавања настављају се до данас (19 кампања 1955). Пронађени материјал веома је различит. Колико је Угарит био важан привредни и културни центар видимо по томе што су текстови, пронађени у току 17. кампање, били писани на пет различитих писама и на осам језика (60).

Уопште, мањи део пронађених плочица написан је на угаритском (семитском) језику и угаритским писмом. У Угариту се употребљавају поједини знаци клинастог писма за означавање слова. Већи део докумената напротив писан је на вавилонском језику и то обичним вавилонским слоговним писмом.

У едицији *Le Palais royal d'Ugarit*, том III., 1955 (61) професор Ж. Нугејрол (Jean Nougayrol) објавио је 254 академских докумената из угаритске краљевске архиве. Ова збирка обухвата осим краљевих писама и економских текстова и десет исправа о поклонима супрузи, сину, кћери, снаси, и о продајама робова. Ове су исправе састављене пред приватним сведоцима и на њима је ударен приватни печат. Између осталих 140 исправа, неке су састављене пред краљем, а друге садрже краљеве поклоне.

Са великим интересом очекујемо наредну свеску ове збирке која ће садржати кореспонденцију хетитских краљева са Угаритом и осветлити хетитску политику у Северној Сирији.

Северно од Угарита била је држава града *Алалаха*. Његове рушевине налазе се код Ачане у турском вилајету Хатају. Сер Леонард Вулеј (Sir Leonhard Woolley) ископао је ово насеље од 1937—1949 (62). У збирци Британског археолошког института у Анкари је Д. Вајсман (D. J. Wiseman) 1953 објавио 453 исправе; један део од њих је из XVIII века, дакле из Хамурабијевог времена, а други део је из XV века, тј. за сто година старији од угаритских текстова (63). — Професор С. Смис (Sidney Smith) објавио је 1949 опширан натпис на стели Идримија која је важна за познавање склапања уговора између држава (64).

(60) Упор. Jean Nougayrol у *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions: Textes de Ras-Shamra en cunéiformes syllabiques* [15e] campagne de 1931 pp. 181—191; *Les nouvelles tablettes accadiennes de Ras Shamra* (16e campagne: septembre—novembre 1952), pp. 40—51; *Les archives internationales d'Ugarit (Ras Shamra — 17e campagne [1953])*, pp. 30—41, нарочито 33; *Les archives internationales d'Ugarit (II)* [25. VI. 1954], pp. 239—248; *Les nouveaux textes babyloniens de Ras Shamra* [23. III. 1956].

(61) *Mission de Ras Shamra, tome VI: Le Palais royal d'Ugarit*, publié nous la direction de Claude F. - A. Schaeffer, Membre de l'Institut, III. Textes accadiens et hourrites des Archives Est, Ouest et Centrales par Jean Nougayrol, avec des études de G. Boyer et E. Laroche (avec un volume de 109 planches de transcriptions des textes). Упор. L. Matouš: *Les tentes accadiens d'Ugarit*. — J. Klima: *Untersuchungen zum ugaritischen Erbrecht* (Archiv Orientalni, XXIV, 1956, pp. 375—382; 356—374). Praga.

(62) Sir Leonard Woolley: *A Forgotten Kingdom*. (Penguin Books) London, 1953.

(63) D. J. Wiseman: *The Alalakh Tablets* (Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara, No 2), London, 1953; упор. нарочито pp. 1 ss., 5 ss., 10 ss.

(64) Sidney Smith: *The Statue of Idri-mi. With an Introduction by Sir Leonard Woolley* (Occasional Publication of the British Inst. of Archaeol. at Ankara, No 1) London, 1949.

Претежном већином становништво Алалаха било је хуритско. На глинастим плочицама којих има 53, сачуван је попис становништва из XV века. Из њега се види да је становништво било подељено на три разреда. Најнижи разред образовали су мали полуслободни сељаци, виноградари и сточари. Средњи разред обухватао је трговце, баштоване и коњушаре. Највиши разред била је некаква аристократија, *marjanni*, и њени припадници имали су редовно бојна кола.

Међу текстовима из XVIII века има неколико интересантних уговора. — Краљ Абан уступа град Алалах Јаримлиму, краљу Јамхада (Алерро). — У другом уговору, закљученом између Никмепа (Niqrero), краља градова Мукица и Алалаха, и IR—IM-а, краља Тунипа, стране уговорнице обавезују се да ће међусобно предати ратне заробљенике, крадљивце и пљачкаше. — Трећи уговор бави се предајом одбеглих робова; а закључили су га Идрими из Алалаха и Пилиа из Кизватне.

У збирци има исправа о различитим уговорима: о зајму, о куповини, о трампи, о јемству и о поклонима.

Југоисточни сусед Месопотамије био је Елам; главни град у тој борбеној земљи звао се Суза. На акрополи овог града пронађена је била диоритна стела с текстом Хамурабијевог законика.

Осим тога у Еламу је ископан и знатан број еламских натписа који претежно још нису разумљиви. Један део писан је пиктографским протоеламским писмом (у облику црта које се не могу још прочитати) (65). Друга група натписа писана је еламским клинастим писмом и на еламском језику. Нажалост, еламски језик није још разумљив. Међу овим листинама има и један међудржавни уговор, који су закључили акадски краљ Нарам-Син и непознати еламски краљ. Овај уговор садржи клаузулу да ће еламски краљ сматрати пријатеље и непријатеље Нарам-Сина за властите пријатеље и непријатеље. У исто време осигурава своју обавезу признањем 39 (или 38) еламских богова (66).

Добро су, пак, разумљиви текстови писани акадским клинастим писмом и на акадском језику. Покојни чувени асириолог В. Шел (V. Scheil) објавио је и превео преко 500 оваквих листина (67); Е. Кик (68) и П. Кошакер (69) написали су о њима правноисториске

(65) Објављену у *Mémoires de la Mission de Susiane* (Paris): *Textes de comptabilité proto-élamites*, tome XVII (1923): XXVI (1935)... par V. Scheil; tome XXXI (1949): *Épigraphie proto-élamite*... par R. de Mecquenem et M. Rutten.

(66) *Mémoires de la Délégation en Perse*, tome XI (1911) објавио га је V. Scheil као бр. 88. — За превод уоп. G. Hüsing: *Die einheimischen Quellen zur Geschichte Elams: I. Altelamische Texte in Umschrift, mit Bemerkungen* [...], Leipzig, 1916, p. 7.

(67) V. Scheil: *Actes juridiques Susiens*, (*Mémoires de la Mission en Susiane*: Tome XXII, 1930, исправе бр. 1—166; Tome XXIII, 1932, бр. 166—327; Tome XXIV, 1933, бр. 328—395; Tome XXVIII, *Mélanges Épigraphiques*, бр. 37—150, Paris).

(68) E. Cuq: *Le droit élamite d'après les actes juridiques de Suse* (RA. 2p, 1932, pp. 149—182); *Les actes juridiques susiens* (RA. 28, 1931, pp. 47—71).

(69) P. Koschaker: *Göttliches und weltliches Recht nach den Urkunden aus Susa*, zugleich ein Beitrag zu ihrer Chronologie (*Orientalia*, N. S. IV, 1935, pp. 38—80). — Веома исцрпне су његове рецензије о Шеловим издањима у

примедбе. У овим исправама примењује се претежно акадско право, премда спорадично наилазимо и на еламске правне утицаје. Тако су санкције уопште оштрије него у Вавилону. Више пута предвиђено је да се због кршења уговора кривцу отсеку руке и глава. Иначе ове листине сведоче о периоду у коме је кроз векове акадски и вавилонски утицај у Еламу био такав да је читав културни и правни живот био акадизиран. — Ред престолонаслеђа у Еламу био је веома компликован (70).

Из касније Арменије, државе око језера Вана, има коначно неколико натписа краљева државе *Урарту* из времена од IX до VII века. Они су писани асирским клинастим писмом а на домаћем халдиским (или урартејском) језику (71).

Већ овај брзи преглед клинописних извора показује како су велики и значајни задаци које ориентална правна историја још ставља науци. Резултатима тог изучавања осим правне историје користиле се и социологија и културна историја. Закључујем са жељом да се међу нашим млађим правницима нађу заинтересовани који ће предано сарађивати у међународним проучавањима правних извора писаних клинастим писмом.

Др. Виктор Корошец

НАКНАДА ШТЕТЕ ЗБОГ НЕИСПУЊЕЊА УГОВОРА О КУПОВИНИ И ПРОДАЈИ

(Коментар и критика односних одредаба Општих узанса)

1. — *Права уговору верне странке у случају доцње.* — У случају доцње једне странке Опште узансе дају у чл. 209 другој страници избор између права да тражи испуњење уговора и права да одустане од уговора. Уз то може она тражити поред испуњења уговора још и накнаду штете због задоцњења, а ако одустаје од уговора, накнаду штете због неиспуњења. Опште узансе признају овај избор странци верној уговору у случају свих уговора на које се оне у смислу чл. 1 и 2 односе. Ми ћемо се, међутим, ограничити на разматрање чл. 209 и чланова који су с њим повезани, само уколико се они односе на уговор о куповини и продаји. Притом ћемо учинити још једно ограничење: нас ће интересовати само случај кад уговору верна странка изабере раскид уговора и тражење накнаде штете због неиспуњења.

Orientalistische Literaturzeitung (1932, pp. 318—320; 1934, pp. 501—503; 1941, pp. 213—217) и у *Zeitschrift für Assyriologie* (N.F. IX, 1936, pp. 221—232).

(70) Fr. König: *Mutterrecht und Thronfolge im Alten Elam*, Wien, 1925.

(71) Fr. W. König: *Handbuch der chaldischen Inschriften* (*Archiv für Orientforschung*, Beiheft 8) Graz, 1955; Joh. Friedrich: *Einführung ins Urartäische* (*Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft*, 37, 3), *Grammatischer Abriss und ausgewählte Texte mit sprachlichen Erläuterungen*, Leipzig, 1933.

Од правила израженог у чл. 209 Општих узанса учињен је изузетак у чл. 213. По овом члану, кад је купац у доцњи, а већ је примио робу, продавац нема избора у смислу чл. 209; он може само тражити испуњење уговора (то је овде: исплата цене) и накнаду штете због задоцњења (то је овде: законска камата, ако купац није крив за доцњу, а уз то и накнада даље штете, ако је купац крив за доцњу). Смисао ове одредбе која се редовно појављује у кодификацијама трговинског права и робних узанса јесте у том да се избегне захтевање од купца у доцњи да робу врати натраг продавцу, до чега би дошло у случају раскида уговора, јер би то претстављало неоправдану строгост према купцу, пошто купац-трговац редовно даље продаје и предаје робу, пре него што се против њега подигне захтев на основу кондикције.

Даље је избор по чл. 209 утолико ограничен што уговору верној странци безусловно (примарно) припада увек само једно од права предвиђених у том члану, док јој друго право припада само ако је испуњен извршен услов.

Које је право примарно, а које је секундарно, и у чему се састоји услов за избор секундарног права, зависи од тога да ли је реч о нефиксном или о фиксном послу.

При нефиксном послу примарно је право на испуњење уговора и на накнаду штете због задоцњења, тј. оно настаје за недужну странку самим фактом падања друге странке у доцњу, дакле, непосредно по наступању доцње. Што се права одустајања тиче, „поверилац може одустати од уговора само ако је дужнику оставио примерен рок за испуњење његове обавезе, а дужник није испунио своју обавезу ни у том накнадном року” (чл. 209, ст. 2). По овој одредби, поверилац не мора приликом остављања примереног рока саопштити дужнику да ће уговор бити раскинут, ако до краја новог рока дужник не испуни обавезу. Довољно је да поверилац остави дужнику рок, па да тек по безуспешном протеклу рока изјави да одустаје од уговора. Притом је спорно како треба схватити реч „оставио”: да ли то значи да поверилац мора дужнику одредити примерен рок за испуњење обавезе или мора фактички трпети да дужник у том року испуни своју обавезу, а да тај рок уопште не спомене после доласка дужника у доцњу. Наша пракса је по овом питању нестална, док аустриска пракса, која има сличну одредбу у чл. 356 Трговинског законика, стоји од 1922 на овамо на становишту да није нужно да поверилац одреди накнадни рок. Ова тражња је за нас утолико интересантнија, што по Аустриском трговинском законнику, као и по Аустриском грађанском законнику, поверилац који би хтео да раскине уговор због дужникове доцње је дужан да унапред саопшти дужнику да ће одустати од уговора ако дужник у накнадном примереном року не испуни своју обавезу, док код нас, као што смо видели, он није дужан да то учини унапред. Ово се становиште у аустриском праву правда тиме да поверилац саопштавајући свој одустанак не може прегледати све околности које утичу на дужину примереног рока, па да, према томе, не би

било оправдано да саопштавање одустанка буде без дејства ако да прекратак рок, него да је, напротив, оправдано да дужнику у таквом случају стоји на расположењу дужи, стварно примерени рок. А ако је, на тај начин, поверилац овлашћен да дужнику одреди ма који рок за накнадно испуњење, с тим да дужник може своју обавезу још испунити у стварно примереном року, онда одређивање рока претставља формалност без правог смисла. Мислимо да је ово новије становиште аустриске праксе исправно, а ако је исправно по Аустриском трговинском закону, који говори само о „дозвољавању рока“ (*Gewährung der Frist*), поготово је исправно по нашим узансама које говоре о „остављању рока“. Као што не мора унапред изјавити када оставља накнадни рок дужнику да ће одустати од уговора ако дужник не изврши своју обавезу у том року, поверилац то не мора учинити ни одмах по истеку накнадног рока. Он ту изјаву да раскида уговор може учинити све док не застари његово право из уговора. Само, ако одуговлачи са овом изјавом он ризикује да дужник у међувремену испуни своју обавезу и тако га лиши могућности да уговор раскине.

Изузетно по чл. 209, ст. 3, поверилац може одустати од уговора и без остављања накнадног рока, кад дужник изјави да неће испунити своју обавезу или кад се остављање рока противи природи посла.

У случају фиксних послова обрнут је ред при избору права наведених у чл. 209: примарно је право на раскид уговора, уговор се раскида самом чињеницом наступања доцње, а секундарно је право на испуњење обавезе. Уговору верна странка има право да захтева испуњење, само ако по проласку рока доспелости без одлагања обавести дужника у доцњи да уговор одржава на снази (члан 225).

Најзад, једно ограничење при избору права лежи у том што се не може одустати од једном извршеног избора (последња алинеја чл. 209).

II. — *Упоредно право.* — Изложено регулисање избора права који припада уговору верној странци готово је идентично са нормирањем тога избора у новелираном Опћем грађанском закону (§§ 918—921), у трговинским законицима бивше Аустро-Угарске (чл. 355—358 Аустриског трговинског законика, чл. 353—357 Угарског трговинског законика и чл. 371—375 Босанског трговинског закона), у немачком законодавству (§ 326 Грађанског законика и § 376 Трговинског законика) и у Швајцарском закону о облигацијама (чл. 107—108).

Ипак постоје извесна отступања ових права од одредаба наших узанса.

Главно отступање по новелираном Опћем грађанском закону, који начелно познаје двоструки избор као и наше узансе, јесте у том што и продавац који изврши уговор (испоручи робу) има тај избор према купцу у доцњи. Напротив, по бившим аустро-угарским трговинским законицима, по немачком праву и по швајцарском

праву, продавац који је извршио уговор, може, као и по нашим узансама, тражити само извршење уговора и накнаду штете због доцње.

Ова, пак, последња група права (бивши аустро-угарски трговински законици, и немачко и швајцарско право) отстају од наших узанса у том, што странци верној уговору даје троструки избор: поред права на испуњење уговора и на раскид уговора наводи се, засебно, право на накнаду штете. Постанак овог троструког избора објаснићемо кад будемо излагали тзв. теорију разлике при израчунавању штете (VII одсек). Тада ћемо видети да је овај троструки избор привидан; да је уствари реч о двоструком избору, као и по нашим узансама, пошто трећа могућност (право на накнаду штете) претставља и укључује у себи и раскид уговора. Ситуација је другачија једино по трговинским законима бивше Аустро-Угарске у случају када продавац који још није испоручио робу (који је *in bonis*), тражи накнаду штете. Тада се право на накнаду штете састоји у праву продаје трећем за рачун немарног купца и у тражењу разлике између цене постигнуте том продајом и уговорене цене. Међутим, врло је спорно да ли такво тражење накнаде штете уопште претставља право на накнаду штете или је оно само једна врста права на испуњење уговора („испуњење на основу самопомоћи“), а сигурно је да то право не садржи у себи раскидање уговора, па стога у овом случају можемо говорити о заиста троструком избору који припада уговору верној странци.

Иначе треба нагласити да по новелираном Опћем грађанском закону, по трговинским законима бивше Аустро-Угарске, као и по немачком и швајцарском праву, важе исти они услови за вршење како права раскида тако и права тражења отштете (који, као што знамо, нису исти при фиксним и нефиксним пословима), који важе по нашим узансама за вршење права раскида.

Једно даље отстапање састоји се у овоме: по свим поменутиим правима осим по швајцарском (чл. 107 Законика о облигацијама), поверилац који хоће да одустане од уговора или да тражи накнаду штете, у случају нефиксних послова, мора приликом давања рока за накнадно испуњење изричито нагласити да ће одустати од уговора односно да ће тражити накнаду штете, ако дужник у том року не испуни своју обавезу, што по Општим узансама не мора нагласити.

Најпотпунија опрека одредбама Општих узанса о избору права од стране уговору верне странке садржана је у енглеском праву (*Sale of Goods Act*, 1893). И у том праву је избор купца нормиран друкчије неголи избор продавца. Закон, пре свега, не разликује фиксне послове од нефиксних. У погледу захтева уговору верног купца за испуњење уговора (*specific performance*) закон заузима различно негативан став, а фаворизује захтев за раскид уговора и накнаду штете због неиспуњења. По *sect. 52*, суд може (не мора) осудити продавца на испуњење уговора само ако је реч о испоруци индивидуално одређене ствари, која наравно може бити индивидуализирана и одвајањем продане количине из једне веће залихе ге-

неричких ствари (*generic goods appropriated to the contract*). Правило је плаћање накнаде штете због неиспуњења (*sect. 51*). У погледу уговору верног продавца, напротив, тражење плаћања цене је правило (*sect. 49*), а тражење накнаде штете, које се овде састоји у том да продавац продаћу робу прода трећем (*re-sale*) и тражи од купца у доцњи разлику до уговорене цене, дозвољено је само у следећа три случаја: (1) ако је роба лако кварљива, (2) ако продавац претходно позове купца на исплату цене под претњом поменуте продаје, па у датом року цена не буде плаћена, и (3) ако је продавац изрично задржао право да ће у случају доцње с исплатом моћи робу продати.

Пројект униформног закона о међународној продаји покретних телесних предмета (тзв. Римски пројект) претставља компромис између енглеског и средњоевропског становишта, при чему у нечем иде даље и од самог енглеског становишта. Ни купац ни продавац не могу тражити испуњење уговора: (1) ако ствар пресуђује суд у земљи у којој се у спорном случају по националном праву те земље не може тражити испуњење уговора, и (2) ако је куповина односно продаја ради покрића с обзиром на природу артикла узупелна (чл. 25, 26 и 64). А купац не може тражити испуњење ни онда кад би куповину ради покрића могао извршити без нарочитих жртава (чл. 26).

Најзад, и новији законици као што су Швајцарски законик о облигацијама од 30 марта 1911 и Италијански грађански законик од 16 марта 1942 приближују се донекле одредбама енглеског права, наиме олакшавају раскид уговора, иако не иду тако далеко као Римски пројект.

III. — *Начело позитивног уговорног интереса*. — Као што смо већ поменули, нас интересује само случај кад уговору верна странка, у смислу чл. 209 Општих узанса, изабере раскид уговора и тражи накнаду штете због неиспуњења уговора. Даљи избор који у том случају стоји на расположењу уговору верној странци нормиран је у Општим узансама у чл. 211 и чл. 212. Пошто је у њима важна свака реч, ми их преносимо дословно:

211: „Кад одустане од уговора због доцње продавца, купац може по свом избору:

„тражити разлику између уговорене цене робе и њене средње тржишне цене која је у месту испоруке постојала првог радног дана по истеку рока који је купац накнадно оставио продавцу за испуњење обавезе, а у случају кад није оставио такав рок због тога што му је продавац саопштио да неће испунити своју обавезу, онда првог радног дана по истеку рока испоруке; ако је купац, поред те разлике, претрпео и другу штету, он може тражити накнаду и те штете;

„тражити накнаду стварно претрпљене штете и изгубљене добити;

„купити код трећег лица робу коју му је продавац био дужан испоручити и тражити од продавца разлику између цене коју је са њим био уговорио и више цене по којој је робу купио код трећег лица, накнаду трошкова око куповине робе,

као и накнаду друге штете коју је претрпео због неизвршења испоруке од стране продавца.

„У овом последњем случају купац мора на сигуран начин и на време обавестити продавца о намераваној куповини, а куповину извршити у примереном року”

212: „Кад одустане од уговора због доцње купца, продавац може по свом избору:

„тражити разлику између уговорене цене робе и њене средње тржишне цене која је у месту испоруке постојала првог радног дана по истеку рока који је накнадно оставио купцу за испуњење обавезе, а у случају када није оставио такав рок због тога што му је купац саопштио да неће испунити своју обавезу, онда првог радног дана по истеку рока испоруке; ако је продавац, поред те разлике претрпео и другу штету, он може тражити накнаду и те штете;

„тражити накнаду стварно претпрљене штете и изгубљене добити;

„продати трећем лицу робу коју је купац био дужан да прими и тражити од купца разлику између цене коју је са њим био уговорио и ниже цене по којој је робу продао трећем лицу, накнаду трошкова око продаје робе, као и накнаду друге штете коју је претрпео због неиспуњења обавезе од стране купца.

„У овом последњем случају, продавац мора на сигуран начин и на време обавестити купца о намераваној продаји, а продају извршити у примереном року.”

У случају фиксног посла има уговору верна странка исти избор с том разликом, што у том случају мора о ефективној куповини односно продаји ради покрића накнадно обавестити странку у доцњи (чл. 226), док у случају нефиксног посла мора странку у доцњи претходно о том извести (чл. 211 *in fine* и 212 *in fine*).

(Наравно, уговору верни купац може осим тога захтевати повраћај евентуално унапред плаћене цене или аконтације са законском каматом. Али ово неће потраживати као накнаду штете него на основу права на кондикцију *causa finita*.)

Прва ствар коју треба истаћи у вези са горњим одредбама јесте да су се наше узансе поставиле на начело позитивног уговорног интереса (или „позитивног интереса испуњења”). По том начелу, накнада штете треба да стави уговору верну странку у положај који би био материјално еквивалентан њеном положају када би обе странке о року испуниле своје обавезе. Међутим, и купци и продавци постављају каткад погрешно своје захтеве за накнаду штете на једном другом, одбаченом начелу: начелу негативног уговорног интереса. По том начелу, недужна странка могла би тражити све оне издатке и оне губитке зараде до којих не би дошло, да није дошло до дотичног уговора. Тако би, на пример, недужни купац могао да тражи: накнаду трошкова набавке новца потребног за плаћања цене или аванса, затим трошкова плаћања (на пример, трошкова отварања акредитива), трошкова ангажовања шпедитера за отпрему која је изостала, трошкова припреме складишта за ускладиштење робе, трошкова узалудне набавке и отпреме амбалаже, и томе слично. Недужни продавци могли би, пак, да по начелу не-

готивног уговорног интереса, захтевају накнаду трошкова израде или набавке продате робе, провизију и камату на износе узајмљене или утрошене за финансирање производње или набавке продате робе, трошкове чувања и осигурања робе до краја уговорног рока испоруке, добит коју су изгубили што нису робу продали користећи прилике које су им се нудиле до краја истог рока, итд. На накнаду свих ових издатака и губитака нема права недужна странка, јер она би их имала и у случају да њен партнер благовремено испуни уговор, а накнадила би их из бруто зараде на послу, под условом да је посас добро калкулисала. А под тим условом добија она исту бруто зараду и у случају накнаде штете по начелу позитивног уговорног интереса, и то у виду разлике између новчане вредности онога што треба да прими и онога што треба да да. Пошто, пак, прима еквивалент бруто зараде, има из чега да накнади горе поменуте издатке и губитке, и то у истој мери у којој би то могла учинити да је уговор о року испуњен. Када би се недужној странци признало поред тога и право на накнаду свих издатака и губитака које би имала и у случају обостраног испуњења уговора, нашла би се она у повољнијој ситуацији неголи у случају испуњења уговора утолико што би поред еквивалента бруто зараде добила и накнаду за поменуте издатке и губитке. Међутим, смисао накнаде јесте само да успостави материјално ону ситуацију која би постојала да је уговор испуњен.

И. — *Процена штете на бази покрића.* — Као што се види из општих узанса, чл. 211 и чл. 212, уговору верној странци стоје на расположењу три могућности које се углавном свде на следеће:

(а) да тражи разлику између уговорене цене и тржишне цене, тј. цене по којој би се могла покрити,

(б) да тражи накнаду стварне штете и изгубљене добити, и

(в) да тражи разлику између уговорене цене и цене по којој се ефективно покрила.

Од тога су очевидно прва и трећа могућност сродне: у случају обе ове могућности реч је о израчунавању штете на бази куповине односно продаје у циљу покрића. Разлика између прве и треће могућности је у том што се у првом случају тражи отштета на основу тржишне цене, тј. на основу опште, апстрактне, сваком приступачне могућности куповине односно продаје дотичне робе (отуд израз: апстрактна штета на бази покрића), а у другом случају — на основу конкретне, ефективне куповине односно продаје дотичне робе (отуд израз: конкретна штета на бази покрића).

Ми ћемо у овом отсеку размотрити само случајеве израчунавања штете на бази покрића, и то најпре купчеве захтеве за отштету на бази покрића, а онда исте захтеве кад их поставља продавац. Притом ћемо у оба случаја најпре расправити захтев за накнаду конкретне штете а затим — апстрактне.

Купчева конкретна штета. — Кад купац израчунава штету на бази конкретне куповине у циљу покрића, он ће: (1) од куповне цене дате у циљу набавке робе од трећег лица одбити куповну

цену погођену са немарним продавцем, и (2) томе ће додати сву евентуалну осталу стварну штету и изгубљену добит коју је претрпео. Збир разлике под (1) и евентуалне остале штете под (2) претставља штету коју је купац претрпео. Погледајмо изближе сваку од ових двеју ставки.

Ad (1). — Уговор о куповини и продаји ради покрића мора имати, у суштини, исту садржину као и првобитни уговор, нарочито у погледу квалитета робе, дужине рока испоруке, услова испоруке (транспортне клаузуле) и услова плаћања (за готово или на кредит). Ако садржина уговора ради покрића отступа од садржине ранијег уговора, смањиће се или повећаће се цена закључена у уговору ради покрића, кад се буде та цена упоређивала са уговореном ценом, за онолико колико одговара утицају односног отступања. На пример, ако је првобитно роба била продана у месту X франко граница са одредиштем, у месту Y, а при куповини ради покрића буде купљена франко вагон станица у X, онда ће се цени плаћеној за покриће при израчунавању штете додати трошак подвоза и транспортног осигурања до границе; а ако се при куповини ради покрића иста роба купи франко вагон у одредишној станици Y, онда ће се од цене одбити трошак подвоза и транспортног осигурања од границе до места Y. Међутим, купац може евентуално доказати да повољнији услови куповине ради покрића нису повећали цену, на пример, да је робу добио на кредит само захваљујући сусретљивости према његовој личности.

Опште узансе не одређују у коме месту треба извршити куповину у циљу покрића. Из одредбе о процени штете у аналогном случају тражења апстрактне штете (чл. 211, ст. 1, тач. 1), према којој за подлогу треба узети средњу тржишну цену у месту испоруке, следи да би и конкретну куповину требало извршити у месту испоруке. С тим пак Опште узансе остају у сагласности са већином трговинских законика, али долазе у опреку са владајућим мишљењем у области бивших аустро-угарских трговинских законика и Немачког трговинског законика. По овом мишљењу куповину ради покрића треба извршити у месту купчевог пословног седишта или на најближем суседном тржишту. Ово је оправдано, јер присиљавати купца да изврши куповину у месту испоруке, које може за њега бити врло удаљено, значи само повећавати трошкове на терет продавца а да притом купац нема ништа од тог повећања осим напора и неугодности, скопчаних са набавком у једном мање или више удаљеном месту. Осим тога, такво набављање долази у сукоб са одредбом да куповину треба што пре обавити, кад већ наступи раскид, и да штету треба свести на нужни минимум.

У погледу времена куповине у циљу покрића, Опште узансе одређују да у случају фиксног посла куповину треба обавити „по истеку рока испоруке, без одлагања”, а у случају нефиксног посла у примереном року по раскиду уговора, пошто је купац претходно на време обавестио продавца о намеравању куповини. Притом су узансе у суштини, у сагласности са бившим аустро-угарским трго-

винским законима. Ови одређују да куповину треба предузети у часу када купац више није овлаштен да тражи испоруку у натури нити је дужан да је прими, а то је, у случају фиксног посла — по истеку рока испоруке; у случају нефиксног посла при коме не треба дати продавцу примерени накнадни рок — у часу саопштења избора права услед продавчеве доцње; и, најзад, у нормалном случају нефиксног посла — по истеку датог примереног рока за накнадну испоруку. После поменутих часова треба куповину извршити у року који је у даном случају потребан да се нађе прилика за покриће. Опште узансе, умећући при нефиксним пословима, између наведених часова и момента у ком се сме извршити куповина ради покрића примерени рок са купчевом дужношћу да у току тога рока благовремено обавести продавца о намераваној куповини, уведе једну новину, коју нисмо нашли ни у једном националном праву са којим смо наше узансе упоредили.

И у погледу места и времена куповине ради покрића дозвољена су отступања с тим да се, ако је отступање било од утицаја на цену при тој куповини, изврши исправка те цене приликом израчунавања штете.

Најзад, купац је дужан да изврши куповину ради покрића пажњом уредног трговца. До које ће, пак, мере он притом уложити напор и труд да пронађе што повољнију прилику за куповину, зависиће од околности случаја. У начелу неће смети купити изнад тржишне цене, ако таква постоји на меродавном тржишту. Али конкретне околности (велика количина робе коју треба набавити) могу и овде оправдати отступање од правила.

Ad (2). — Друга штета коју трпи купац услед продавчеве доцње може се састојати од разних стварних штета и разних изгубљених добити.

У стварну штету улазе, например, сви трошкови поновне куповине робе, тј. куповине ради покрића, као што су трошкови закључивања новог уговора, поновног отварања акредитива, поновног слања амбалаже, поновног припремања магацина за пријем робе и сл., јер свих тих трошкова купац не би имао да је продавац испунио уговор. Затим се стварна штета може састојати од накнаде штете или конвенционалне казне коју купац мора да плати трећем лицу коме је робу продао, пре но што је њему требала бити испоручена, а коме је не може да испоручи услед доцње продавца. Ово ће, наравно, купац моћи тражити само ако испорука трећем лицу падне у време, кад он још нема право да изврши куповину ради покрића, например, зато што још није прошао накнадни примерени рок испоруке остављен продавцу у случају нефиксног посла.

А као изгубљену добит купац може тражити накнаду за пропуштену употребу робе или за пропуштено изнајмљивање робе, за време док још није имао право да изврши куповину ради покрића.

Наравно, купчева је дужност да без потребе не одлаже момент куповине у циљу покрића, например, тиме што одлаже да продавцу саопшти право које је изабрао поводом продавчеве доцње,

или тиме што продавцу даје непримерено дуг рок за накнадно испуњење. За штету која купца задеси у тако продуженом времену продавац неће одговарати, по принципу ублажења штете на минимум. (Али процена штете израчунаће се и у том случају на бази куповине ради покрића која се изврши по завршетку тако одложеног односно тако продуженог рока за накнадно извршење.)

Купчева апстрактна штета. — Апстрактну штету на бази покрића купац може тражити само ако је у питању роба са тржишном ценом. Упркос томе, тражење апстрактно израчунате штете претставља далеко најчешћи случај у пракси.

Иначе, и овде се штета може састојати од два дела: (1) од разлике између цене, по којој би купац могао набавити неиспоручену робу, и цене уговорене са немарним продавцем, и (2) од осталих стварних штета и изгубљених добити.

Ad (1). — При израчунавању разлике између више тржишне цене и ниже цене уговорене са немарним купцем појављује се више питања, око којих се колеба и пракса и теорија. Коју тржишну цену треба узети за подлогу: произвођачку, grosистичку или детаљистичку? Које је место и које време меродавно за тржишну цену? Може ли се купац безусловно позвати на тржишну цену, или му се може приговорити да он робу вероватно или сигурно не би купио по тој цени (на пример, зато што би он, с обзиром на своје личне прилике, робу могао купити испод тржишне цене)?

У погледу врсте тржишта на чију цену се може позвати купац, важи правило да се сваки купац може позвати само на цену оног тржишта на коме редовно купује, дакле, grosиста на произвођачку цену, детаљиста на grosистичку. У погледу места меродавног за тржишну цену наше се узансе (чл. 211), као што је већ речено, одвајају од бивших аустро-угарских трговинских законика тиме што упућују на место испоруке, уместо на место купчевог пословног седишта. Даље, мора бити у питању цена на дан по истеку онога рока после кога би купац морао извршити куповину ради покрића. Тржишна цена мора се односити на исту врсту робе и на исте уговорне услове као у раскинутом уговору. Уколико купац мора да се позове на тржишну цену која донекле отступа од неког од набројаних услова, цепа ће се сходно исправити пре него што се употреби за израчунавање штете. Најзад, купац има безусловно право да узме за подлогу обрачуна средњу тржишну цену и не може му се приговорити да он вероватно или сигурно робу по тој цени не би купио. Штавише, њему се не може приговорити ни чињеница да је робу, изузетно, *de facto* купио испод тржишне цене, јер постигање цене повољније од тржишне треба захвалити његовом настојању које премашује дужну пажњу уредног трговца, па има права да плодове таквог настојања задржи за себе. Укратко, позивање на средњу тржишну цену претставља безусловни минимум који припада купцу који тражи накнаду штете због неиспуњења. Најзад купцу се неће моћи приговорити да он по тржишној цени не би могао робу даље продати, јер би се та продаја косила са прописима.

о максимирању цена; а не би му се могао ставити тај приговор, зато што се он у овом случају не позива на тржишну цену за доказ изгубљене добити услед пропуштене даље продаје, него за доказ цене коју би морао платити у циљу покрића.

Ad (2). — И у овом случају купац има право и на штету коју је претрпео услед нерасполагања робом од часа доспелости испоруке до дана меродавног за израчунавање штете на подлози тржишне цене.

Продавчева конкретна и апстрактна штета. — Што се пак тиче продавчеве штете, израчунате на бази покрића, и овде разликујемо конкретну и апстрактну процену на бази покрића. Кад продавац израчунава штету на бази покрића, он ће: (1) од цене уговорене с немарним купцем одбити цену по којој је неиспоручену робу продао трећем лицу (конкретна штета) или која важи на тржишту (апстрактна штета) и (2) томе ће додати у оба случаја друге евентуалне стварне штете и изгубљене добити.

Ad (1). — За садржину уговора о конкретној продаји ради покрића, време његовог закључења, врсту тржишта, место закључења, пажњу при њеном обављању као и за кориговање те цене у циљу поређења с уговореном ценом, уколико услови продаје ради покрића отстају од услова првобитне продаје, важи аналогно оно што важи у том погледу за куповину у циљу покрића. А у погледу израчунавања продавчеве апстрактне штете на бази покрића важи аналогно оно што је речено за купчеву апстрактну штету на бази покрића.

Ad (2). — Као остале стварне штете појављују се овде, на пример, трошкови чувања и осигурања робе за време од доспелости цене до часа у коме треба извршити продају ради покрића, односно обрачун на основу тржишне цене. А изгубљена добит састоји се, у првом реду, од промашеног коришћења цене у том времену, које ће бити једнако законској камати ако нема купчеве кривике, када одговара и за даљу штету.

V. — *Процена штете на бази искоришћења робе.* — Досад смо говорили о првој и трећој могућности које су стављене на расположење уговору верној странци у Општим узансама, чл. 211 и 212.

Међутим, сад се поставља питање шта значи друга могућност у тим узансама по којој уговору верна странка „може тражити накнаду стварно претрпљене штете и изгубљене добити”.

Овој се стилизацији може приговорити да и друге две већ расправљене могућности накнаде штете садрже стварну штету и изгубљену добит и ништа друго но стварну штету и изгубљену добит. Према томе, састављачу узанса није успело да формулише специфичност друге могућности.

Овом приликом треба приговорити и дефиницији изгубљене добити која је дата у чл. 231: „као добит за коју је извесно да би је поверилац, према редовном току ствари или према посебним околностима случаја, остварио, да је дужник своју обавезу испунио како треба”. Оваквом дефиницијом Опште узансе отстају од

уобичајене дефиниције. Наиме обично се законодавци задовољавају тиме да је добит вероватна. (Тако § 1293 Опћег грађанског законика, § 252, ст. 2, Немачког грађанског законика, чл. 2056, ст. 2, Италијанског грађанског законика.) Ограничити изгубљену добит само на добит за коју је извесно да би наступила, значи без довољног оправдања скучити у врло великој мери одговорност немарног дужника.

Правнотехнички, пак, може се приговорити унутрашњој систематици чл. 211 и 212. Као што смо видели, прва и трећа могућности које се пружају уговору верној странци, сродне су и уско повезане. Наиме ту је реч о проценама штете на бази покрића. Међутим, у случају друге могућности реч је, као што ће се одмах видети, о друкчијем типу процене. Осим тога, процена на бази покрића могућа је под истим условима, било да је реч о првом начину процене (о израчунавању апстрактне штете) или о трећем начину процене (о израчунавању конкретне штете), док је процена на бази другог начина могућа под сасвим другим условима, као што ћемо то изложити кад будемо у шестом отсеку расправљали о избору између разних процена штете. Из свих тих разлога није требало прву и трећу могућност у тексту односних узанса растављати једном, по својој природи сасвим различитом могућношћу.

При проналажењу начина процене штете у случају друге могућности треба поћи отуд да се у случају двостраних послова накнада штете увек израчунава одузимањем чинидбе мање вредности од чинидбе веће вредности, при чему се интереси странака за извршење у природи морају проценити у новцу. У случају уговора о куповини и продаји чинидбу у природи претставља роба. Пошто је, пак, у чл. 211 и 212 у случају прве и треће могућности исцрпно обрађена процена купчевог односно продавчевог интереса за извршење испоруке — на бази покрића, то у случају друге могућности треба мислити на један друкчији начин процене тих интереса.

Тај друкчији начин процене купчевог односно продавчевог интереса за извршење испоруке може бити само процена на бази сопственог искоришћења робе. Као што ће се одмах видети, израз „искоришћење” треба овде схватити у врло широком значењу.

Када купац процењује користи које је могао имати од неиспоручене робе, онда долазе у обзир две врсте користи: (1) он је могао доћи до тих користи сопственом употребом робе (на пример, машина и алата у свом предузећу), односно сопственом потрошњом робе (на пример, горива, сточне хране) или (2) продајом односно изнајмљивањем те робе (на пример, возила). У другом случају може купац доказати конкретну прилику продаје или изнајмљења или се позвати на апстрактну могућност продаје или изнајмљења. Конкретну прилику отуђења купац ће најлакше доказати ако је пре доспелости испоруке робу већ даље био продао. Али он се може, наравно, позвати и на то да му се прилика тек доцније пружила: до краја накнадног примереног рока за испоруку — или чак и доцније, пошто прође овај рок, ако је вероватно да би дотад робу

поседовао. А апстрактну прилику продаје доказује купац доказом цене која је владала на тржишту на коме он продаје робу (на пример, детаљиста позваће се на цену у детаљу) у времену у коме би он вероватно још поседовао робу. Дакле, деоба на конкретно и на апстрактно не односи се само на процене на бази покрића, него се сече са деобом на процену на бази покрића и на процену на бази коришћења.

Треба нагласити да позивање купца на апстрактну могућност продаје није идентично са позивањем купца на апстрактну цену куповине у циљу покрића. Пре свега, овде је реч о сасвим различитим основима процене које купац не може произвољно бирати, као што ћемо видети кад будемо говорили о избору између разних процена штете (VI отсек). У првом случају реч је о штети израчунатој на бази процене промашеног искоришћења, а у другом случају о штети израчунатој на бази цене која би се платила у случају куповине ради покрића. Осим тога, резултати ових двају начина израчунавања штете неће редовно бити идентични. Апстрактна штета на бази промашеног искоришћења биће већа од апстрактне штете на бази куповине ради покрића, јер гросиста ће се покривати по произвођачкој (на пример, фабричкој) цени, а продавати по вишој, гросистичкој, детаљиста ће се покривати по гросистичкој цени, а продавати по вишој, детаљној, итд.

Осим тога, и при процени купчеве штете на бази промашеног искоришћења долазе у обзир и евентуалне даље стварне штете. Ту треба нарочито истаћи штету која настаје за купца зато што није у стању да купљену робу правовремено испоручи даљем купцу робе, коме ју је продао пре доспелости испоруке купљене робе, а која се може састојати од разних чинидаба дужних трећем купцу: од дужности накнаде штете због неиспуњена уговора, од дужности плаћања конвенционалне казне, од нужде да се том трећем купцу испоруче купчеви комади боље врсте без наплате разлике у квалитету, само да би се отклониле веће штете услед неиспоруке, као што је плаћање накнаде штете или пенала, итд. Напротив, овде не може бити даљих изгубљених добити, јер је сва изгубљена добит обухваћена у главној штети која се састоји у пропуштеном искоришћењу.

При израчунавању продавчеве штете у случају купчеве доцње на бази искоришћења, операција одузимања је обрнута. Ту се од уговорене цене одбија процена продавчевог искоришћења робе. У погледу те процене постоји значајна дивергенција према ономе што смо видели код процене купчевог изосталог искоришћења робе. Док се у купчевом случају процена протезала, као што смо видели, како на случај личне купчеве употребе и потрошње робе тако и на случај искоришћења робе путем њеног отуђивања и изнајмљења, дотле се у случају који нас сада интересује, под појмом искоришћења мисли само на личну продавчеву употребу и потрошњу робе, — а процена на бази продавчевог отуђења робе спада у другу категорију процене: у већ обрађену процену на бази продаје у

циљу покрића која се супротставља процени на бази искоришћења. Осим тога, док је купчева могућност искоришћења робе путем отуђења дозвољавала да се говори о деоби на конкретну и апстрактну штету на бази искоришћења, дотле у случају процене продавачевог интереса на бази искоришћења не може бити речи о апстрактној штети, пошто овде нема искоришћења путем отуђења.

VI. — *Избор између разних процена штете.* — По начелу садржаном у чл. 232 оштећени поверилац мора у циљу спречавања или смањења штете предузети или пропустити све оно што се од њега по правичној оцени може очекивати. Примењено на нашу материју то значи да странка која тражи штету због неиспуњења не може произвољно изабрати начин обрачуна штете. Стога сматрамо да није требало у чл. 211 и 212 навести да купац може „по свом избору“ изабрати начин накнаде штете. Он може бирати начин само онда када су начини између којих се врши избор подједнако онерозни за дужника, као што су конкретна и апстрактна отштета на бази покрића. Када то нису, он мора изабрати мање онерозан начин.

Ово правило је неоспорено када је продавац у доцњи а процена на бази купчевог промашеног искоришћења премаша процену на бази куповине ради покрића. У том случају купац може куповином ради покрића отклонити већу штету која би настала услед промашеног искоришћења робе. Исто тако ово правило је неспорно, када је купац у доцњи а процена на бази продавачевог искоришћења задржане робе не достиже процену на бази продаје у циљу покрића. Тада би се, наиме, од уговорене цене одбио мањи износ него што би се одбио у случају продаје робе ради покрића, што би, пак, повећало штету. Стога, продавац може у том случају тражити отштету само на бази продаје ради покрића.

Међутим, да би се повериоцу који тражи отштету на бази искоришћења могло приговорити зашто не тражи отштету на бази покрића, није довољно да је конкретна прилика за покриће постојала. Потребно је и то да се од странке верне уговору може с обзиром на све околности по правичној оцени тражити да искористи ту прилику. Ако је коришћење прилике скопчано са нарочитим трошковима или опасностима или ако изискује нарочиту вештину или знање, неће бити правично да се инсистира на конкретној отштети на бази покрића. Не могу се исцрпно набројати случајеви када се на таквој процени неће моћи инсистирати. Неће се моћи инсистирати на пример: када проналажење прилике за куповину односно продају ради покрића претпоставља такво познавање тржишта какво се од дужника не може тражити; када продавац пориче да је дужан испоручити робу, па купац није сигуран да ли ће успети са тражењем отштете на бази куповине у циљу покрића; када је уговору верни купац унапред исплатио робу, па би му тешко било да још једном изда толики или још већи износ; када је првобитно купио на кредит а куповину покрића би морао извршити за готово; када је робу даље продао још пре доспелости испоруке

по вишој цени од цене која се може добити у часу кад би требало извршити куповину ради покрића, као и онда када ју је по доспелости испоруке, а пре часа кад је требало извршити куповину ради покрића, могао продати по таквој вишој цени, итд. У свим тим случајевима уговору верна странка моћи ће се позвати на процену на бази искоришћења ма да је виша од процене на бази покрића.

Док је правило о избору јевтинијег начина израчунавања штете опште прихваћено у случају да процена штете на бази искоришћења даје виши износ од процене штете на бази покрића, тако да се говори о дужности покрића (од које, наравно, има изузетака), дотле је спорно да ли то правило важи и у обратном случају када је процена штете на бази покрића виша од процене штете на бази искоришћења. Неспорно је да се уговору верна странка може тада позвати на ову другу процену. Али спорно је да ли тада постоји и дужност процене на бази искоришћења. Случајеви у којима је процена на бази искоришћења нижа биће ретки, али ипак могу наступити, на пример, када је вероватно да би купац робу, да му је на време испоручена, продао, у међувремену између доспелости испоруке и часа меродавног за обрачун на бази куповине у циљу покрића, по цени која додуше премашује уговорену цену али је нижа од тржишне цене у поменутом меродавном часу. Исти случај имамо када је купац робу још пре доспелости продао даље по цени која лежи између уговорене цене и поменуте тржишне цене. Може ли продавац у таквим случајевима приговорити да је штета коју купац трпи што робу није продао, односно што није реализовао ранију продају мања од штете израчунате на бази цене покрића?

Владајуће мишљење оспорава тај приговор дужнику, тј. сматра да уговору верна странка има безусловно право на штету процењену на бази покрића, дакле, и онда када је штета процењена на бази искоришћења мања. У области аустријског грађанског права позива се то мишљење на § 1332 који даје оштећеној страни безусловно право на накнаду „по обичној вредности коју је ствар имала у доба кад је била оштећена”. Међутим, овај пропис односи се на случај оштећења ствари, дакле на накнаду штете *ex delicto*, а не на отштету на основу прекршаја постојеће облигационе дужности. Пошто, пак, сматрамо да у том случају нема места ширења прописа § 1332 путем аналогije, не видимо разлог који би искључивао примену чл. 232 и на случај у ком би процена на основу искоришћења била нижа од процене на основу покрића.

Међутим, ако уговору верна странка било у ком случају процени своју штету на начин који је у супротности са принципом ублажења штете садржаним у чл. 232, то има само ту последицу да разлику између тако непрописно израчунате штете и прописно израчунате сноси сама (§ 1304 Опћег грађанског законика, § 805 Српског грађанског законика, чл. 92 Римског пројекта).

На крају треба поменути да ће бити случајева у којима ће се штета моћи израчунати само на бази искоришћења, на пример, по

правилу у случају доцње са испоруком такве индивидуално одређене ствари која има за купца неко незамењиво својство.

VII. — Теорија размене и теорија разлике.— Када купац или продавац израчунава своју штету услед неиспуњења уговора тиме што одузима оно што уштеђује услед неизвршења уговора — од оног што би имао да прими у случају извршења уговора, онда се та операција може схватити на два начина. Може се сматрати да се при израчунавању штете врши одузимање између узајамних потраживања која постоје, тако да уговору верна странка, тражећи накнаду штете, тражи разлику између два постојећа потраживања (теорија размене или сурогације). Или се може сматрати да су сва узајамна потраживања странака раскидом уговора престала, па да се операција одузимања врши са фиктивним потраживањима да би се израчунала висина накнаде штете која се састоји у разлици добијеној изложеном операцијом одузимања (теорија разлике). Данкелман (Danckelmann) каже поводом ове теорије у Палантовом (Palandt) коментару § 325 Немачког грађанског законика: „Узајамна потраживања се не пребијају („verden nicht aufgerechnet“) него се обрачунавају („werden abgerechnet“).”

Није индиферентно која се од ових двеју теорија прихвати, јер су њихове практичне последице у више погледа различите.

Прво, по теорији размене, захтев на накнаду штете нити претпоставља нити укључује у себи раскид уговора, услед чега је уместан троструки избор у корист уговору верне странке у случају доцње друге странке (између испуњења уговора, раскида уговора и накнаде штете). Напротив, по теорији разлике, захтев за раскид садржан је у захтеву за накнаду штете као мање у већем. Стога је у правима која стоје на становишту теорије разлике, као што су аустриско, немачко и швајцарско право, оправдан двоструки избор, као што је нормирано у чл. 209 наших Општих узанса, док је троструки избор, кад се појави у таквим правима, привидан. Специјално у поменутих правима троструки избор има да захвали свој постанак чињеници што су се ова права угледала на текст Трговинског законика који је донесен на Нирнбершкој конференцији, која је, иако стојећи на становишту теорије разлике, увидела да је по тој теорији право на раскид садржано у захтеву за накнаду штете.

Друго, уговору верни купац који купује на кредит не би морао дозволити да се од процене његовог интереса за извршење испоруке одбије цена коју он дугује али која још није доспела. Исто тако, ако је било уговорено плаћање цене унапред, уговору верни продавац могао би по теорији размене у часу купчеве доцње тражити од њега исплату цене, а не би морао дозволити да се с тим потраживањем компензује новчани еквивалент његова изостала чинида која још није доспела. Друкчија је ситуација у случају теорије разлике. По њој, у часу раскида престају сва узајамна потраживања из уговора. Горње операције се врше на фиктивним потраживањима из уговора и њиховим новчаним еквивалентима.

А пошто се одузимање врши између фиктивних потраживања могуће је оно и кад противпотраживање није доспело, и затим, пошто су сва ранија међусобна потраживања по уговору престала уговору верна странка не може ништа друго тражити него разлику која је дошла на место ранијих потраживања.

Треће, различите резултате дају ове две теорије и у случају када новчани износ или новчана противвредност чинидбе које потражује уговору верна странка не достиже висину новчаног износа или новчане противвредности чинидбе које она дугује. Наиме, ако интерес уговору верног купца за испоруку робе, изражен у новцу, не би досегао висину уговорене цене (на пример, зато што се он покрије по цени нижој од уговорене), он би, по теорији размене, морао да разлику у цени плати продавцу у доцњи (односно уколико је цену или неки аванс унапред платио, морао би дозволити продавцу да од примљеног износа задржи поменућу разлику). Напротив, у случају теорије разлике, купац не би морао исплатити ову разлику, јер је продавчево потраживање уговорене цене престало, па би се у оваквом случају раскид уговора свео на сам раскид без икаквих узајамних потраживања странака, на оно што Енглези зову *nominal damages* (осим наравно, купчевог права да тражи повратак евентуално плаћене цене или аванса за законском каматом, и то у пуном износу). Исто тако би, по теорији размене, уговору верни продавац, у случају да новчана вредност уштеђене чинидбе (на пример, цена постигнута продајом робе трећем лицу) премашу уговорену цену, морао платити купцу у доцњи вишак који произилази из тог одузимања. Напротив, по теорији разлике, он то не би морао учинити, јер је купчево право на испоруку престало, и раскид би се свео на пуки престанак свих узајамних потраживања.

У погледу наших Општих узанса не може бити сумње да су се ставиле на становиште теорије разлике, будући да у чл. 211 и 212, у случају накнаде штете на бази покрића, одређују да се штета састоји у „разлици” између уговорене цене и цене постигнуте куповином или продајом ради покрића, односно у „разлици” између уговорене и тржишне цене. Тиме су узансе заузеле становиште које је данас опште прихваћено с обзиром на умесне практичне последице до којих оно доводи.

VIII — Начело ограничења штете на меру са којом се могло рачунати. — По чл. 85 Римског пројекта, штета, израчуната по изложеним начелима, не може премашити штету која проистиче из оних околности које је дужник имао или могао имати у виду приликом закључења уговора. На пример, југословенски купац који је услед доцње иностраног продавца морао платити увозни коефицијент, који је за време продавчеве доцње први пут заведен, не би могао, по овом начелу, у накнади штете због доцње тражити и накнаду плаћеног коефицијента.

Ово је начело узето из праксе енглеских судова, где оно садржи још једно ограничење: штета не сме бити већа од оне штете:

која нормално (*ordinarily and naturally*) проистиче из околности које је дужник имао или могао имати на уму. Норму не треба схватити тако да је странка која прекрши уговор одговорна за штету коју је, приликом закључења уговора, имала или могла имати у виду као нормалну последицу прекршаја уговора, јер, као што је речено у једној чувеној одлуци (*Hamilton v. Magill*, 1883), „странке кад закључују уговор мисле на његово извршење а не на његово кршење”. Норма само одређује да дужна странка одговара за штету која нормално проистиче из околности које је странка имала или могла имати на уму у доба закључења уговора. Притом јудикатура разликује редовну (генералну) и специјалну штету које *Chalmers (Sale of Goods Act)* овако дефинише: „Ако уговор није закључен под неким специјалним околностима, онда је мера редовне штете у губитку који природно произилази из кршења таквог уговора. А ако је уговор закључен са знањем странака под специјалним околностима, онда је специјална штета она која природно произилази из кршења таквог уговора, закљученог под специјалним околностима”. „Критеријум је нужно објективан”.

У нашим узансама нема изричног прописа о том, али је несумњиво да изложено правило и код нас важи с обзиром на начело да дужник не може одговарати неограничено и за удаљене последице повреде уговора.

Др. Богдан Прица

СПОРАЗУМНО ТРАЖЕЊЕ РАЗВОДА БРАКА

1. — Да ли чл. 56, ст. 2, Основног закона о браку садржи пресумпцију о неподношљивости заједничког живота супруга. — У чл. 56, ст. 2, Основног закона о браку прописано је да ће се сматрати нарочито да је заједнички живот постао неподношљив ако оба брачна друга наводећи оправдане разлоге споразумно траже развод брака.

Интерпретација овог законског прописа изазвала је у пракси спорове. Сви се даду свести на основно питање: да ли законска одредба установљава једну (обориву) правну пресумпцију о постојању одређених чињеница које оправдавају захтев за развод брака, или су странке, унаточ овакве стилизације закона, дужне пред судом доказати све околности релевантне за позитивну оцјену бракоразводног захтјева, исто као што је то тужилац дужан да докаже у оном случају кад се тужени противи разводу брака.

1. По мишљењу проф. Беговића овом се одредбом установљава уствари развод по споразуму супруга, али по доста отежаном поступку. Осим постојања споразумног тражења и навођења оправданог разлога, на основу чега се претпоставља да је заједнички живот супруга постао неподношљив, потребно је да се утврди истинитост навода, да се утврди да је живот супруга заиста постао неподношљив (1).

(1) В. Беговић: Породично право, Београд, 1948, с. 88—89.

По мишљењу проф. Константиновића наше право не познаје развод брака на основу међусобног споразума брачних другова. Закључку да је за развод брака довољно да су се супрузи сагласили да се разведу сметају ријечи законског текста: „наводећи оправдане разлоге“. Кад њих не би било, онда би споразум супруга повлачио пресумпцију поремећености брачних односа и неподношљивости заједничког живота. Те пресумпције, по мишљењу проф. Константиновића, овдје нема, иако је почетак текста редигован како се обично редигује пресумпција („сматраће се ...“). Текст Основног закона о браку не ослобађа странке терета доказивања, јер се од њих тражи да наведу оправдане разлоге за развод. И у случају споразумног тражења развода суд треба да утврди постојање бракоразводног узрока (2).

По мишљењу проф. Ајзнера чињеница што брачни другови траже споразумно развод брака доводи до претпоставке да међу њима заиста постоји наведено стање које оправдава развод брака. Само ту претпоставку треба још појачати навођењем и доказивањем оправданих разлога, дакле чињеницама из којих би се могло закључити да заиста постоји разлог за развод. Из тога се, по схватању проф. Ајзнера, може извести да не треба доказивати да је наведени разлог заиста довео до таква поремећаја брачних односа да је заједнички живот супруга постао неподношљив (3).

По мишљењу др. Златка Крижанића код споразумног тражења развода брака постоји законска претпоставка за неподношљивост заједничког живота супруга, но оба брачна друга дужна су у том случају навести оправдане разлоге за развод брака. Испитивањем и утврђивањем узрока треба да се утврди односно претпостави (?) и постојање поремећености брачних односа до неподношљивости. На неподношљивост заједничког живота требало би гледати као на нешто што се, након што буду утврђени узроци, само по себи разумије. У случају споразумног тражења развода брака, поремећеност до неподношљивости заједничког живота се *de lege lata* претпоставља, тако да би суд требало да утврди само постојање узрока који су довели до таквог стања у браку. Не може се, међутим, по мишљењу др. Крижанића, из ријечи „наводећи оправдане разлоге“ закључити да је довољно да се наведени разлози сматрају оправданим са становишта брачних другова, већ је потребно да њихову оправданост и постојање и објективно утврди суд. Чињеница што брачни другови код постојања оправданих разлога споразумно траже развод оправдава пресумпцију о неподношљивости заједничког живота, као што је оправдава чињеница постојања једног од бракоразводних разлога из члана 57—63 Основног закона о браку (јер ни у тим случајевима не треба доказивати и неподношљивост) (4).

(2) В. Константиновић: Развод брака због тешке поремећености брачних односа, „Народни правник“, бр. 2—3/49, с. 61—69.

(3) V. Eisner: *Porodično pravo*, Zagreb, 1951., s. 94—95.

(4) V. Dr. Zlatko Križanić: О узrocima за развод брака, „*Naša zakonitost*“ бр. 1/51, s. 65—77.

По мишљењу проф. Прокоп брачни другови су дужни да и у случају споразумног тражења развода наведу и докажу чињенице из којих суд закључује да ли постоји поремећеност брачних односа. Споразумно тражење има (само, оп. С. Т.) то значење да се неподношљивост заједничког живота — субјективни елемент — у овом случају претпоставља (5).

2. У складу са мишљењем проф. Ајзнера, др. Крижанића и проф. Прокоп, Врховни суд НР Хрватске заузео је становиште да за споразумно тражење развода није довољно навести да међу странкама постоји неуклоњива мржња (дакле један од могућих узрока из чл. 56, ст. 1, Основног закона о браку), већ да треба навести околности из којих слиједи истакнути разлог. Основни закон о браку не познаје споразум странака као бракоразводни узрок; он познаје споразумно тражење развода из оправданих разлога предвиђених у чл. 56, ст. 1, Основног закона о браку (6).

У свом Упутству за примјену чл. 80, 56 и 77 Основног закона о браку Савезни врховни суд стао је на становиште да се поводом споразумног тражења оба брачна друга да се брак разведе, брак може развести само на основу утврђене чињенице да су брачни односи толико поремећени да је заједнички живот постао неподношљив (7). С тиме су у складу и неке одлуке Врховног суда НР Хрватске, нарочито оне донесене након цит. Упустава (8).

Савезни врховни суд је, према томе, мишљења да одредба чл. 56, ст. 2, не дозвољава пресумпцију ни у погледу постојања неподношљивости заједничког живота. Странке морају доказати постојање околности које су изазвале поремећај и неподношљивост заједничког живота изазвану тим поремећајима. То становиште има *de lege lata*, од цитираних писаца, само проф. Константиновић (9).

3. Правилна интерпретација наведене законске одредбе од значаја је за поступак у бракоразводним споровима. Ако она дозвољава пресумпцију о неподношљивости заједничког живота, суд не би био дужан да утврђује да ли неподношљивост у конкретном случају заиста постоји. Али пошто није реч о пресумпцији *juris et de jure*, било би дозвољено доказивати да такве неподношљивости нема. Но пошто у овим брачним споровима нема трећих лица која би могла учество-

(5) V. Prokop: Komentar Osnovnom zakonu o braku, Zagreb, 1953, б. 142 i 143.

(6) В. Одлуку Врховног суда НРХ Г 216/46 од 24 маја 1946 и Г 60/47 од 7 фебруара 1947.

(7) В. цит. Упутство бр. Су 458/47 од 30 јуна 1947 у „Збирци одлука врховних судова и Врховног суда ФНРЈ 1945—1952“, св. I., Београд, 1952, с. 359—362.

(8) В. Одлуку Врховног суда НРХ Г 278/47 од 23 марта 1947 и Гж 152/49 од 13 септембра 1949.

(9) И др. Златко Крижанић, разматрајући тезу проф. Константиновића, утврђује: „Јер претпостављати неподношљивост заједничког живота као једну од основних компонента за одлуку о разводу, а не проводити доказе о постојању таквог стања, значи у крајњој линији омогућавати споразумни развод брака, што је међутим по ОЗБ немогуће.“ Сматрајући став проф. Константиновића ближим духу и интенцији закона, аутор ипак закључује да су заговорници супротног становишта (проф. Ајзнер) ближи дословном тексту закона (ор. cit., с. 71). Др. Крижанић, према томе, прихвата став проф. Константиновића само *de jure condendo*. То се нарочито види из његових завршних констатација.

зати у поступку, а брачни другови, странке, споразумни су да се брак разведе, нема учесника који би ову претпоставку могао побијати тврдећи да у конкретном случају постојећи поремећај није довео до неподношљивости, па да захтјев за развод треба одбити (10).

Нема сумње: законски текст редигован је тако да даје право онима који заступају мишљење да је овдје реч о пресумпцији неподношљивости заједничког живота. Неподношљивост, дакле, не би требало доказивати (11). Довољно би било навести „оправдане разлоге”, или тачније — оправдане узроке који су довели до поремећаја брачних односа.

Признање странака нема у брачним споровима такав процесни значај да ослобађа суд од дужности да провјерава истинитост признатих навода, или, овдје: навода које су странке заједнички изнијеле и који су међу странкама неспорни (12). Због опасности да се неистинитим наводима избјегне примјена прописа који се и без обзира на споразум странака имају примјенити (а такви су прописи који одређују када имаде основа да се брак разведе), суд је дужан да у сваком случају оцијени изнесене наводе у циљу да установи да ли странке иду за избјегавањем примјене принудних правних прописа. Тек ако нађе да се неспорним навођењем не иде за избјегавањем примјене когентних прописа, моћи ће узети те наводе као подлогу за своју одлуку. Но како ће се суд у то увјерити? У правилу тако да, не осврћући се на неспорно излагање странака, тражи од ових да понуде доказе на основу којих ће се моћи увјерити у истинитост навода о постојању оправданих узрока поремећаја брачних односа. Сваки други метод усмјерен на елиминирање претпоставке о намјери злоупотребе права био би овдје од сумњиве вриједности. Због тога су у праву они који тврде да суд није дужан да без провјеравања истинитости прихвати као истинито оно што су странке навеле о узроцима поремећаја, иако би се на основу слова закона, код формалне анализе текста, могао у први мах извести и супротан закључак.

Нама, међутим, изгледа да, унаточ раније изнесене констатације о формалном постојању законске пресумпције о постојању неподношљивости заједничког живота, такве пресумпције нема. А ево зашто: Није довољно да се суд увјери у постојање узрока који су довели до поремећаја брачних односа. Потребно је да се увјери да су ти узроци

(10) Одредбе Закона о парничном поступку од 8 децембра 1956, „Службени лист”, бр. 4/57) које се односе на учествовање јавног тужиоца у парници (чланови 192—194) не допуштају могућност за његову интервенцију у бракоразводним споровима. Посебни прописи Основног закона о браку омогућавају му интервенцију само у споровима ради поништаја брака. Изводећи, на основу постојања јавног интереса, право на учествовање јавног тужиоца у својству тужиоца у споровима ради утврђивања постојања или непостојања брака, требало би закључити да би се у тим споровима могао појавити и као интервенијент *sui generis*, ако већ није странка у поступку.

(11) В. чл. 210, ст. 3, Закона о спорном поступку.

(12) Овлашћење суду да у брачном спору може утврђивати и чињенице које међу странкама нису спорне озакоњено је у чл. 406, ст. 1, Закона о парничном поступку. В. и опће овлашћење о утврђивању признатих чињеница у чл. 210, ст. 1, Закона о парничном поступку, ако суд сматра да се њиховим признањем иде за располагањем захтјевом којим странке не могу располагати — тако из односа регулираног принудним прописима, а такав је и брачни однос.

оправдани. За који се узрок може узети да је оправдан? Тражећи рјешење у одредби чл. 56, ст. 1, можемо констатирати: оправдан је сваки онај узрок („из ма ког другог узрока“) који је у стању да доведе до таквог поремећаја брачних односа да је заједнички живот неподношљив. Не прави се, према томе, никаква дискриминација међу могућим узроцима поремећаја у том смислу да се за неке унапријед сматра да нису у стању да доведу до квалифицираног поремећаја брачних односа. Нема апослутно неоправданих узрока. Једна иста чињеница може угрозити један одређени брак, а да у неком другом браку нимало не наруши хармоничност односа. Оправдан је, према томе, сваки онај узрок који је у конкретном брачном односу довео до таквог поремећаја да је заједнички живот постао неподношљив.

Према томе, формална интерпретација текста упућује на закључак да се неподношљивост заједничког живота у изнесеном случају претпоставља па да је не треба доказивати. Суштинска анализа елемената на које се не односи законска пресумпција — постојање *оправданих* узрока — упућује, уствари, посредно на супротан закључак: потребно је доказати и постојање неподношљивости заједничког живота, јер тек њено постојање доводи до закључка да је наведени узрок поремећаја оправдан (13).

4. Могли би се ипак замислити случајеви код којих постојање неподношљивости не треба доказивати, јер се она изнимно по закону пресумира: У оним случајевима када странке, споразумно тражећи да се брак разведе, као узрок за поремећај наведу једну од околности која је сама по себи довољна да оправда захтјев за развод брака, а то су околности предвиђене у члановима 57, 58, 60, 61 и 63. Но кад се захтјев за развод заснива на једном од споменутих бракоразводних узрока, постојање неподношљивости не треба доказивати ни у оном случају кад се поступак покреће на тужбу једног брачног друга а тужени се супруг противи разводу брака. Сама чињеница да брачни другови споразумно траже развод не уноси, дакле ни у овим случајевима никаквих квалитативних промјена у процес у коме треба одлучити о основаности истакнутог захтјева.

5. Остаје да се закључи: И код споразумног тражења да се брак разведе потребно је да странке докажу у првом реду постојање узрока који су довели до поремећаја, а затим у правилу и то да су ти узроци оправдани, или, што је исто, да су довели до таквог поремећаја да је заједнички живот постао неподношљив.

(13) Не би се, због изложенога, могли сложити са коначним извођењем др. Крижанића, према коме би требало претпоставити да је законодавац, пресумирајући постојање неподношљивости заједничког живота, изједначио споразумно тражење развода са напр. прељубом као бракоразводним узроком (код кога се неподношљивост такође пресумира) па да је довољно утврдити да је приједлог за развод брака одраз истинског стања односа међу брачним друговима, да се тако избјегну фангирани дакле неистинити узроци (op. cit., с. 72). — Ова би извођења била прихватљива кад би закон прописивао да су странке дужне навести (и доказати) само узроке поремећаја. Но оне су, како смо изложили, дужне навести оправдане узроке, а оправдани су само они који су довели до таквог поремећаја да је заједнички живот супруга постао неподношљив. Ми се, према томе, слажемо са проф. Константиновићем, по коме се ни de lege lata не може говорити о постојању пресумпције.

6. У чему се онда састоји посебна процесна ситуација у питању олакшања доказивања у поступку поводом споразумног тражења развода? Сматрамо да је у суштини нема. Олакшање би могло доћи отуда што су у случају споразумног захтјева међу странкама неспорне релевантне околности које служе за чињенични супстрат судској одлуци. Не би требало да суд утврђује истинитост навода, већ, као и иначе код признања чињеница, само одсуство могућности изигравања когентне норме. Практично би се задатак суда, како смо горе показали, сводио на исто. Но у судској пракси поступак поводом споразумног захтјева далеко је од тога да носи карактеристике инквизиторности и негирања права диспозиције странака у односу на утврђивање чињеница. Занемаривање дужности провјеравања истинитости навода странака и спречавања неправилне примјене принудних прописа било је попримило озбиљне размјере, па је баш та појава и довела до потребе за издавањем Упутства Савезног врховног суда, којим је требало коригирати ову погрешну праксу. Уноточ несумњивој унутрашњој ауторитативности мишљења Савезног врховног суда, изгледа да на том пољу није дошло до озбиљнијих исправљања судске праксе. О томе довољно свједоче забрињавајуће констатације др. Крижанића, засноване на искуству стеченом вишегодишњим радом у врховном суду, писане 1951, дакле четири године након објављивања става Савезног врховног суда (14). Богат материјал у прилог тезе о релативном неуспјеху ових сугестија Савезног врховног суда пружају и надаре занимљиви подаци из праксе судова на територију НР Босне и Херцеговине, које је у новије вријеме прикупио и објавио доц. др. Алија Силаџић (15). Нема сумње да је неспоразумима у интерпретацији допринио баш сам законски текст, недовољно прецизно редигован, тако да даје основа за различита тумачења.

II. — Захтјев супруга кад је до поремећаја брачних односа дошло искључиво његовом кривњом. — Поставља се питање (које спада у домен материјалног права, али је од интереса и за процесно право): могу ли брачни другови (с успјехом) засновати свој споразумни захтјев да се брак разведе на било коме узроку који је довео до поремећаја брачних односа.

1. Анализирајући одредбе чл. 56, ст. 2, Основног закона о браку, проф. Сајозић констатира да се пропис реч. II, по коме, у случају ако је поремећај брачних односа настао искључиво кривњом једног супруга, право на тражење развода припада само другој страни, односи и на случај који има у виду реч. I, тј. када оба брачна друга

(14) „Судска пракса, наиме, у једном свом дијелу тај законски пропис практички примењује на начин као да наш ОЗБ предвиђа могућност развода брака по споразуму брачних другова. Често се у таквим случајевима дешава да суд након што мањевише формално примијени институт покушаја мирена брачних другова (члан 80), а на основу пуких изјава тих супруга разводи брак, без провођења икаквог доказа.“ (Ор. cit., s. 70). И даље: „... судови врло често ... одлуку о разводу доносе на једном рочишту, које не траје више од десетак минута.“ (Ор. cit., s. 71).

(15) В. доц. др. Алија Силаџић: О споровима за развод брака пред Окружним судом у Вихању, „Годишњак Правног факултета у Сарајеву“, III, 1955, с. 177 и сл.; затим, О споровима за развод брака на подручју Окружног суда у Мостару, „Анали“, 2/56, с. 171 и сл.

споразумно траже развод брака (16). Тумачећи овлаштење на споразумно тражење развода брака са суштинског становишта, он долази до закључка да се споразум може остварити било тако да поводом тужбе једног брачног друга други, тужени, призна наводе тужиоца и пристане на усвајање тужбеног тражења, било тако да и сам тужени са своје стране устане тужбом (противтужбом) у смислу овлаштења из члана 76 тражећи развод брака. Но споразуман приједлог у процесном смислу изискује и на страни туженога истицање правозаштитног захтијева, па је он могућ само у оном случају када на тужбу имају право оба брачна друга. Пошто закон не даје право да тражи развод брака онеме супругу који се позива на узроке које је сам скривио, или тачније: када је поремећај резултат само његовог скривљеног понашања и никаквих других узрока (оп. С. Т.), излази да такав брачни друг не би имао право на бракоразводни захтјев ни у оном случају кад би га остваривао споразумно са својим супругом, кад би, дакле, и он хтио да споразум о разводу реализира иницијаторним приједлогом.

Из изложених ставова проф. Сајовица требало би закључити да брачни другови не би могли споразумно тражити развод брака ни у оним случајевима када би се за оправдање свог тражења позивали на један од узрока из чл. 57, 58, 59, 61 и 63, уколико осим скривљеног понашања једног од њих не би могли истаћи никакав други узрок поремећаја брачних односа. Право на самостално тражење развода не признаје се у таквом случају кривом брачном другу, па му се не може признати ни право на „споразумно тражење“. Отпала би, према томе, или би се барем у знатној мјери смањила, могућност споразумних тражења развода, код којих већ само постојање одређеног квалификованог узрока оправдава бракоразводни захтјев, па нема потребе да се још доказује да је настали поремећај односа довео и до неподношљивости заједничког живота.

2. Супротно изложеноме, по мишљењу проф. Прокоп споразумно тражење развода брака омогућује развод брака и оном брачном другом који иначе не би могао успјети са самосталним браковазводним захтјевом, јер је до поремећаја брачних односа дошло искључиво његовом кривњом (17).

3. Уосталом, и кад би усвојили становиште по коме брачни друг који је искључиво својим скривљеним понашањем проузроковао поремећај брачних односа не би имао право на споразумно тражење развода, криви брачни друг не би био лишен никаквих предности, које би иначе могао постићи споразумним тражењем развода, ако је невини супруг вољан да тражи развод. (Покушали смо показати како уствари никаквих процесних предности не би ни требало да буде.) Ако је супруг А споразуман с тиме да се због поремећаја проузрокованог искључиво кривњом супруга Б брак разведе, супруг А би тај споразум

(16) V. prof. dr. R. Sajovic: O nekaterih tožbah kot sredstvu in obliki civilno pravnega postopka, Ljubljana, 1951, s. 14—19.

(17) V. Prokop: op. cit., s. 143.

могао реализирати подношењем самосталне тужбе, тражећи да се брак разведе кривњом туженога Б. Тужени брачни друг могао би признати чињеничне наводе тужбе и изјавити да се не противи усвајању тужбеног тражења. Тиме он још увијек не би тражио развод брака користећи се својим овлашћењем на тужбу (које му закон начелно не даје), већ би се само сагласио са основаним захтјевом противника. Признање навода и у овом случају има онај исти процесни ефект и значај који иначе има у брачним споровима, па и у спору покренутом на споразумно тражење развода. И проф. Прокоп истиче да „споразумно тражење” уствари значи *обострано тражење* развода брака (18). Другим речима, о споразумном тражењу говори се онда кад сваки брачни друг са своје стране тражи развод.

Примијењено на основно извођење проф. Прокоп, излази да брачни друг који је искључиво својим скривљеним понашањем проузроковао поремећај има у овом изузетном случају право да споразум о потреби развода реализира не само на непријед изложени начин — признавањем, у својству туженога, навода тужиоца и основаности његовог тражења — него и тако да мимо прописа чл. 56, ст. 2, реч. II, истакне свој правозаштитни захтјев, здружен са захтјевом невиног супруга.

Проф. Прокоп није се упуштала у образлагање свога становишта (19), које је, како се види, супротно схватањима проф. Сајовица. Но њено становиште није ни неосновано ни усамљено.

4. У Швајцарском грађанском законнику, слично као у нашем Основном закону о браку, прописано је да право на бракоразводну тужбу не припада оном брачном другу који је претежно крив за поремећај брачних односа (20). Швајцарско право не познаје споразумно тражење развода брака као посебан процесни институт. Но у пракси судова настао је спор о томе да ли имаде мјеста усвајању захтјева за развод истакнутог од стране брачног друга који је претежно крив за поремећај, ако његов противник, тужени брачни друг — који би у том случају једини имао право на тужбу — изричито изјави да је сагласан са тужбеним захтјевом. Швајцарски Савезни суд стао је на становиште да би тужби требало у таквом случају удовољити. Ограничење прописано законом није, по мишљењу Савезног суда, резултат потребе да се заштити јавни поредак, већ се њиме пружа заштита само невином односно мање кривом брачном другу. Не може се дозволити да се таквом брачном другу наметне развод и против његове воље. Но он без сумње има право да се одрекне заштите коју му закон пружа, па да, умјесто да сам подигне бракоразводну тужбу, само призна тужбени захтјев противника и тиме

(18) V. Prokop: op. cit., s. 142.

(19) То је, уосталом, сасвим оправдано с обзиром на чињеницу да је то становиште изложено у једном коментару.

(20) Чл. 142 Швајцарског грађанског законика гласи: „Chacun des époux peut demander le divorce lorsque le lien conjugal est si profondément atteint que la vie commune est devenue insupportable. — Si la désunion est surtout imputable à l'un des conjoints, l'action ne peut être intentée que par l'autre.”

пружи основ за развод брака, наравно под условом да поремећај брачних односа заиста и постоји (21).

Овоме схватању, по коме и претежно криви брачни друг може успјети са захтјевом за развод брака ако на то пристане друга страна (прихватили су га и судови у кантону Базел) упорно се опире цюришки *Obergericht*, по чијем схватању питање удовољавања захтјева за развод прелази оквире личних интересних сфера, па дубоко задире и у јавне интересе. Ограничење права на тужбу на невиног односно мање кривог супруга резултат је класичног схватања да нитко не може себи прибављати користи на основу околности које је сам скривио. Притом овај суд нарочито упозорава на могућност да престанак туженог не буде резултат његове слободне одлуке, па би допуштање усвајања оваквог захтјева омогућило да се, супротно интенцији закона, у бракоразводне спорове уведе једна неумјесна пракса (22).

Оба висока швајцарска суда остали су упорни код својих опречних схватања.

5. Изнесена полемика актуелна је и за нашу судску праксу. Она код нас, како смо изложили, добива специфичан, нешто ублажен изглед, услијед постојања могућности примјене посебног процесног института споразумног тражења развода, ма да се и код нас проблем може поставити у свој оштрини са којом је постављен у швајцарској јудикатури.

Сматрамо да је исправније становиште да се може удовољити бракоразводном захтјеву оног брачног друга који је искључиво својим скривљеним понашањем пореметио брачне односе, ако се томе захтјеву не успротиви тужени брачни друг.

Брачна се веза разводи у оном случају када су унутрашње споне брачног односа попустиле до те границе да нема изгледа да би се односи у браку могли поправити и када је даљи наставак заједнице услијед таквих поремећаја неподношљив. Овај осјећај неподношљивости не мора постојати код оба брачна друга. Ако постоји само код онога који је искључиво својим скривљеним понашањем проузроковао бракоразводни узрок, било би неморално и противило би се начелу да нитко из свог скривљеног понашања не може извлачити користи, кад би се његов захтјев за развод брака усвојио унаоч противљења невиног брачног друга, дакле на штету овога. И у јавном је интересу да се не дозволи злоупотреба истакнутог начела. Но оно може бити повријеђено само дотле док кривац из одређене ситуације извлачи за себе корисне консеквенције противне вољи супротне стране. Ако и супротна страна жели наступање тих истих консеквенција, онда је сасвим свеједно поводом чијег је тражења до њих дошло. Ако у парници покренутој на тужбу кривог

(21) Цит. по одлуци швајцарског *Bundesgericht*-а бр. 76 II 257, објављеној у изводу у књизи Н. Hinderling-а: *Das schweizerische Ehescheidungsrecht*, Zürich, 1952, S. 40.

(22) Цит. по одлуци *Zürcher Obergericht*-а, бр. 42 N. 138, Hinderling: *op. cit.*, S. 41.

брачног друга онај други, невини, изјави да се не противи захтјеву за развод, онда овај уствари тиме манифестује своје схватање да је и за њега наставак брачне заједнице са тужиоцем неподношљив. То што он таквом схватању не даје уобичајени формални процесно-правни израз, нимало не дира у суштину проблема. Иако формално не диже са своје стране тужбу у којој тражи да се брак разведе, он у суштини изјављује да тражи развод брака. Поступа процесно економично кад том свом расположењу и хтијењу не даје и облик тужбе односно противтужбе. Она није потребна кад већ постоји захтјев који се по свом садржају и чињеничном образложењу нимало не разликује од онога што би га он, за вољу процесних формалности, требало да истакне. Невином брачном другу не може се оспоравати право да тражи развод брака због поремећаја које је његов супруг проузрбковао скривљеним понашањем, ако је у стању да докаже да су му ти поремећаји учинили неподношљивим наставак живота у таквом браку. Ово право мора постојати и онда кад из истих узрока тражи развод и кривац за поремећај. Пошто смо напријед изнијели да описано саглашавање са захтјевом противника у суштини, *in ultima*, значи исто што и тражење развода, било би неосновано не удовољити овом тражењу само стога што је формално иницирано од стране онога који на њ у начелу нема право. Поступак би се свео на пуки формализам, постао би сам себи циљ, а тиме би изгубио и своју социјалну функцију, када би се тужиочев захтјев одбио за вољу форме, иако је несумњиво да ће до развода тог истог брака из тих истих разлога морати да дође кад поступак и формално покрене онај брачни друг који је и у овом ранијем поступку изразио своје схватање о неподношљивости брачне заједнице и жељу да се она разведе. Устрајање код таквог процесног схватања („*l'art pour l'art*“) довело би до процесних тешкоћа, нарочито у случају обостраних тужби истог садржаја или у случају споразумног тражења развода заједничким приједлогом у форми посебног поднеска. Суд би се нашао у ситуацији у којој би био дужан да захтјеву једне странке удовољи а да захтјев друге, која тражи исто, одбије.

III. — Процесне претпоставке за постојање споразумног тражења развода брака. — 1. Споразумног тражења развода у формалнопроцесном смислу имаде у оном случају кад оба брачна друга иницирају бракоразводни поступак, заснивајући захтјев за развод на истом чињеничном основу и тражећи да се брак разведе из истог бракоразводног узрока (23). Но до таквог споразумног тражења може

(23) „Кад парничне странке траже развод свака из других узрока и кривњом другог брачног друга, онда се утврђење суда да странке, споразумно траже развод указује противним изјавама странака пред првомолбеним судом, па се брак није могао развести на темељу споразумних тражења по члану 56 ОЗВ“. (Одлука Врховног суда НРХ Гж 395/48 од 3 априла 1948).

„Споразумно тражење развода брака постоји само онда кад су странке сложне и у погледу захтјева и у погледу бракоразводних разлога...“ (Одлука Врховног суда НРХ Гж. 633/52 од 27 августа 1952 и Гж. 851/52 од 15 децембра 1952).

доћи и током поступка, ако тужени брачни друг са своје стране истакне (противтужбени) захтјев за развод, заснивајући га и чињенично и правно на истом основу на коме је заснована и тужба. Не би се, према томе, могло узети да формално има споразумног тражења и у оном случају кад тужени брачни друг само признаје наводе тужиоца и не противи се тужбеном захтјеву. Накнадно саглашавање са тражењем тужиоца треба да у свему поприми карактеристике новог тужбеног тражења (по садржају идентичног са тужиоцевим), истакнутог овог пута од стране туженог супруга. Из пристанка туженог брачног друга на развод брака могло би се закључити да постоји споразумно тражење да се брак разведе само у оном случају када пристанак на развод укључује у себи и захтјев за развод брака, по садржају идентичан ономе који је изнесен у тужби (24). Да се избјегне свака сумња, требало би да суд од туженог супруга добије јасну и изричиту изјаву о томе да ли његово признање тужбених навода значи уједно и истицање захтјева за развод. Пошто сваки тужбени захтјев мора бити јасан и одређен, не би се могло узети да тужена страна тражи или пристаје на развод ако изјављује да пристаје на то да суд усвоји захтјев тужиоца под увјетом да јој овај претходно даде извјесна обезбјеђења или слично (25).

2. Као што тужилац може повући тужбу и одрећи се тужбеног захтјева, нема основа не признати ова права и оном брачном другу који је пристао на споразумно покретање бракоразводног поступка односно који се накнадно, током поступка, сагласио са тужбеним тражењем и истакао га и са своје стране. Једном постојеће споразумно тражење може, према томе, током поступка отпасти (26). Кад је могуће одустати од споразумног захтјева током парнице, тим више је један брачни друг овлаштен да одбије да споразумно иницира бракоразводни поступак, иако се раније био обавезао своме брачном другу на истицање споразумног захтјева (27).

3. Све изложене напомене о условима који би требало да се испуне па да се узме да и формално постоји споразумно тражење да се брак разведе губе од свога значаја ако се прихвати ранија запажања о могућности суштинског споразума без адекватне процесне форме, а нарочито ако се уваже наша извођења о неоснованости оних схватања по којима споразумно тражење развода упрошћује поступак или га лишава истакнуте примјене начела инквизиторности због наводне дужности уважавања пресумпције о неподношљивости заједничког живота.

IV. — *Врста и форма поступка.* — 1. У пракси се много расправљало о томе на који начин треба покренути поступак кад оба супруга споразумно траже развод брака. Истицало се да је неприкладно у таквом случају поступак покренути тужбом па тиме на вјештачки начин установити спор, кога међу странкама нема, и на-

(24) В. одлуку Врховног суда НРХ Гж 834/53 од 4 јула 1953.

(25) В. Одлуку Врховног суда НРХ Г 465/46 од 6 априла 1946.

(26) В. одлуку Врховног суда НРХ Г 540/48 од 21 августа 1948.

(27) В. одлуку Врховног суда НРХ Гж 803/47 од 30 августа 1947.

наметати једној од странака улогу тужиоца а другој улогу туженога. Таква се пракса, наводно, противи правном схватању народа, коме није јасно због којих разлога један супруг треба да прими одиозну ознаку тужиоца а други (још одиознију) туженога, кад они то не желе, а такав распоред процесних улога ни садржајно не одговара стварним међусобним односима странака. Због тога се, са стране оних који су прихватили ову критику, пледирало да у случају споразумног тражења развода поступак не би требало покренути тужбом већ приједлогом, заједничким (у формалнопроцесном смислу) поднеском оба брачна друга. Са оваквим схватањем сложио се у једној прилици и Врховни суд НР Хрватске, по чијем се мишљењу не мора нужно изводити да поступак треба да отпочне тужбом; ни закон то не одређује у случају споразумног тражења развода (28). Ова је сугестија прихваћена, па се у члану 399 Закона о парничном поступку прописује да се, кад је у закону одређено да развод брака могу тражити споразумно оба брачна друга, парнични поступак покреће споразумним приједлогом брачних другова. О овом приједлогу суд одлучује пресудом. Тиме се, јамачно, посредно мијењају и називи улога странака у поступку.

При заузимању одређеног става о овом проблему требало би у првом реду ставити на чисто: Да ли је приједлог за измјеном назива процесних улога странака имао за циљ само удовољавање једном лаичком перхоресцирању уобичајених парничних термина, или се њиме смјерало и на нешто више од тога — на то да се и поступак поводом споразумног тражења развода води по другим начелима, а не по оним која важе за парнични поступак.

2. Ако се захтјев зауставља на формалном моменту, на питању како ће се иницијаторни поднесак и странке назвати, онда није било разлога да се томе тражењу не удовољи. Но требало би имати на уму да процесни термини представљају резултат једне конвенције и да нема смисла приступати промјенама уобичајених и „уходаних” термина, ако то не траже озбиљнији разлози од оних који су се досад истицали; ако се захтјев за промјеном не образлаже аргументима који се заснивају на тврдњама да досадашњи термини ни садржајно више не обухватају оно што се њима жели обухватити.

Из одредбе члана 399 Закона о парничном поступку могло би се закључити да закон удовољава само сентименталној страни приговора. Јер, не само што се не дира у правило да се о захтјеву рјешава пресудом (што није у нашем процесном праву уобичајено за поступке покренуте приједлогом), већ се изричито одређује да се приједлогом покреће *парнични* поступак.

Са становишта законодавства у важности до ступања на снагу Закона о парничном поступку (узимајући, наравно, у обзир и правна

(28) В. одлуку Врховног суда НРХ Г 467/46 од 25 октобра 1946. Колико нам је из властитог запажања познато, неки су судови и иначе, у изнимним случајевима, кад су странке на томе инсистирале, пропуштали да у расправном записнику и пресуди странке означају процесним терминима тужиоца и туженога.

правила), не би могли усвојити схватање Врховног суда НР Хрватске, по коме овај поступак није требало покретати тужбом јер „ни закон то не одређује”. Закон заиста није прописивао тужбу, али закон тужбу није нити забрањивао. Правна правила о парничном поступку, с друге стране, нигдје нису стављала у изглед могућност да би се поднесак којим се покреће поступак могао назвати друкчије него тужба. Али, не само то. За подручје брачног процесног права требало је на основу одредаба члана 72 („По тужбама... за развод брака...”) и члана 80 („по свакој тужби за развод брака...”), а и на основу других одредаба Основног закона о браку, закључити да ни позитивни закон за брачне спорове нема у виду могућност покретања поступка на други начин осим тужбом.

Будући да закон предвиђа обострано тражење развода брака засновано на истом чињеничном и правном основу, требало је, одступајући у извјесном смислу од опћег правила о литиспенденцији, да оба брачна друга поднесу тужбе за развод брака. У таквој ситуацији и један и други брачни друг имали би истовремено и улогу тужиоца и улогу туженога, а суд би о тужбама донио јединствену пресуду. Ако је споразум за тражење развода постојао међу супрузима већ прије покретања поступка, није било запреке да брачни другови своје тужбе не поднесу у истом поднеску.

Називањем иницијаторног поднеска именом „приједлог” не рјешавају се јединствено оне процесне ситуације у којима до сагласног тражења долази тек током поступка. Но тешкоћа може доћи у случају кад би током поступка један од брачних другова одустао од свог ранијег приједлога. Од тога часа би ипак требало онај првотни приједлог накнадно назвати тужбом, а странкама дати називе тужиоца и туженога. Сасвим изван домаћаја ових процесних правила остају она несумњиво сагласна схватања брачних другова о потреби тражења развода брака, која се реализурају тако да тужени, не тражећи са своје стране тужбом развод брака, признаје наводе тужбе и предлаже усвајање тужбеног тражења.

3. Приговор по коме би требало усвојити предложену промјену термина из разлога што у оваковом бракоразводном поступку нема спора само је дјеломично умјестан. Бракоразводни поступак покренут или вођен на споразумно тражење брачних другова није једини парнични поступак у коме нема спора а ипак се покреће тужбом и странке се у њему означају као тужилац и тужени. Поред чињенице да неспорним постаје сваки грађанскоправни спор у коме тужени признаје наводе и захтјев тужиоца, неспорни су од самог почетка сви они статусни спорови у којима се тражи конститутивна судска одлука којом се мијењају дотадањи статусни односи, а странке су од самог почетка сагласне и у чињеничним наводима и у правним захтјевима. Такви статусни поступци ипак се воде у форми парнице, и према томе, покрећу тужбом, јер се једино судском пресудом може постићи циљ за којим странке теже. Оне саме, изван парнице, нису у правној могућности да мијењају свој статус. Случај

споразумног тражења развода брака није друкчији. Нема, према томе, основаног разлога да се само у односу на тај поступак прави изнимка.

4. Увођење посебног назива за иницијаторни поднесак и страначке улоге код споразумног тражења развода брака није без прецедента у законодавству. По бившем аустриском процесном праву поступак се такођер покретао приједлогом. Но сви остали прописи који су важили за бракоразводни поступак поводом тужбеног захтјева коме се противи тужена странка примјењивали су се и овдје. Поступак се квалитативно разликовао само кад се споразумно тражио развод јеврејског брака. Непримјењивање начела инквизиторности у таквом поступку имало је свог основа у материјалном грађанском праву (§§ 133 и 134 Опћег грађанског законика), које је условило ванпарничну процедуру само стога да обезбиједи одржавање најнужнијих процесних гаранција да ће се споразумно тражење уважити само ако су странке, овлаштене на споразумни развод у правом смислу ријечи, своју правно релевантну вољу манифестовале на један законом одређени начин (29).

5. Ако приговори иду и даље, па траже и неку другу врсту поступка — ванпарнични поступак — онда би компликације које би могле настати услјед накнадног споразумног тражења развода или накнадног одустанка од таквог тражења, које су иначе ипак само формалног значаја, попримиле овдје и значај суштинске тешкоће. Такве би промјене имплицирале потребу измјене врсте поступка током поступања: мијењање састава суда, прописа о рочиштима, о извођењу доказа, о таксама и сл.

Нема, међутим, основа да се о споразумном тражењу развода расправља по ванпарничном поступку. Ако саме странке нису заинтересирани на томе да поступак буде спроведен уз примјену строжих процесних правила која ће осигурати доношење законите одлуке, на томе је у овом случају заинтересирана друштвена заједница. Друштвени интерес тражи да се не разводи брак у коме одници нису поремећени до те мјере да је заједнички живот постао неподношљив. Да до тога неће доћи, могу јамчити само правила о парничном поступку, која, прописујући контрадикторност, усменост, непосредност и концентрацију поступка на главној расправи (а свега тога нема или има у квалитативно слабијој мјери у ванпарничном поступку), омогућују да се на један у високом степену објективан и сигуран начин утврди постојање околности којима се оправдава постављени захтјев. Ако се уважи основаност наше тезе о неопходној потреби да се и у бракоразводним споровима зајамчи јавном тужиоцу право интервенције, а нарочито у споровима покренутим на споразумно тражење брачних другова, онда се основаност парничног поступања баш у овом случају показује још евидентнијом (30).

(29) V. Pollak: *op. cit.*, S. 765 ssq.; Neumann: *op. cit.*, S. 1526 ssq.

(30) У новом Закону о парничном поступку ова идеја о потреби омогућавања интервенције јавном тужиоцу и у бракоразводним поступцима није нажалост прихваћена. Наша схватања о овом проблему изложићемо у једном посебном раду.

Посебној, олакшаној ванпарничној процедури, у којој би се начело диспозиције странака респектирало, било би основа само кад би материјалноправни прописи дозвољавали развод на основу саме чињенице да то брачни другови споразумно траже, као што је то случај у неким позитивним законодавствима (31).

Настојали смо показати како се из нашег Основног закона о браку не би могао извести закључак о дужности уважавања споразума странака као бракоразводног узрока *sui generis*. Напротив, настојали смо показати како анализа законског текста тражи да се и у случају споразумног тражења развода примијене сви они специфични процесни прописи за брачне спорове, чији је крајњи циљ да омогуће судску-заштиту само у оном случају кад се истакнути захтјев и објективно показује основаним.

Др. Симиша Трива

О ИЗВРШЕЊУ НА ОПШТЕНАРОДНОЈ ИМОВИНИ

Са освртом на праксу наших привредних судова

§ 1. Општа разматрања. — Основни појмови и установе, као и позната општа правна правила извршног поступка, важе углавном исто тако и за извршење на стварима у саставу општенародне имовине. Ово нарочито уколико се тиче самих принципа извршног поступка и надлежности судова и других органа за дозволу и спровођење извршења. Али, између извршења на општенародној имовини и извршења на имовини појединих лица физичких и правних, тј. на имовини из оквира приватне и личне својине, постоје такође извесне значајне разлике. Те су разлике, као што ћемо даље видети, нарочито условљене и одређене самом природом и значајем или пак самом наменом и функцијом појединих општенародних добара односно ствари и права, који се овде појављују као предмети извршења (егзекуциони објекти), а који чине садржину општенародне имовине. (1).

(31) V. Eisner: op. cit., s. 94, n. 9.

(1) Ми овде говоримо о извршењу на општенародној а не друштвеној имовини због тога, што је термин „општенародна имовина“ већ одавно прихваћен у нашем законодавству, па је отуда и више одређен и познат од појма „друштвене имовине“. Општенародна имовина претставља управо ону имовину чији је субјект цела друштвена заједница односно држава ФНРЈ, а која је дата на управљање и коришћење привредним и другим организацијама и установама, и она је као таква, у својим разним облицима или варијантама, у овој области стварно и најчешће егзекуциони објект. Осим тога, друштвена имовина је, и правно и стварно, један шири појам, тако да је њоме појамно обухваћена и задружна имовина као и имовина друштвених организација (културно-уметничких, спортских и других). Као што је по нашем законодавству такође и сам појам друштвене својине шири од појма општенародне имовине (в. например чл. 14 Устава ФНРЈ, чл. 4 Уставног закона и чл. 11 Уредбе о земљорадничким задругама).

Отуда и нужност извесних процесуалноправних специфичности које се тичу ове врсте извршења, а са којима ћемо се у даљем излагању упознати макар и у најкраћим потезима и цртама. У тој пак области такође пракса наше државне арбитраже, исто као и пракса наших садашњих привредних судова, дала је један значајан допринос изградњи нашега новог права (2). Руковођени жељом да по могућству допринесемо успешном решењу питања о коме је овде реч, изнећемо ове укратко извесне резултате наших досадашњих проучавања у овој области, са нарочитим освртом на праксу наших привредних судова.

* * *

Пре свега, питање дозволе и спровођења извршења на општенародној имовини има се решавати с погледом на посебну природу друштвене својине и специфичности њене друштвено-привредне функције и намене. Затим, треба вазда имати у виду и познату чињеницу: да извесне ствари или права из састава општенародне имовине (као што су, например, средства за производњу и сл.) могу начелно или по правилу — ако не увек и искључиво — бити само предмет општенародне имовине односно друштвене својине и, као такве, не могу ни по каквом правном основу, па дакле ни по основу принудног извршења, прећи у имовину других лица, физичких и правних. Такве су ствари, например, као што је познато: сва рудна и друга блага у утроби земље, воде, укључујући минералне и лековите, извори природне снаге, средства жељезничког и ваздушног саобраћаја, пошта, телеграф, телефон и радио (чл. 14, ст. 2, Устава ФНРЈ). Ове и сличне ствари и са њима скопчана разна имовинска права, претстављају управо основна и најважнија средства производње и изборе народног благостања и богатства. И због тога би се и као извршеник, уколико би се тицало извршења на таквим стварима или правима, могла појавити само друштвена заједница односно држава као правни претставник друштвене заједнице; или пак поједини органи државе односно друштвене заједнице, тј. поједине организације, и установе којима су те ствари и права, као делови општенародне имовине, дати на коришћење и управљање.

Осим тога, има ствари из састава општенародне имовине које су по закону уопште изузете из промета, док је пак промет других регулисан тако да се могу отуђивати само у извесним законом тачно предвиђеним случајевима или само у извесном обиму и смислу и под одређеним законским условима. Тако, например, по Закону о промету земљишта и зграда од 1954: пољопривредна земљишта у друштвеној својини не могу се отуђивати, осим у случајевима који су законом одређени. Грађевинска земљишта у друштвеној својини не могу

(2) Е. о томе врло интересантна излагања у чланку Др. Александра Голдштајна: Извршење на општенародној имовини, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2/1949, стр. 314 и след.

се отуђивати, али се на њима могу стицати права одређена законом. А зграде у друштвеној својини могу бити у промету под условима одређеним у овом закону (чл. 1). Међутим, непокретности које су у *општој употреби*, као што су путеви, мостови, паркови и овима слични објекти, и зграде које су у *јавној употреби*, као што су школске и болничке зграде, музеји и сл., нису у промету (чл. 2). — А на стварима које нису у промету не може се уопште спроводити ни принудно извршење или егзекуција. Ово исто важи и за задружну имовину, која се имовина према прописима Уредбе о земљорадничким задругама од 26 јануара 1956 („Службени лист ФНРЈ”, бр. 5/54, и измене и допуне у бр. 34/56) — „не може ни под којим условима одузети од задруге” (чл. 11, ст. 3). Ни под којим условима, па дакле ни путем принудног извршења.

С обзиром пак на то да друштвена заједница односно држава поједине предмете, тј. ствари или права, из горе наведених и других средстава за производњу искоришћава сама или их пак под одређеним условима даје другоме на искоришћавање, — при спровођењу овог извршења морају се добро познавати и имати у виду и правна правила и прописи о управљању и располагању општеном имовином односно друштвеном својином. У томе погледу највећи практични значај, узевши уопште, има позната подела ствари из оквира општеном имовине којима управљају привредне и друге организације и установе — на *основна и обртна средства*. Наиме, извршење на обртним средствима не подлежи по правилу никаквим нарочитим ограничењима исто као и промет тих средстава уопште. По Уредби о управљању основним средствима привредних организација од 23 децембра 1953 („Службени лист ФНРЈ”, бр. 52/53 и исправка у бр. 8/54 са доцнијим изменама и допунама), ствари из основних средстава су такође у слободном промету, с тим да привредне организације могу ствари из основних средстава продајом преносити на друге привредне организације и друштвена правна лица и то на начин предвиђен овом Уредбом и другим прописима (чл. 10). А то *de lege lata* у ствари значи: да се принципијелно промет основних средстава може вршити само у оквиру тзв. социјалистичког сектора привреде. Управо, по истој уредби, ствари из основних средстава, без обзира да ли су амортизоване или нису, не могу се продати физичким и приватним правним лицима (чл. 50, ст. 1). И само изузетно од ове одредбе, државни секретар за послове народне привреде може прописати да се одређене врсте основних средстава могу продавати и тим лицима (чл. 50, ст. 2). Ово је већ прописано Наредбом о условима и начину продаје одређених врста основних средстава физичким и приватним правним лицима од 15 новембра 1954 („Службени лист ФНРЈ”, бр. 51/54).

Све пак што је овде речено за промет основних средстава путем слободне куповине и продаје, важи несумњиво и уколико се тиче отуђења основних средстава путем принудног извршења (наравно, уколико је такво извршење по закону уопште могуће и допуште-

но); пошто закон односно иста уредба у томе погледу не прави никакву разлику (3).

Ово питање о могућности и условима принудног извршења на основним средствима у тесној је вези и са познатим принципом односно прописом о чувању интегритета вредности основних средстава, који је пропис предвиђен у чл. 7 Уредбе о управљању основним средствима привредних организација. По овоме пропису наиме привредна организација одговара друштву за целокупну вредност основних средстава којима управља и дужна је држати их у пуној вредности. А свако смањење основних средстава привредна организација дужна је накнадити друштву. По истом начелу односно пропису, друштво не признаје никакво смањење вредности основних средстава као основ за смањење обавеза привредних организација према друштву. Овај пак пропис важи начелно исто тако и из истих разлога и за случај смањења вредности основних средстава због евентуалног принудног извршења на њима. Осим тога, аргументе за мишљење да се по нашем позитивном праву не може спроводити извршење на основним средствима привредних организација — налазе се посебно у одговарајућим прописима познате Уредбе о престанку предузећа и радњи од 1953. По тим прописима основна средства не улазе у ликвидациону масу и не служе намирењу тзв. ликвидационих поверилаца ни у редовној ни у принудној ликвидацији, већ се напротив предају надлежном општинском и народном одбору (у случају ликвидације предузећа), односно одговарајућем основном задружном савезу (у случају ликвидације земљорадничких задруга) (4).

С обзиром на то не може се спроводити принудна продаја основних средстава привредних организација. — Од овога пак правила предвиђена су ипак извесна отступања. Наиме, продаја основних средстава у извршном поступку може се дозволити само изузетно, и то једино у случају, када дуг због кога се спроводи извршење потиче од набавке основних средстава и остварених дугорочних кредита привредне организације која се у датоме случају појављује као извршеник. Овај изузетак је предвиђен прописима пом. Уредбе о

(3) В. по овоме питању посебно врло интересантан и садржином богат чланак Др. Ивана Букљаша: „Наша законитост“, бр. 5/1955, стр. 221 и след! Ту је, поред осталог, дата и једно целиходно објашњење начела очувања интегритета вредности основних средстава; при чему је указано и на случаје повреде тога начела. Вредност основних средстава о којој је овде реч не изражава се правно само у њиховом природном облику, већ и у одговарајућим новчаним износима који се по закону уплаћују у тзв. амортизациони фонд.

(4) Према Закону о надлежности народних одбора општина и срезова од 5 јула 1955 („Службени лист ФНРЈ“, бр. 34/55), у случају ликвидације привредне организације основна средства не преузима срез него општина (в. чл. 4, ст. 1, прилог I/A, V бр. 6 и 7). Међутим, по пом. Уредби о земљорадничким задругама, имовина која преостане по престанку земљорадничке задруге, уступа се основном савезу у коме је задруга била учлањена (чл. 80, ст. 3). — Основна средства привредне организације сачињавају: (1) средства за рад и грађевински објекти привредног карактера (пословне и привредне зграде и други објекти), (2) дугогодишњи засади, као воћњаци, виноград, хмељарници и сл., (3) основно стадо, и (4) патенти и лиценце (в. чл. 3 Уредбе о управљању основним средствима привредних организација).

престанку предузећа и радњи (чл. 66). Наиме, ако надлежни народни одбор у случају принудне ликвидације предузећа не преузме обавезе које проистичу из набавке основних средстава, или банка сматра да народни одбор нема средстава којима би измирио потраживање банке, извршиће се продаја основних средстава. У том пак случају из средстава добијених продајом основних средстава измирују се обавезе предузећа које проистичу из набавке основних средстава и обавезе по дугорочним кредитима, а остатак се уплаћује у корист инвестиционог фонда дотичног народног одбора. — Ово је дакле један изузетан случај, кад привредна организација одговара за своје обавезе и основним средствима. Овај је изузетак иначе у складу и са познатим општим начелом нашега имовинског и привредног права и законодавства о тзв. наменској употреби основних и других средстава из оквира општенародне имовине. Он не претставља ни повреду познатог начела чувања и одржања интегритета вредности основних средстава. Тим изузетком се напротив само потврђује правило: да се принудно извршење не може спроводити подједнако према свим деловима општенародне имовине којима поједине организације и установе управљају и коју користе (5).

Напомена. — Изузетна продаја основних средстава о којој је овде реч врши се по одредбама пом. Уредбе о управљању основним средствима привредних организација. По овој пак уредби, продаја ствари из основних средстава врши се усменим јавним надметањем, надметањем путем писмених понуда или непосредном погодбом. О усменом јавном надметању и о надметању путем писмених понуда треба да се донесу посебни савезни прописи. А непосредна пак погодба закључује се писмено (чл. 49). — Прописима исте Уредбе, међутим, није предвиђена и могућност отуђења основних средстава путем принудне јавне продаје, тј. продаје у извршном поступку.

У вези са тим, посебан значај за правилно и успешно спровођење извршења на општенародној имовини добија и потреба доброг уочавања и познавања разлике између старог и новог система управљања том имовином и привредом. Наш нови привредни систем, тј. систем радничког самоуправљања у привреди, за разлику од старог тзв. административног система управљања привредом, одликује се, као што је познато, читавим низом нових, раније уопште непостојећих, друштвено-економских и правних односа и установа. — Реч је наравно о систему који је установљен Основним законом о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива од 1950 (Закон о управљању предузећима), а који се систем сада даље изграђује и у савршава. — Међу тим установама има пак и таквих које су истина и раније постојале — али које су у основи и суштини својој, дакле и

(5) У вези са овим треба имати у виду да продајом односно преносом ствари из основних средстава између привредних организација само право управљање прелази са продавца на купца а сопственик продатих ствари остаје и даље друштвена заједница односно држава ФНРЈ (в. чл. 4, ст. 1, Уставног закона).

квалитативно, измењене тако да су остале и даље истоветне и исте само по њиховоме спољашњем изгледу, називу или имену. Но, баш та номинална или привидна истоветност тих само по имену истих, а уствари сасвим нових друштвено-економских и правних установа и појава, може често пута, како је то и код нас већ запажено, бити један од разлога и узрока неправилног и нетачног разумевања и схватања њихове праве природе и њиховога стварног делокруга и значаја у новим, суштински измењеним друштвеним условима и приликама. — Познато је пак да исте речи, тј. исти правни изрази или термини, имају у новим друштвеним условима сасвим другачији смисао и значај.

Сличан случај имамо несумњиво и у овој правној области, у области принудног извршења или езекуције на општенародној имовини, нарочито уколико се тиче тумачења и примене постојећих правних правила и установа старога извршног права и поступка. Познато је, међутим, да се једна од карактеристика нашега новог привредног система, па и нових правних прописа којима је тај систем регулисан, састоји у томе што се њиме проширују обим и оквири општенародне имовине, односно друштвене својине. У томе је пак углавном и сва деликатност извршења на општенародној имовини. Ово извршење претставља уистини један посебан и врло актуелан правни проблем. — Када пак говоримо о извршењу, ми тај израз и овде редовно узимамо у његовоме ширем значењу и смислу, тако да је њиме по правилу обухваћено и обезбеђење, тј. и извршење ради обезбеђења, а не само извршење ради испуњења и сл. И све што је и овде у овим нашим општим разматрањима речено о извршењу, важи углавном исто тако и за обезбеђење. Мада се, као што је познато, код спровођења обезбеђења обично не тражи онај степен сигурности и извесности односно истинитости као код спровођења коначног извршења односно намирења.

Изложићемо овде укратко и посебно проучити некоја најважнија и најактуелнија питања која се тичу извршења на општенародној имовини. Притом ћемо указати и на основна начела и правила извршног поступка по овој материји и изнети значајније нове одлуке из праксе наших привредних судова. Познато је пак, да су привредни судови по Закону о привредним судовима на првом месту надлежни да суде по међусобним привредним споровима и споровима за накнаду штете у којима се као странке појављују: привредне организације, (предузећа, радње и задруге), задружне организације, установе са самосталним финансирањем, као и федерација, народне републике, аутономне јединице, срезови, градови и општине и њихове установе којима је признато својство правног лица (чл. 3, ст. 1). Према томе, јасно је да се и њихове одлуке уствари извршују само из предмета односно ствари које улазе у оквир општенародне и опште друштвене или народне имовине. И зато се и извршење на општенародној имовини у првом реду тиче извршења одлука привредних судова. Отуда и велики значај праксе привредних судова у овој

области, — где такође, као што је познато, пракса наших судова обично иде испред научних и стручних достигнућа наше правне теорије. Што је, с обзиром на познату динамичност у друштвеном и привредном развоју наше земље, бар унеколико и по себи разумљиво и оправдано.

§ 2. *Извршење против привредних организација и установа.* — Према досадашњем искуству, предмет овог извршења су редовно или најчешће новчана средства и потраживања привредних организација и установа, а нарочито њихова потраживања или примања по текућем рачуну код новчаних завода односно банака. И зато се и наплата новчаних потраживања према тим организацијама и установама у пракси обично врши пописом односно пленидбом новчаних средстава по извршениковом текућем рачуну код банке. Али, постоје наравно и други предмети и начини извршења међу привредним као и другим друштвеним организацијама и установама. Те ћемо се и на њих, и на те друге начине и предмете извршења, овде укратко осврнути и изнети оно што, с обзиром на садашња достигнућа наше правне теорије и судске праксе у овој области и постојећа правна правила, — сматрамо за најважније и најпотребније.

1. *Извршење по текућем рачуну.* — У случају када се као дужник односно извршеник појављује привредна организација која има свој текући рачун код банке, принудна наплата новчаних потраживања врши се пленидбом и пописом одговарајућих износа из новчаних средстава са текућег рачуна извршениковог и њиховим преносом на текући рачун тражиоца извршења (6). Ако пак тражилац извршења нема свог текућег рачуна код исте банке, онда ће му се, по његовој жељи односно диспозицији, такав рачун истовремено отворити или ће му се заплењени износи ставити на слободно располагање, уколико наравно томе не стоје на путу какве законске препреке или сметње.

Извршење се и овде спроводи по решењу надлежног суда о дозволи извршења. За доношење овог решења надлежан је исти привредни суд који је донео и одлуку односно пресуду или платни налог чије се извршење тражи. Та одлука мора претходно бити оглашена за правоснажну и извршну (клаузула извршности). Да би могао бити пуноважно узет у поступак предлог за дозволу извршења мора садржати и друге нужне податке који се по правилима извршног поступка за подношење таквих предлога траже.

(6) Овако се, према овде цитираној новијој литератури и добијеним обавештењима, — код овог облика извршења, тј. код извршења по текућем рачуну, поступа у пракси. Међутим, уколико се то извршење спроводи по правилима старог извршног поступка, тј. пленидбом и пописом тражбина извршеникових по текућем рачуну, такав начин поступања не би се могао сматрати правилним, јер се по тим правилима, као што је познато, извршење на тражбинама, — а такво је несумњиво и извршење по текућем рачуну о коме је овде реч, — врши забраном дотичном дужнику извршениковом да не сме платити дуг извршенику и преносом тражбине на тражиоца извршења. А само кад је реч о тражбинама које се оснивају на тзв. легитимационим папирима, као што су: менице, чекови који не гласе на доносиоца, уложне књижице итд., пленидба се врши пописом тих легитимационих папира.

2. *Извршење пенидбом покретних ствари.* — Извршењу пенидбом покретних ствари прибегава се када привредна организација, односно предузеће које се појављује као извршеник, нема свога текућег рачуна код банке, или пак када на постојећем текућем рачуну нема довољно новчаних средстава. У том случају привредни судови по предлогу тражиоца извршења дозвољавају извршење пенидбом расположиве робе и осталих покретних ствари извршеникових, изузимајући његова основна средства. То ће пак обично бити случај код предузећа која се налазе пред ликвидацијом, као и код земљорадничких и других задруга; пошто задруге, према прописима Уредбе о финансиском пословању преко банке и о плаћању готовим новцем од 29 маја 1952 („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/52, и измене у бр. 59/52), обављају своја плаћања и у готовом новцу. По овој уредби задруге могу вршити исплате готовим новцем без ограничења на сопственој благајни, с тим да са банком врше обрачун према одговарајућим прописима ове уредбе (чл. 5, ст. 3, у вези чл. 12). — Иначе, привредне организације, укључујући и задруге, дужне су да целокупно своје финансиско пословање врше преко Народне банке ФНРЈ по одредбама исте уредбе (чл. 1). То исто важи и за задружне организације и државне органе и установе. — Ово је све од значаја и за спровођење извршења.

Задружна имовина има исто тако велики значај за друштвену заједницу као и општенародна, јер је и то друштвена односно народна имовина, ако не баш увек и у свему и општенародна или општедруштвена. По познатој нам Уредби о земљорадничким задругама, задружна имовина је у друштвеној својини и њоме управља задруга. Задружну пак имовину сачињавају све ствари које задруга произведе, као и ствари и права које задруга прибави приликом оснивања или у току своје делатности (чл. 11). У имовину којом управља земљорадничка задруга улазе, поред осталога, и права на земљишту које задруга користи на основу уговора по било коме основу закљученог са задругама, као и земљиште из општенародне имовине које је додељено задрузи на коришћење (чл. 47). Познато је пак, да се једна од карактеристика нашег новог привредног система, односно нових правних прописа којима је тај систем регулисан, састоји и у томе што се њиме проширују обим и оквири општенародне имовине односно друштвене својине.

За дозволу и спровођење ове врсте извршења надлежни су срески судови (чл. 98 Закона о привредним судовима у вези чл. 120 Закона о судовима од 1954 и чл. 40, т. 3, Закона о уређењу народних судова од 1946). Међутим, ако извршни наслов потиче од привредних судова или од Спољнотрговинске арбитраже, онда извршење дозвољавају и спроводе привредни судови.

Но, у случају када се као дужник односно извршеник појављује неко предузеће, тражилац извршења је дужан да претходно захтева извршење пенидбом новчаних средстава дужникових са његовог

текућег рачуна код банке. И тек када такав рачун извршеников не постоји или ако је пленидба по текућем рачуну остала безуспешна, тражилац извршења може по правилу предложити извршење пленидбом постојеће готове робе и других покретних ствари извршеникових. Што значи да је извршење над робом и другим покретним стварима у случају када се као дужник односно извршеник појављује неко привредно предузеће, уствари споредне или супсидијарне природе. — Овде пак треба имати у виду и познато правило извршног поступка по коме само код извршења ради наплате новчаних тражбина тражилац извршења бира предмет из кога ће се наплатити; док код осталих извршних захтева предмет извршења треба да буде означен већ у самој извршној наслову (7).

Напомена. — Приликом дозволе и спровођења принудног извршења на вредностима односно на предметима и средствима из оквира општенародне имовине, треба такође водити рачуна и о циљу или сврси чијем остварењу ти предмети или средства треба да служе, тј. о њиховој намени. Тако, на пример, према једном решењу Врховног привредног суда инвеститор нема право располагања инвестиционим средствима противно њиховој намени, па се на тим средствима не може водити принудно извршење за ненаменске сврхе (8). У датоме случају решењем првостепеног суда било је дозвољено извршење ради намирења пленидбом извршеникових потраживања на његовим рачунима код филијале Народне банке и преносом заплењеног потраживања на жиро рачун тражиоца извршења. Врховни привредни суд је, међутим, уважио ванредну ревизију председника Врховног привредног суда, преиначио првостепено решење и одбио предлоге за принудно извршење. У образложењу свога пометнутог решења Врховни привредни суд пак, поред осталог, каже: „Савезно извршно веће расподељујући средства федерације из обичног инвестиционог фонда одредило је тачну намену одобрених средстава и то за студије истраживања, а не за грађевинске радове. Расподелом средстава инвеститор је стекао право да предузме инвестиционе радње за које су средства намењена, а Народна банка која рукује општим инвестиционим фондом врши исплате на рачун одобрених средстава, уколико се оне односе на радове за које су намењене. Без утицаја је околност што су ова средства издвојена на посебни рачун, пошто је то учињено у сврху евиденције утрошка одобрених средстава за наменске сврхе. Извршеник као инвеститор нема право располагања инвестиционим средствима противно њиховој намени, услед чега ни трећа лица не могу ова средства ангажовати путем судског извршења за ненаменске сврхе“. При оваквом стању ствари — каже се даље у истом образложењу Врховног привредног суда — погрешно је првостепени суд кад је одобрио извр-

(7) В. о томе у делу Др. Срећка Цуља: Грађанско процесно право Краљевине Југославије, књига II, стр. 22 и след.

(8) В. решење Врховног привредног суда — Р — 147/55 од 31 августа 1955, у књизи: Збирка одлука привредних судова, свеска прва, Београд, 1956, уредио Др. Александар Голдштајн, одлука бр. 36, стр. 72 и след.

шење. — У овоме образложењу изнет је низ правних установа и појмова са којима се такође треба благовремено и добро упознати.

§ 3. *Извршење против локалних политичко-територијалних јединица.* — *Претходне напомене.* — По нашим новим правним прописима, а посебно по Општем закону о народним одборима од 1952 (Закон о народним одборима) и Уставном закону ФНРЈ од 1953, наше локалне административно-територијалне јединице односно општина, срез и град, имају својство правног лица и они такође у томе својству *управљају општенародном имовином*. Наиме, по Закону о народним одборима (чл. 15) општина, срез и град јесу правна лица. Народни одбор општине и народни одбор града врше право управљања свим земљиштима и зградама у општини односно граду који су општенародна имовина, уколико то право не припада другим државним органима, привредним организацијама, установама или заједницама (селима и томе слично). Осим тога, народни одбор врши у оквиру своје надлежности и управу општенародном имовином у општој употреби (путеви, реке, канали, паркови, итд.). Исто тако, по Уставном закону (чл. 7, ст. 1—5), општина и град *имају право управљања земљиштима и зградама који су општенародна имовина* уколико то право не припада другим државним органима, привредним организацијама, установама и заједницама. — Одредбе сличне овима налазе се и у другим новим одговарајућим правним прописима, којима су овде наведени прописи о народним одборима унеколико измењени. Сада наиме више не постоје и градови као посебне административно-територијалне односно политичко-територијалне јединице, па ни тзв. градске општине са посебним правима, већ постоје само општине и срезова (9).

Овде пак треба нарочито имати у виду одговарајуће основне одредбе Општег закона о уређењу општина и срезова од 16 јуна 1955 („Службени лист ФНРЈ”, бр. 26/55), којим је законом, као што је познато, до доношења савезног закона о самоуправљању у општинама и срезовима *утврђен положај општина и срезова* и обезбеђена правна основа за образовање нових срезова и општина и за доношење њихових статута (чл. 1). Наиме, по основним одредбама овога закона општина је основна политичко-територијална организација самоуправљања радног народа и основна друштвено-економска заједница становника на свом подручју. Сходно томе, општина врши сва права и дужности управљања друштвеним пословима осим права и дужности који су Уставом или законом одређена за срез, републику или федерацију, као и оних права и дужности која припадају самоуправним привредним организацијама и друштвеним установама (чл. 2). Срез је пак политичко-територијална организација самоуправљања радног народа и друштвено-економска заједница општина и становника на свом подручју. Срез врши права и дужности управ-

(9) Ову напомену треба имати у виду и приликом проучавања одлука наших привредних судова из области принудног извршења које ћемо овде навести, а у којима се, поред општина и срезова, помињу и градови као странке у извршном поступку.

љања пословима од заједничког интереса за општине и другим општим друштвеним пословима утврђеним законом (чл. 3). А права и дужности општине и среза врше народни одбори и други органи општинске и среске самоуправе према делокругу који је утврђен законом и другим прописима (чл. 3). Но, даном ступања на снагу поменутог Општег закона о уређењу општина и срезова престале су да важе све изрично тамо побројане одредбе (међу којима, узгред буди речено, није изрично поменут и горе наведени чл. 15 Општег закона о народним одборима од 1952), као и све друге одредбе које су у супротности са одредбама овог закона (чл. 76).

Осим тога, Законом о надлежности народних одбора општина и срезова од 5 јула 1955 („Службени лист ФНРЈ“, бр. 34/55), ради обезбеђења положаја и права и дужности општина и срезова у складу са начелима утврђеним у поменутом Општем закону о уређењу општина и срезова, одређена је надлежност народних одбора општина и срезова у пословима који су савезним законима и другим савезним прописима стављени у надлежност народних одбора (чл. 1). Међу послове пак које по прописима овога закона (в. чл. 7, прилог I/A) врше народни одбори општина односно њихови органи спадају, на пример: доношење решења о принудној наплати пореза и вршење принудне наплате пореза, тражење да срески суд спроведе принудну наплату пореза из непокретности, као и још некоји други слични послови предвиђени Уредбом о принудној наплати пореза и других буџетских прихода („Службени лист ФНРЈ“, бр. 33/53). Затим је истим законом у надлежност народних одбора општина и срезова стављен један низ послова, послова који се тичу управљања општенародном имовином, а посебно управљања основним средствима привредних организација. — А из таквих и сличних послова могу несумњиво, поред осталог, настати и чињенице релевантне за стварну (активну и пасивну) легитимацију ових политичко-територијалних јединица, како у парничном тако и у извршном поступку.

Према томе, јасно је да се локалне политичко-територијалне јединице односно општине и срезови могу, као носиоци имовинских права проистеклих из њиховог права управљања општенародном имовином, појавити у својству једне праве и стварне странке не само у парничном већ и у извршном поступку. Они се, другим речима, уколико се тиче извршења на предметима и средствима општенародне имовине којом управљају, могу појавити у својству тражиоца извршења и извршеника.

У нашем праву нема посебних нових прописа који би се нарочито и непосредно тicali извршења према политичко-територијалним јединицама о којима је овде реч. У староме пак Извршном поступку од 1939 постојала су извесна правила која су се тicala извршења против тзв. самоуправних тела и јавних и општекорисних установа. Тако, по § 20: „Против самоуправних тела, као и против установа, које је надлежна власт прогласила јавним и општекорисним, може се дозволити извршење ради наплате новчане тражбине,

уколико није у питању остварење уговореног заложног права, само у погледу таквих саставних делова имовине самоуправнога тела или поменуте установе, који се без повреде непосредних јавних интереса могу употребити за намирење веровника. Државне управне власти позване су да суду даду изјаву о томе, који се имовински предмети морају из разлога поменутих у првоме ставу изузети од извршења" (в. § 20, ст. 1 и 2). Надлежним пак државним органима (министрима) остављено је било да они донесу ближе прописе о томе на која се самоуправна тела и установе односе одредбе овога параграфа, затим која је „управна власт“ надлежна да прогласи коју установу за јавну и општекорисну, као и о томе који се делови имовине не могу употребити за намирење поверилаца и која је власт надлежна за давање изјава о томе (§ 20, ст. 3). — Овде наведена правна правила старог Извршног поступка могла би се, у смислу прописа чл. 98 Закона о привредним судовима од 1954, на сходан начин применити и на извршење према нашим данашњим општинама и срезовима. Ово наравно уз једну брижљиву и свестрану анализу горе изнетих одредаба, а с обзиром и на особености свакога датог случаја.

У овој области је такође од значаја и природа и врста предмета и средстава на којима се спроводи извршење. Тако се у пракси наших привредних судова појавило, поред осталог, питање о томе да ли се и под којим условима може спроводити принудно извршење на покретним стварима и на новчаним средствима локалних политичко-територијалних јединица односно општине и среза, а раније и на средствима града. — По овоме питању пракса наше државне арбитраже није била коначно опредељена. Било је наиме одлука по којима је дозвољавано извршење и на покретним стварима среза, града или општина.

1. *Извршење на покретним стварима.* — Према једној одлуци Врховног привредног суда, на покретним стварима под управом политичко-територијалних јединица не може се спроводити принудно извршење (10). У датом случају Савезна државна арбитража била је по предлогу тражиоца дозволила извршење против једнога града као извршеника и то пленидбом, чувањем и продајом ствари под управом тога града. Врховни привредни суд је, међутим, преиначио то решење и одбио предлог да се дозволи извршење и на покретним стварима извршениковим. У образложењу ове своје одлуке, која је и начелне природе, овај наш Врховни суд поред осталог каже: да су покретне ствари којима управљају локалне политичко-територијалне јединице, исто као и новчана средства која се налазе на њиховим рачунима буџетских прихода, намењена обављању функција и јавних служби које по закону спадају у надлежност тих јединица. Стога се, каже даље исти суд у своме образложењу, приликом дозвољавања принудног извршења на средствима тих је-

(10) В. решење Врховног привредног суда Гс бр. 243/54 од 26 новембра 1954. Ово решење је приказано у часопису „Нова администрација“, бр. 1/1955, страна 88.

јединица мора водити рачуна о томе да дозвољеним извршењем не буде поремећено односно онемогућено нормално функционисање најважнијих јавних служби.

Уколико се пак посебно тиче захтева за принудно извршење на покретним стварима политичко-територијалних јединица, такав захтев је, — по нахођењу Врховног привредног суда изнетом у образложењу поменуте одлуке, — *принципијелно неоснован и недопуштен*, с обзиром на положај и задатке тих јединица односно општине и среза. Врховни суд наима сматра: да се мора узети да све покретне ствари тих јединица служе за вршење њихових јавних служби, и да је због тога захтев тражиоца извршења, уколико се тиче извршења на покретним стварима извршениковим, недопуштен. — У овоме образложењу изнети су у сажетој форми сви основни аргументи и разлози чије је познавање потребно да би се могао заузети и бранити један целисходан и правилан став, односно једно правилно гледиште, по наведеноме питању како у теориском тако и у практичном погледу.

Према поменутој одлуци односно решењу Врховног привредног суда сматра се да су све покретне ствари којима управљају политичко-територијалне јединице намењене обављању оних функција и јавних служби које по закону спадају у надлежност тих јединица, и зато су у целости изузете од извршења. Овде се дакле не поставља питање тзв. *службеног минимума*, тј. питање заштите само једне одређене количине предмета, односно покретних ствари које су нужне за могућност обављања прописане службене функције извеснога државног или друштвеног органа.

2. *Извршење на новчаним средствима.* — Питање о могућностима и условима за дозволу и спровођење принудног извршења на новчаним средствима политичко-територијалних јединица такође је још спорно. Тиче се посебно оних новчаних средстава која се налазе на рачунима буџетских прихода тих јединица односно општина и срезова (комуна), као и оних њихових установа које по закону врше јавну службу. Међутим, за разлику од извршења на покретним стварима под њиховом управом, — које као што смо видели уопште не могу бити предмет принудног извршења, — на новчаним средствима поменутих политичко-територијалних јединица такво извршење може се спроводити ако за то постоје и одређени други услови.

Тако наима, према једној одлуци Врховног привредног суда, принудно извршење на новчаним средствима среза, града или општине може се спровести пошто безуспешно истекне примеран рок дат за подмирење повериоачевог потраживања и извршенику оставе средства неопходна за несметано функционисање најважнијих јавних служби (11). Врховни суд наима сматра да би приликом доношења одлуке о захтеву односно предлогу тражиоца извршења за принудно извршење на новчаним средствима среза, града или оп-

(11) В. цитирано решење Врховног привредног суда ГС — Бр. 243/54 од 26 новембра 1954 објављено у часопису „Нова администрација“, бр. 1/1955, страна 88.

штине, као и оних њихових установа које врше јавну службу, извршенику требало најпре дати примеран рок за подмирење потраживања тражиоца извршења и приступити извршењу тек по неуспешном истеку тога рока. Тиме би се, по нахођењу Врховног привредног суда, избегли случајеви да поменути извршеници изненада дођу у положај да не могу нормално обављати своје функције. Ако је пак у питању захтев за принудно извршење на буџетским приходима таквих извршеника, онда аналогно одредби чл. 44, ст. 2, Основног закона о буџетима („Службени лист ФНРЈ”, бр. 13/54) треба имати у виду чињеницу: да извршенику треба увек да остане на располагању новчана средства у оном износу који је неопходан за несметано функционисање јавних служби, а наиме: средства за покриће расхода судства, просвете, социјално-здравствене заштите, личних расхода управе, као и за неопходне материјалне расходе управе потребне за њено несметано функционисање. А ако је у питању извршење за доспела а неизмирена потраживања из претходних година, онда би се — каже даље Врховни привредни суд — у наредној буџетској години, аналогно чл. 45 поменутог закона, према поднетом предлогу извршење могло дозволити и спровести првенствено из инвестиционог и посебних фондова, а затим из осталих буџетских прихода, и то највише до 20% од укупног износа тих прихода. Доследно томе, — закључује суд, — сва решења о дозволи извршења на буџетским приходима поменутих извршеника треба да садрже одговарајуће ограничење (12). Разумљиво је пак, да суд на све то мора пазити и по службеној дужности; а нарочито суд мора водити рачуна о чињеници да се као извршеник појављује једна локална политичко-територијална јединица, односно срез или општина.

Напомена. — Ово што је овде речено о принудном извршењу према локалним политичко-територијалним јединицама, срезу и општини, важи без сумње *mutatis mutandis*, бар углавном, и за случај принудног извршења према аутономним јединицама, као и према народним републикама и федерацији односно држави. — О извршењу према држави говорићемо на другом месту. Али се и овде морају имати у виду прописи нашег новог Закона о јавном правобраниоштву од 1955 који у прелазним и завршним одредбама (члан 40) предвиђа посебне услове и претпоставке под којима се може тражити извршење против странака које заступа јавно правобраниоштво, а међу такве странке спадају по истом закону и политичко-територијалне јединице (13).

§ 4. *Закључна опажања о извршењу на општенародној имовини.* — Према свему што је о томе овде досад речено, јасно је да питање извршења на општенародној имовини не само да претставља

(12) Уколико се тиче извршења на новчаним средствима ових политичко-територијалних јединица, у истом смислу и решење Врховног привредног суда ГС — 1040/54 од 14 октобра 1954, приказано у бр. 5/1954 часописа „Нова администрација”, стр. 465 и след. — Подвукли смо нарочито оне ставове за које сматрамо да су начелног и општег значаја.

(13) В. Милош Радовић и Никола Вошковић: Закон о јавном правобраниоштву са коментаром, Београд, 1956, стр. 64 и сл.

један уистини нов и важан проблем са гледишта нашег грађанског процесног права, већ се оно такође тиче и низа најсуптилнијих, па и најактуелнијих питања имовинскоправног односно грађанскоправног и привредноправног карактера.

Но, ради могућности једнога доследног и успешног спровођења извршења на општенародној имовини, односно друштвеној својини, биле би такође потребне извесне коренитије измене и у самој систему наше имовинскоправне заштите, тј. измене и у постојећој организацији нашега грађанског судства и правосуђа. Потребне су несумњиво, поред оних које већ постоје (као што је, на пример, установа принудне ликвидације предузећа услед њихове инсолвентности, која је предвиђена Уредбом о престанку предузећа и радњи од 18 децембра 1953), и још некоје нове установе и у систему нашега грађанског процесног права, које би се посебно тицале правних ствари и спорова државе односно друштвене заједнице и њених органа и установа, а нарочито привредних организација. И у тој области се наине осећа потреба за адекватнијим и новим правним установама које би више одговарале садашњем ступњу развитка својинских и других имовинских односа у нашој земљи. А с обзиром и на то: да код нас, као што је познато, централни или управо стожерни имовинскоправни и привредноправни субјект — није више човек појединац, као што је то случај у тзв. буржоаским земљама, већ радни колектив односно привредна организација.

И зато би исто тако било неопходно да се у нацрту нашега новог грађанског судског поступка поједине процесуалне форме и установе старе или тзв. класичне судске процедуре у грађанскоправним стварима и споровима, одговарајућим изменама саобразе и прилагоде потребама савременог друштвено-економског развоја и функцији нашег правосуђа. Имајући притом у виду и чињеницу да познате нам промене и преображаји у друштвеном и привредном систему наше земље, — несумњиво условљавају и траже одговарајуће измене и у систему правне заштите, тј. у самој начину поступања и рада наших судова и других надлежних органа који врше правосуђе по предметима грађанскоправног односно имовинскоправног карактера. Ми пак овде имамо нарочито у виду извршни судски поступак, а посебно онај његов део који би се тицао практичног спровођења извршења на општенародној имовини односно друштвеној својини. Пошто се појављени квалитативно нови друштвено-економски и имовински односи и отуда настали правни спорови, уистини не могу правилно и успешно, тј. без штете и по саму суштину ствари, расправљати и просуђивати по старим, добрим делом већ дотрајалим и преживелим, процесуалним узусима и формама (схемама).

Др. Адам П. Лазаревић

НЕКА НАЧЕЛНА ПИТАЊА ИЗ УПРАВНОГ И УПРАВНОСУДСКОГ ПОСТУПКА

Судска контрола законитости управних аката путем вођења управног спора потпуно се афирмирала у остваривању постављеног јој циља што потпуније заштите права грађана и учвршћивања законитости у раду државних органа. Та контрола све се више осећа као снажан фактор који утиче и оријентише рад органа државне управе у решавању о правима и обавезама странака, а управни спор постао је за странке блиско правно средство које оне не пропуштају да употребе у сваком случају када сматрају да су њихова права или законски интереси повређени. Сва сложеност и разноликост задатака органа државне управе у примени правних прописа на конкретне случајеве, затим честе промене њихових организационих облика и надлежности, као и све изразитији друштвени карактер органа управе, све то налази свога одјека и у судској контроли законитости управних аката. Ово показује колико је судска контрола неопходна и колико она у тим условима постаје и незамењив сарадник органа државне управе.

У свакодневној пракси органа управе постављају се и решавају сложена правна питања која настају поводом примене различитих материјалних и формалних правних прописа за поједине управне области. Међутим, своја коначна решења та питања добијају по правилу у решавању управних спорова. Стога пракса већа за управне спорове при врховним судовима пружа читав низ правних схватања о начелним правним питањима која су од великог значаја са гледишта остваривања законитости и као таква захтевају да буду теориски обрађена и осветљена.

У том циљу износимо на овом месту нека од тих начелних питања са решењима која су им дата у управносудској пракси, указујући притом на правне последице које по нашем мишљењу из оваквих решења проистичу.

1. — *Тренутак обавезности управног акта за орган који га је донео*

Обавезност управног акта може се посматрати како у односу на странку тако и у односу на орган који га је донео. Притом је од важности да се одреди од кога момента ова обавезност почиње. Неспорно је да у односу на странку обавезност управног акта почиње моментом његовог достављања странци. Исто тако, распрострањено је мишљење да обавезност управног акта и за орган који га је донео настаје тек његовим достављањем односно саопштењем странци. То би значило да је орган овлашћен да, све до доставе односно саоп-

штења управног акта странци, може овај акт у сваком погледу мењати или повући. Најчешће је у том смислу оријентисано и схватање органа државне управе. По правилу они сматрају да нису везани својим решењем све док оно странци није достављено.

Сматрајући да је овлашћен на повлачење свога решења све док оно није достављено странци, другостепени орган повукао је своје за странку позитивно решење, које је већ било упућено првостепеном органу ради достављања странци и од стране овог враћено другостепеном органу, и донео ново за странку негативно другостепено решење. У управном спору против новог другостепеног решења странка је истакла то као незаконитост и са тог разлога је тражила поништај новог другостепеног решења.

Тужба странке у управном спору је уважена и оспорено решење је као незаконито поништено са разлога што је суд стао на становиште да је другостепени орган био везан својим првобитним решењем самим тим што је оно било испслато првостепеном органу ради достављања странци, иако достава није извршена.

У питању је следећи случај:

Оспореним решењем одбијена је тужиљина жалба и потврђено је првостепено решење којим је укључена у станбену заједницу тужиљина зграда. Против овог решења тужиља је повела управни спор истичући да је на незаконит начин дошло до укључења њене зграде у станбену заједницу, пошто по схватању тужиље за то нису били испуњени прописани услови. Врховни суд НР Србије својом пресудом У. бр. 553 од 12 октобра 1955 одбио је тужбу као неосновану утврдивши да је односна зграда правилно укључена у станбену заједницу пошто је неспорно да иста има више од три мања стана, што је чини најамном станбеном зградом и повлачи њено укључење у станбену заједницу по чл. 14 Уредбе о управљању станбеним зградама. Међутим, Савезни врховни суд својим решењем Уж. бр. 770 од 2 марта 1956 уважио је тужиљину жалбу, означену првостепено пресуду је укинуо и предмет вратио првостепеном суду на нову одлуку. У образложењу решења Савезног врховног суда истакнуто је да је тужиља у својој тужби побилжала оспорено решење не само због погрешне примене материјалног закона већ и због повреде правила поступка, која се повреда по тужиљиним наводима састоји у томе што је у истој ствари било донето другостепено решење којим је жалба била уважена и односна зграда изузета од укључења у станбену заједницу, и то је решење било експедовано првостепеном органу да се уручи жалиљи, али јој није било достављено из познатих разлога, па је донето оспорено решење супротно ранијем другостепеном решењу које другостепени орган није могао да повлачи без законских услова. У вези са овим тужбеним приговорима Савезни врховни суд у образложењу свога решења заузео је следеће становиште: Уколико је тачан тужбени навод да је у овој ствари пре оспореног решења било донето друкчије другостепено решење, те да је исто било експедовано из надлежства другостепеног органа, у том случају поменуто решење у односу на тужени орган сматрало би се правоснажним, без обзира да ли је исто већ уручено и странци, па га тужени орган не би могао мењати мимо услова предвиђених за обнову правоснажно окончаног управног поступка.

Поступајући по изложеном правном схватању Савезног врховног суда које је за првостепени суд обавезно у смислу чл. 49, ст. 4, Закона о управним споровима, првостепени суд је узео ствар у поновно разматрање, па је нашао да је тужба основана.

Стоји тужбени навод, а то и не спори тужени орган у свом одговору на тужбу, да је по тужиљиној жалби против првостепеног решења којим је укључена у станбену заједницу односна тужиљина зграда првобитно тужени орган донео позитивно решење којим је уважио жалбу и означено првостепено решење преиначио на тај начин што је одлучено да се дотична тужиљина зграда оставља њој на управљање. То првобитно решење туженог органа, позитивно за тужиљу, налази се у списима предмета и носи бр. 5013 од 7 децембра 1954. Исто тако из списка предмета јасно се види, а то није ни оспорено од стране туженог органа у одговору на тужбу, да је то првобитно позитивно решење туженог органа било експедовано од стране туженог органа првостепеном органу ради уручења решења странци и да јој то решење није било уручено, већ је уместо уручења предмет враћен од стране првостепеног органа туженом органу на поновно решавање, после чега је уследило ново другостепено решење туженог органа бр. 5013 од 11 априла 1955 којим је тужиљина жалба одбијена и потврђено првостепено решење бр. 7183/54 о укључењу тужиљине зграде у станбену заједницу, при чему се у новом решењу туженог органа уопште не помиње доношење ранијег позитивног решења туженог органа о искључењу тужиљине зграде из станбене заједнице.

Самим тим што је тужени орган донео позитивно решење по тужиљиној жалби којим је тужиљину жалбу уважио и првостепено решење преиначио на тај начин што је тужиљину зграду искључио из станбене заједнице и оставио тужиљу на управљање, а затим то своје решење експедовао првостепеном органу ради уручења странци, то решење је постало правоснажно у односу на тужени орган као његовог доносиоца и тужени орган је везан тим решењем. Из правоснажности тог решења проистиче обавеза за тужени орган односно право за тужиљу као странку, а према тој обавези тужени орган не може по свом нахођењу да поново улази у решавање дотичне управне ствари о којој је једном правоснажним решењем решио у корист странке. Тужени орган би могао да поново решава о тој ствари само под условима предвиђеним правним правилима управног поступка за обнову правоснажно окончаног управног поступка, а неспорно је да ти услови нису испуњени. (Из пресуде Врховног суда НР Србије У бр. 2586 од 21 априла 1956.)

Према нашем мишљењу, напред изнето становиште суда о моменту са којим почиње обавезност управног акта за орган који га је донео одговара основним принципима управног поступка.

Правилима управног поступка тачно је одређена улога првостепеног органа кад је жалба странке уважена и по њој првостепено решење преиначено. У том случају другостепени орган своје решење, донето по жалби, доставља првостепеном органу, на који се начин овај орган обавештава о исходу жалбеног поступка и обавезује да решење донето у том поступку неизоставно достави стран-

кама. Пошто је за првостепени орган обавезно решење другостепеног органа и он нема никакво овлашћење за стављање примедаба на то решење, дужан је да изврши његово достављање странци без одлагања, а потом да приступи и извршењу самог решења уколико то природа ствари у питању налаже. Правила поступка не допуштају да првостепени орган указује другостепеном органу на евентуалну неправилност и незаконитост решења донетог по жалби, јер то не одговара улози првостепеног органа и довело би до одуговлачења извршења другостепеног решења, а тиме би било одложено и остваривање права странке признатог јој тим решењем. Стављањем примедаба и указивањем на евентуалну незаконитост другостепеног решења првостепени орган преузео би на себе улогу других органа који су овлашћени да путем надзора у управном поступку односно подношењем тужбе за покретање управног спора доведу до поништаја незаконитог другостепеног решења. Дакле, првостепени орган је дужан да у сваком случају достави странци решење другостепеног органа, а ако сматра да је тим решењем повређен закон у корист странке или да постоје разлози за поништај тог решења по праву надзора, може на ово указати надлежном државном органу за покретање управног спора против тог другостепеног решења односно надлежном надзорном органу. Стога стављањем примедаба и указивањем на евентуалну незаконитост другостепеног решења, чиме се одлаже достављање тог решења странци и спречава његово благовремено извршење, првостепени орган неовлашћено преузима на себе улогу која припада другим државним органима.

У овој истој ситуацији, тј. када је другостепеним решењем жалба уважена и првостепено решење преиначено не може ни сам другостепени орган из сопствених побуда да од првостепеног органа повуче своје решење пре него што је странци достављено и да га замени новим другостепеним решењем којим би жалба била одбијена и првостепено решење потврђено. Поступак за доношење другостепеног решења завршен је тиме када је другостепено решење донето а ово се највидније манифестује одашиљањем решења службеним путем првостепеном органу у циљу достављања странкама и његовог извршења. Све до момента одашиљења није извесно да је другостепено решење донето, а његовим званичним одашиљањем обелодањује се на несумњив начин постојање другостепеног решења и окончање другостепеног поступка. Пошто је доношењем другостепеног решења и његовим одашиљањем другостепени поступак завршен, то другостепени орган више нема могућности да о тој ствари донесе друкчије решење мимо случајева предвиђених правилима управног поступка.

Међутим, ако је по жалби потврђено првостепено решење и жалба одбијена, у том случају другостепени орган био би овлашћен да повуче своје већ испослато решење првостепеном органу и да га замени новим решењем повољним за странку под претпоставком да су за то испуњени услови предвиђени материјалним прописима.

Ово овлашћење за другостепени орган проистиче из принципа управног поступка да орган који је донео решење може ово у сваком моменту изменити у корист странке у циљу да би то решење саобразио закону и под условом да се том изменом не дира у права трећих лица.

Напред изнето становиште суда у складу је и са правним правилима о поступању судова у грађанским споровима, према којима суд не може да повуче нити да преиначи писмено састављену пресуду коју је предао судској писарници на отправљање. У овом смислу су и одредбе новог Закона о парничном поступку.

Према томе, донето и у циљу достављања странкама испослато решење обавезује орган који га је донео и пре него што је његово достављање извршено, уколико нису у питању случајеви у којима је доносилац решења правилима управног поступка иначе овлашћен на повлачење односно измену свога решења и кад је оно постало правоснажно.

2. — *Случај промене закона између првостепеног и другостепеног решења*

По којим прописима треба решити жалбу, ако се о њој решава у време важења нових прописа а првостепено решење је донето за време важења укинутих прописа? Постављено питање јавља се у пракси управних органа, с обзиром на честе измене прописа за поједине управне области, до којих нужно долази услед нашег брзог друштвеног и државног развитака. Дешава се не ретко да је у међувремену, од доношења првостепеног решења до момента доношења другостепеног решења по жалби странке, дошло до измена било материјалних било формалних прописа на којима је засновано првостепено решење.

У погледу примене нових формалних прописа опште је прихваћено правило да се код другостепеног решавања примењују нови формални прописи, сем кад је тим прописима изрично предвиђено да ће се у другостепеном решавању применити ранији формални прописи. У том смислу је и одредба чл. 23 савезног Закона о надлежности народних одбора општина и срезова, у којој је изрично предвиђено да ће се одредбе тога закона о надлежности за управни поступак примењивати и на све несвршене предмете, с тим што је код другостепеног решавања задржана другостепена надлежност из ранијих прописа.

Међутим, за другостепени орган поставља се питање на основу којих материјалних прописа решавати о жалби и ценити законитост као и целисходност првостепеног решења; да ли на основу прописа који су важили кад је то решење донето или с обзиром на прописе који су на снази у моменту другостепеног решавања. Важност овог

питања огледа се у томе што од одговора на то питање често зависи исход саме жалбе, тј. да ли ће по жалби бити донето за странку позитивно или негативно решење.

Ово питање управног поступка поставило се и у оквиру решавања управних спорова, па је тако дошло до начелних схватања у вези са тим питањем од стране већа за управне спорове појединих врховних судова. Овде ћемо изнети један конкретан случај из судске праксе карактеристичан по томе што је у њему по овом питању дошло до опречних правних схватања између Врховног суда НР Србије и Савезног врховног суда.

У питању је следећи случај:

Оспореним решењем одбијена је тужиочева жалба и потврђено је првостепено решење којим је одбијена тужиочева молба да му се изда дозвола за рад са стругаром. Оспореним решењем одбијена је тужиочева жалба и потврђено је првостепено решење са разлога што тужилац за тражену дозволу не испуњава услове предвиђене новим прописима Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима као и Наредбе о привредним делатностима које се сматрају занатским радиностима и о стручној спреми потребној за вршење тих радиности, који су прописи били у важности у време доношења оспореног решења. Поднетом тужбом тужилац тражи поништај оспореног решења сматрајући га незаконитим при чему се позива на одредбе Закона о занатству НР Србије и друге прописе донете на основу тога закона, под чијом важношћу је поднео молбу за издавање дозволе и донето првостепено решење, те је по схватању тужиоца с обзиром на те прописе требало повољно решити о његовој молби, а ово утолико пре што је решење морало да уследи у одређеном року и што по тим прописима странка има право на издавање дозволе ако испуњава све прописане услове.

Првостепени суд је уважио тужбу и поништио оспорено решење као незаконито са овим образложењем: Из самог оспореног решења се види да је тужилац поднео своју молбу за издавање дозволе за рад са стругаром под важношћу Закона о занатству НР Србије и да је првостепено решење донето под важношћу тих прописа. Тужени орган је сматрао, како је изнето у образложењу оспореног решења, да се тужиочева жалба против првостепеног негативног решења, донетог на основу прописа пом. Закона о занатству, има расправити према новим прописима Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима и према прописима Наредбе о привредним делатностима које се сматрају занатским радиностима и о стручној спреми потребној за вршење тих радиности, пошто у прописима прелазних наређења пом. Уредбе није предвиђено како ће се поступити са оним предметима који су започети по ранијим законским прописима и по којим до доношења нових прописа нису била донета коначна решења у управном поступку. У недостатку таквог прописа у прелазним наређењима пом. Уредбе тужени орган је дошао до закључка да на случај тужиочеве молбе за издавање дозволе за рад, поднете под важношћу ранијих прописа и по којој је донето првостепено решење за време важења тих ранијих прописа, има да се примене нови прописи пом. Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима приликом доношења другостепеног решења по тужио-

чевој жалби и с обзиром на те нове прописе тужени орган је одбио тужиочеу жалбу и потврдио првостепено решење.

Међутим, по схватању суда, погрешно је ово становиште туженог органа. Тужени орган је изгубио из вида да је према чл. 115 ранијег Закона о занатству НР Србије издавање дозволе за обављање приватне занатске радње претстављало право странке ако је она за ту дозволу испуњавала прописане услове, као и да је надлежан орган био дужан да по поднетој молби за издавање дозволе донесе решење најдаље у року од 15 дана. С обзиром на ове законске прописе, који су важили у време подношења молбе од стране тужиоца и по којима је донето првостепено негативно решење за тужиоца, и тужени орган је био дужан да о тужиочевој жалби решава према тим прописима и да на основу њих донесе своје другостепено решење. Поводом тужиочеве жалбе поставило се питање, о коме је требало решити оспореним решењем туженог органа, да ли је тужилац испуњавао све законске услове за тражену дозволу за обављање односне занатске радиности. Уколико је он те услове био испунио, његово је право да му се изда тражена дозвола, а како је он за издавање дозволе поднео молбу под важношћу ранијих прописа и о којој молби је морало бити донето решење у одређеном року те би се у том случају сматрало да је тужилац остварио своје право на дозволу за обављање своје радње према ранијим прописима, само је то право констатовано доцније у жалбеном поступку, без кривице тужиоца, пошто је по његовој молби било донето незаконито првостепено решење, ово све под претпоставком да се у жалбеном поступку утврди да је тужилац неправилном применом ранијих прописа одбијен и да је испуњавао све услове предвиђене тим прописима за издавање дозволе. Према томе, тужени орган је погрешно кад је о тужиочевој жалби решавао на основу прописа Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима и прописа пом. Наредбе о привредним делатностима које се сматрају занатским радиностима, а требало је да ту жалбу реши на основу прописа Закона о занатству НР Србије, па ако би се утврдило да је тужилац по прописима тог Закона стекао дозволу за обављање односне занатске радиности, то право би му се имало и признати и у погледу тог признатог права применили би се одговарајући прописи нове Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима, као што је њена одредба из чл. 84, ст. 2, у којој је предвиђено да се лицима која обављају једну занатску радиност у виду самосталног занимања односно лицима која руководе пословима занатске радиности за чије се обављање није тражила стручна спрема признаје звање висококвалификованог (занатског мајстора) односно квалификованог занатског радника и прописани радни стаж. (Из пресуде Врховног суда НР Србије У бр. 9554/54 од 10 децембра 1955.)

Против ове пресуде изјавио је жалбу тужени орган, па је Савезни врховни суд жалбу уважио и по њој првостепену пресуду преиначио у том смислу што је тужбу одбио. У пресуди Савезног врховног суда дато је следеће образложење: Неправилно је првостепени суд из чињенице да је тужилац захтев за издавање дозволе за рад поднео за време важења старих прописа, по којима је испуњавао услове, извео закључак да се има сматрати да је тужилац самим тим стекао право на основу ранијих прописа, а да акт управних органа којим би се одлучивало по његовој молби претставља само декларацију

тога права. Према чл. 115 Закона о занатству НР Србије, који је важио у времену подношења захтева за издавање одобрења, а што је предвиђено и чл. 58 Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима, која је накнадно ступила на снагу, надлежни управни орган дужан је да изда одобрење за рад молиоцу који испуњава предвиђене услове за обављање делатности коју он хоће да обавља. Међутим, то не претставља такво право странке да би одобрење управног органа требало сматрати само актом декларативне природе, који само констатује једно право које је законом признато. Овај суд налази да је овде реч о праву странке да тражи и добије одобрење за рад које јој се не може ускратити ако странка испуњава услове предвиђене важећим прописима у времену издавања одобрења. Да је то тако види се и из чл. 57 поменуте Уредбе према коме се приватна занатска радња оснива на основу одобрења надлежног органа, што значи да странка стиче право тек тада када добије одобрење за отварање занатске радње. Због тога, овде не постоји никакво стечено право странке. Надлежни орган за давање одобрења за рад одлучује према прописима који важе у времену издавања одобрења, а не у времену подношења захтева, уколико у новим прописима није предвиђено да ће се предмети који су започети за време важења старих прописа довршити по истим.

Првостепени управни орган у овом конкретном случају није дао одобрење за обављање рада, па је по жалби тужиоца против решења првостепеног органа имао да одлучи тужени орган. О том праву, као што је и напред било речено, тужени је могао да одлучи само на основу прописа који су важили у том времену. Управни поступак је јединствен, па се о предмету има решити према пропису који је важио у времену доношења решења, што значи не у времену подношења захтева већ у времену коначног одлучивања по предмету. Због тога, како је у току поступка био донет нови пропис, на случај ће се применити тај нови пропис, уколико није новим прописом друкчије одређено. Како у овом конкретном случају није друкчије прописано, то је правилно тужени орган приликом доношења оспореног решења применио тада важеће прописе, а не оне који су важили приликом доношења одлуке првостепеног органа. (Из пресуде Савезног врховног суда Уж бр. 2280 од 25 маја 1956.)

Из напред наведених образложења једне и друге судске одлуке јасно се види да су у питању два потпуно различита правна схватања по постављеном питању. Према схватању првостепеног суда, у случају измене материјалних прописа на којима је засновано првостепено решење пре него што је донето другостепено решење, код другостепеног решавања по жалби остају искључиво меродавни материјални прописи који су важили у време доношења првостепеног решења. То значи да је другостепени орган у оцени законитости првостепеног решења искључиво везан материјалним прописима који су били на снази кад је то решење донето. Насупрот схватању првостепеног суда, Савезни врховни суд заузео је становиште да су за другостепени орган кад решава о жалби искључиво и једино меродавни материјални прописи који тада важе, без обзира на прописе који су били на снази у време доношења првостепеног решења, сем

случаја кад је новим прописима изрично предвиђено да ће се на нерасправљене случајеве применити ранији материјални прописи.

Према нашем мишљењу становиште Савезног врховног суда по постављеном питању не би било у складу са основним начелима управног поступка. Пре свега, то становиште било би у опреци са начелом двостепеног решавања у управном поступку. Ако се прихвати да су за другостепени орган искључиво меродавни нови прописи који су на снази у време кад се решава о жалби, то би значило да је дотична управна ствар по тим прописима решена само у једном степену и то од стране другостепеног органа. Тиме би странка била лишена права жалбе у управном поступку у погледу правилности примене нових прописа на њен случај.

Становиште Савезног врховног суда по постављеном питању доводи у наведеном конкретном случају до тога да је странка једино због погрешне примене тада важећих прописа од стране првостепеног органа лишена свог законског права које би јој било сачувано и по новим прописима да је о томе првостепени орган донео законито решење. Под предпоставком да је странка испуњавала услове за издавање дозволе за обављање односне делатности предвиђене прописима тада важећег Закона о занатству НР Србије и да је првостепени орган правилном применом тих прописа странци издао тражену дозволу, њено право за обављање дотичне делатности на основу дозволе издате по ранијим прописима било би сачувано и под важношћу нових прописа о занатским радњама, иако ти прописи за обављање дотичне делатности траже стручну спрему којом странка не располаже, јер у њима је изрично предвиђено, а у циљу заштите стечених права, да се лицима која обављају једну занатску радност у виду самосталног занимања односно лицима која руководе послувима занатске радности за чије се обављање није тражила стручна спрема признаје звање висококвалификованог (занатског мајстора) односно квалификованог занатског радника и прописани радни стаж (чл. 84, ст. 2, Уредбе о занатским радњама и занатским предузећима).

Затим, из оваквог схватања произилази да се може евентуална незаконитост учињена од стране првостепеног органа при доношењу његовог решења конвалидирати с обзиром на доцнији правни пропис који није ни постојао кад је првостепени орган решавао. Нелогично је да се другостепеним решењем одбија жалба и потврђује првостепено решење као правилно и законито, и кад се њиме крше правни прописи који су важили у време његовог доношења, с позивом на нове правне прописе који су постојали тек у време доношења другостепеног решења. Код другостепеног решавања нарочито се оцењује да ли је првостепени орган законито решио конкретну управну ствар и то с обзиром на правне прописе који су тада постојали. Ако другостепени орган нађе да је управна ствар законито решена, он жалбу одбија и потврђује првостепено решење и обратно, уколико нађе да је ствар незаконито решена, поништава односно преиначава првостепено решење у циљу да се постигне законито решење дотичне управ-

не ствари, увек подразумевајући законитост у смислу прописа важећих у време првостепеног решавања.

Само ако је првостепени орган био овлашћен да решава на основу слободне, дискреционе оцене, по овлашћењу датом му важећим прописима, другостепени орган, решавајући по жалби против таквог решења, цениће целисходност по моменту доношења свота другостепеног решења. Тако се може десити да другостепени орган својом дискреционом оценом замени такву оцену првостепеног органа и ствар реши друкчије него што је ту ствар био решио првостепени орган, а све то с обзиром на околности које су постојале у време другостепеног решавања и на основу којих је другостепени орган дошао до закључка да је целисходно усвојити друкчије решење од првостепеног.

Исто тако, могућно је да је првостепени орган по тада важећим прописима био овлашћен да о одређеној управној ствари решава по својој слободној, дискреционој оцени, а у тим прописима је било изрично предвиђено да је и другостепени орган кад решава по жалби против таквог првостепеног решења овлашћен да цени како његову законитост тако и његову целисходност, па у међувремену од доношења првостепеног решења до решавања по жалби дође до измене односних прописа у том смислу што је новим прописима предвиђено да је другостепени орган у решавању по жалби ограничен само на оцену законитости таквог првостепеног решења.

Такав је случај настао поводом измена и допуна у Уредби о зајмовима за инвестиције у привреди. Наиме, у чл. 23 пом. Уредбе („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 4/54) било је предвиђено да зајмотражилац има право жалбе, ако банка одбије зајмотражиоца од учествовања у конкурсима или ако на основу оцене инвестиционог елабората одбије да зајмотражиоцу који је учествовао у конкурсима да зајам. По жалби против одлуке банке решава нарочито одређени државни орган чије је решење коначно у управном поступку. Овај орган у решавању по жалби овлашћен је да цени како законитост тако и целисходност одлуке банке. Међутим, у доцнијим изменама и допунама пом. Уредбе сужена су овлашћења државног органа који решава по захтеву односно жалби зајмотражиоца против одлуке о одбијању захтева за зајам. У чл. 25 пречишћеног текста пом. Уредбе („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 31/56) прописано је да ако банка одбије захтев за зајам, зајмотражилац може само у случају повреде законитости захтевати поништење одлуке банке. О том захтеву за поништење одлуке банке решава орган политичко-територијалне јединице надлежан за послове финансија, а против његовог решења има места жалби вишем органу управе чије је решење коначно у управном поступку. Дакле, док се по ранијим прописима пом. Уредбе у жалбеном поступку оцењивала и законитост и целисходност одлуке банке дотле се по сада важећим прописима по захтеву односно жалби зајмотражиоца у управном поступку оцењује само законитост одлуке банке односно првостепеног решења државног органа донетог по захтеву.

У случају да је негативна одлука банке донета под важношћу ранијих прописа, кад је жалбени орган био овлашћен да цени ту одлуку како са гледишта законитости тако и са гледишта целисходности, па је до решавања по жалби зајмотражиоца дошло тек после измене односних прописа у том смислу да се у жалбеном поступку оцењује само законитост одлуке банке, жалбени орган код решавања жалбе у таквом случају има да се држи ранијих прописа који су били на снази кад је донета одлука банке, тј. тај орган остаје овлашћен не само за оцену законитости већ и за оцену њене целисходности. Поред већ напред наведених разлога за овакво решење постављеног питања у конкретном случају може се навести и правило управног поступка, прихваћено и у новом Закону о општем управном поступку, да правна средства против решења и закључака донетих пре ступања на снагу новог закона која нису допуштена по том закону, могу се користити по ранијим прописима.

Схватање, супротно од становишта Савезног врховног суда, да су за другостепени орган кад решава о жалби против првостепеног решења меродавни материјални прописи који су били на снази у време доношења првостепеног решења, никако не значи игнорисање нових прописа. Напротив, то схватање одговара захтеву да се конкретна управна ствар и коначно реши по материјалним прописима који су важили у време њеног првостепеног решавања. Уколико би за странку из таквог решавања проистекло одређено право, даља судбина овог права зависила би од нових материјалних прописа којима су та права регулисана. На пример, према првобитном пропису о накнади због одвојеног живота од породице — чл. 25 Уредбе о путним и селидбеним трошковима државних службеника („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 98/48), припадала је накнада под одређеним условима за трошкове којима се службеник излаже због одвојеног живота од породице сваком премештеном службенику, без обзира да ли је до премештаја дошло по молби или по потреби службе. Међутим, новом Уредбом о путним и селидбеним трошковима („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 59/52) — чл. 24 који је пропис и данас у важности, накнаду због одвојеног живота од породице признаје се под одређеним условима само службенику премештеном по потреби службе. Према томе, ако је службенику премештеном по молби било признато право на накнаду због одвојеног живота од породице по прописима раније уредбе, ступањем на снагу прописа нове уредбе ово право престаје. Ако је, пак, службенику премештеном по молби оспорено право на накнаду због одвојеног живота од породице под важношћу прописа раније уредбе са разлога што је првостепени орган узео да тај службеник не испуњава неки од прописаних услова, а у време решавања по жалби већ су били ступили на снагу прописи нове уредбе, у том случају другостепени орган решиће о жалби службеника с обзиром на прописе раније уредбе и уколико би утврдио да је тај службеник према тим прописима испунио услове за признање права на накнаду због одвојеног живота од породице, признаће му то право и службеник ће

то право користити све до момента ступања на снагу прописа нове уредбе по којима је оно престало. По становишту Савезног врховног суда изгледало би да би и у датом примеру другостепени орган, кад решава о жалби службеника премештеног по молби против првостепеног решења којим му се не признаје накнада због одвојеног живота од породице с обзиром на прописе раније уредбе, имао да примени искључиво прописе нове уредбе који не признају ту накнаду службенику премештеном по молби. То би, међутим, довело до тога да се односном службенику не призна право на накнаду и за време важења прописа раније уредбе иако би се утврдило да је он испуњавао услове за које је то право било везано по ранијим прописима.

У прилог схватања да се код другостепеног решавања примењују материјални прописи важећи у време првостепеног решавања могу се навести и начела оцене законитости управних аката у решавању управних спорова. Према тим начелима, усвојеним у Закону о управним споровима, ако је тужба странке у управном спору уважена и оспорено решење као незаконито поништено, предмет се враћа у стање у коме се налазио пре него што је поништено решење донето. Ако је према природи ствари која је била предмет управног спора, место поништеног решења потребно донети ново решење, надлежни орган дужан је донети такво решење држећи се правног схватања и примедба суда у погледу поступка, а то значи да има да донесе ново решење по ранијим прописима јер се и правно схватање суда односи на те прописе. На пример, оспорено решење о одузимању дела стана као станбеног вишка донето је под важношћу ранијег Закона о располагању становима и пословним просторијама, па је то решење као незаконито било поништено у управном спору због неправилно утврђеног чињеничног стања. У извршењу пресуде донете у управном спору надлежни државни орган је дужан да донесе ново решење држећи се примедба суда у погледу поступка, примењујући притом и даље прописе о Закону о располагању становима и пословним просторијама, без обзира што је тај закон у време новог решавања укинут новим прописима о управљању станбеним зградама. Друго решавање у извршењу пресуде донете у управном спору пада у време важења нових прописа о управљању станбеним зградама, али се то решавање односи на време у коме су важили прописи Закона о располагању становима и пословним просторијама, зато су код тог решавања меродавни прописи укинутог закона, а не тада вежећи прописи.

Управни поступак сачињава јединствену целину која се нарочито огледа у томе што су овлашћења другостепеног органа при решавању о жалби по правилу истоветна са овлашћењима првостепеног органа, чиме се постиже двостепеност решавања у управном поступку о конкретној управној ствари. Напред изнето схватање није у опреци са јединственошћу управног поступка. Напротив, можда та јединственост још више долази до изражаја кад и првостепени и другостепени орган решавају на основу истих материјалних прописа,

без обзира што су после доношења првостепеног решења донети нови материјални прописи који се односе на конкретну управну ствар.

И одредбе новог Закона о општем поступку потврђују мишљење да другостепени орган оцењује законитост првостепеног решења са гледишта материјалних прописа који су важили у време доношења првостепеног решења. У чл. 242, ст. 1, овог Закона предвиђено је да ће другостепени орган својим решењем поништити првостепено решење и по правилу сам решити ствар ако утврди да је погрешно примењен правни пропис на основу кога се решава ствар, а то очевидно значи да другостепени орган оцењује да ли је првостепени орган правилно применио пропис који је постојао у време првостепеног решавања, јер се само на основу тог прописа ствар тада могла решавати. Другим речима, ако другостепени орган утврди да је првостепени орган правилно применио правни пропис на основу кога је ствар тада требало решити, он ће жалбу одбити и потврдити првостепено решење. Обратно, пак, уколико другостепени орган утврди да је првостепени орган погрешно применио пропис на основу кога се решава ствар, тј. пропис који је важио у време првостепеног решавања, у том случају другостепени орган ће поништити другостепено решење и по правилу, сам решити управну ствар правилном применом ондашњег прописа.

Сви напред изнети разлози изгледа нам говоре у прилог схватања да је другостепени орган кад решава о жалби дужан да се држи материјалних прописа који су важили у време доношења првостепеног решења и онда кад су у међувремену донети нови материјални прописи којима се регулише односна управна материја. Такво схватање у складу је са начелима управног поступка и управно-судског поступка, а нарочито одговара опште усвојеном начелу да се нови правни прописи по правилу примењују само за будућност. Ово начело је прокламовано и у чл. 20 Уставног закона према коме закони не могу имати повратно дејство, осим ако је то законом изрично предвиђено. Истина, другостепено решавање пада у време важења нових материјалних прописа, али је административноправни однос заснован доношењем првостепеног решења применом тадашњих материјалних прописа и у другостепеном решавању само се оцењује да ли је заснивање тог односа извршено у складу са прописима који су тада важили. Ово схватање не значи, дакле, проширење важности ранијих прописа и на време у коме важе нови прописи, док би супротно схватање довело до примене нових прописа и на односе засноване у време кад ти прописи нису ни постојали.

Наравно, може да буде и таквих конкретних случајева из појединих управних материја у којима би било нужно отступање од изнетог правног схватања, али то би били само изузеци којима би се потврђивало правило. За такве изузетне случајеве требало би у самим новим прописима предвидети да ће се на њих код другостепеног решавања применити нови материјални прописи.

3. — Привредно-правне и надзорне мере и управни спор

У Закону о управним споровима усвојен је принцип тзв. генералне клаузуле, а то значи да у начелу подлеже судској контроли законитости сваки управни акт државног органа, без обзира из које је управне материје, само под условом да има обележја управног акта у смислу тога закона (чл. 5 и 6 Закона о управним споровима). Овако широко постављена судска контрола законитости нужно је морала бити донекле ограничена, али је то ограничење извршено на тај начин што су случајеви у којима је судска контрола искључена лимитативно побројани у самом Закону о управним споровима (чл. 8). Један од тих изузетака је да се управни спор не може водити у стварима у којима је искључен по изричитој одредби закона. Такав случај предвиђен је већ у чл. 70 самог Закона о управним споровима којим је прописано да се до доношења одговарајућих законских прописа не може водити управни спор против аката које у спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама донесу надлежни државни органи у односу на привредне организације.

Међутим, и у тим изузетним случајевима, где није допуштено вођење управног спора, није у потпуности искључена свака судска контрола законитости тих управних аката. Наиме, изрично је законом предвиђено (чл. 8, ст. 2) да се и ту може водити управни спор кад је државни орган при доношењу управног акта из односних управних материја прекорачио границе надлежности.

Врло је сложено утврдити докле се распростире судска контрола законитости управних аката донетих у управним материјама у којима иначе није допуштено вођење управног спора. По том питању постоје у управносудској пракси контроверзна схватања. По једном схватању искључена је свака судска контрола тих управних аката, сем ако је у питању повреда надлежности. По другом схватању, пак, знатно шире се поставља граница и обим судске контроле и тих управних аката. Различитост ових схватања најбоље ће се видети изношењем конкретног случаја из судске праксе у коме су она дошла до изражаја.

Првостепеним решењем државног органа дата је сагласност на завршни рачун одређене привредне организације, али је та сагласност била везана за одређене услове. Привредна организација незадовољна тако датом сагласношћу изјавила је жалбу против првостепеног решења надлежном органу вишег степена. Другостепени орган утврдио је да је жалба поднета после законског рока, па је са тог разлога жалбу одбацио не упуштајући се у мериторну оцену жалбених навода и законитости првостепеног решења. Привредна организација повела је управни спор против другостепеног решења истичући да је неправилно утврђена неблаговременост њене жалбе од стране туженог органа и да је тиме повређено њено право да се о њеној жалби донесе одговарајуће мериторно другостепено решење.

У управном спору по тужби привредне организације првостепени суд је претходно утврдио да је тужба допуштена иако

је реч о управном акту донетом о спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама у односу на привредне организације, дајући следеће разлоге: Решења донета у спровођењу прописа Уредбе о завршним рачунима привредних организација за 1953 („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 54/53) претстављају акте о привредно-управним и надзорним мерама у односу на привредне организације и против тих аката није допуштено вођење управног спора на основу чл. 70 Закона о управним споровима, али то само уколико је реч о мериторном коначном решењу надлежног државног органа о спровођењу привредно-управне и надзорне мере на основу наведених прописа. Међутим, оспореним решењем није мериторно расправљено о примени односне привредно-управне и надзорне мере на тужилачко предузеће као привредну организацију, у ком случају би тужба против таквог решења била недопуштена и морала бити одбачена по чл. 27, ст. 1, тач. 5, већ је оспореним решењем тужиочева жалба против првостепеног решења одбачена као неблагоприятна. Стога је овде циљ покретања управног спора не да се оцени законитост мериторног решења о примени привредно-управне и надзорне мере на привредну организацију, већ да се у том спору оцени да ли је тужени као другостепени орган правилно одбацио тужиочеву жалбу као неблагоприятну или је пак та жалба благовремено поднета у ком случају би по њој морало да се донесе мериторно другостепено решење. Тужилац у тужби, дакле, истиче да је оспореним решењем повређено његово основно право као странке у управном поступку, да се по његовој жалби против првостепеног решења донесе мериторно решење и оцена законитости оспореног решења у управном спору креће се у том правцу, тј. има да се утврди да ли је то тужиочево право, загарантовано му нашим позитивним прописима, повређено или је пак тужиочева жалба оспореним решењем правилно одбачена као неблагоприятна. Стога је тужба допуштена, а приговор туженог органа у његовом одговору на тужбу о недопустивости тужбе с обзиром на пропис чл. 70, ст. 1, неоснован је. (Из пресуде Врховног суда НР Србије У бр. 10263/54 од 3 септембра 1955.)

Утврдивши да је тужба привредне организације против другостепеног решења о одбачају жалбе допуштена, првостепени суд је одбио тужбу као неосновану јер је нашао да је другостепени орган правилно утврдио неблагоприятност жалбе.

Решавајући по жалби привредне организације против пресуде првостепеног суда Савезни врховни суд укинуо је ту пресуду и тужбу је одбацио. За такво своје решење Савезни врховни суд дао је следеће разлоге: Како је установио првостепени суд у побијаној пресуди оспорено решење донето је у спровођењу привредно-управних односно привредно-надзорних мера. Оспорено решење, међутим, није се упустило у мериторно решавање жалбе тужилачког предузећа, већ је исту одбацило као неблагоприятну. Према чл. 70, ст. 1, Закона о управним споровима до доношења одговарајућих законских прописа не може се водити управни спор против аката које у спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама доносе надлежни државни органи у односу на привредне организације. С обзиром да је оспорено решење донето у примени тих мера управни спор против истог није допуштен у смислу цитираног законског прописа. Није основано становиште првостепеног суда да би управни спор у конкретном случају био допуштен, јер се оспореним решењем и не решава мериторно о самој примени привредно-управних и надзорних мера већ

се решава само о благовремености тужиоачеве жалбе у управном поступку. За такво становиште првостепеног суда нема ослоња у закону. Напротив, и таква решења којима се одбацује мериторно решавање жалби изјављених на решења којима је одлучивано о примени привредно-управних и надзорних мера претстављају акте који не могу бити предмет управних спорова, па је тужбу ваљало одбацити применом чл. 27, тач. 5, Закона о управним споровима. (Из решења Савезног врховног суда Уж бр. 7732/55 од 3 фебруара 1956.)

Према нашем мишљењу и кад је тужба управљена против управног акта донетог у вези спровођења прописа о привредно-управним и надзорним мерама не може се тужба *a limine* у сваком случају одбацити, већ се мора водити рачуна о томе — да ли је тим управним актом мериторно решено о примени саме те мере или пак до таквог решавања није ни дошло будући да је странци оспорено право путем којег је једино могла доћи до другостепеног мериторног решења. Ако је управни спор покренут у овом другом случају, ту уствари није реч о управном акту који је донет у спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама. Такво решење је донео првостепени орган, а другостепени орган одбацујући жалбу није се ни упустио у мериторну оцену законитости првостепеног решења, нити је то решење као законито потврдио. Другостепено решење се дакле искључиво односи на одређено право странке чијим би признавањем једино могло доћи до другостепеног мериторног решавања о законитости примене привредно-управне и надзорне мере.

Другостепени орган може да одбаци жалбу странке против првостепеног решења о привредно-управној и надзорној мери због неблаговремености, као у изнетом случају, затим због недопустивости жалбе уопште или због оспоравања активне легитимације за жалбу. У свим тим случајевима није уопште дошло до мериторног другостепеног решавања о примени привредно-управне и надзорне мере и циљ судске контроле законитости таквог управног акта био би само у томе да се утврди да ли је другостепени орган правилно успратио странци право на жалбу. Решавајући такав управни спор суд се уопште не упушта у оцену законитости саме привредно-управне и надзорне мере, јер о томе није решавао ни тужени орган, већ само цени да ли је повређено оно право странке чије постојање јој отвара пут да издејствује другостепено мериторно решење дотичне управне ствари. Стога сматрамо да се на такве случајеве не може проширити законска одредба по којој се не може водити управни спор против аката које у спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама донесе надлежни државни орган у односу на привредне организације.

Систем нашег управног спора на потпуно доследан начин допушта судску контролу законитости управних аката и у стварима где се иначе не може водити управни спор ако је у питању прекорачење граница надлежности органа који решава о тим стварима. Кад закон предвиђа да се управни спор не може водити против решења донетог у примени прописа о привредно-управним и надзорним ме-

рама, ту се претпоставља да такво решење потиче од надлежног органа, да је стварно реч о примени мере коју правни пропис обележава као привредно-управну и надзорну меру, као и да се таква мера примењује на привредну организацију. То значи да је управни спор и ту могућ и допуштен уколико суд нађе да стоји прекорачење граница надлежности, тј. да је решење о привредно-управној и надзорној мери донео ненадлежан орган, или да примењена мера нема карактер привредно-управне и надзорне мере, односно да уопште није реч о привредној организацији као пасивно легитимисаној странци. Ако би суд утврдио да је при доношењу решења учињено неко од ових прекорачења граница надлежности, тужба би била допуштена и по њој би оспорено решење у управном спору било поништено, и кад је у питању решење донето у извршењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама.

Према томе, при давању одговора на постављено питање да ли је и у којој мери допуштена судска контрола законитости управних аката донетих у спровођењу прописа о привредно-управним и надзорним мерама, мора се поћи од метода генералне клаузуле као основног принципа у нашем управном спору. Тај метод је налагао да се у самом закону лимитативно поброје изузетни случајеви у којима није допуштено вођење управног спора, као и да се чак и у тим случајевима потпуно не искључује могућност судске контроле законитости. Стога сматрамо, увек имајући у виду генералну клаузулу као основно начело судске контроле законитости, да се утолико пре мора допустити вођење управног спора против решења донетог само у вези примене привредно-управне и надзорне мере, где о таквој мери није мериторно решавано јер странци није признато које од права путем кога је могла да издејствује такво мериторно решавање. У овом случају у управном спору се и не оцењује законитост примене привредно-управне и надзорне мере, већ једино то да ли је странци правилно оспорено оно право путем кога је она могла да издејствује другостепено мериторно решавање о тој мери у управном поступку. Право пак о коме је решавано у управном поступку (право жалбе, својство странке) по својој суштини и правном основу из кога проистиче не спада у материју привредно-управних и надзорних мера, па се за то и не може на то право проширити законско ограничење о забрани вођења управног спора које важи за ту материју.

4. — Домен примене начела двостепености у управном суђењу

Према чл. 18 Закона о управним споровима, против пресуде врховног суда народне републике може се изјавити жалба Савезном врховном суду ако се на правни однос има непосредно применити савезни пропис. Жалба је допуштена и против решења врховног суда народне републике којим је тужба одбачена на основу чл. 27, т. 2, 3 и 5, овог закона.

Из наведене одредбе се види да је у решавању управних спорова усвојено начело једноступеног решавања кад год се на правни однос има непосредно применити републички или локални пропис. Према томе, правоснажне су пресуде републичког врховног суда као првоступеног суда донете у управном спору где је оцењена законитост управног акта којим је решено о каквом праву или обавези странке заснованим на републичким или локалним прописима. Изузетно од овога, иако се на правни однос непосредно примењује републички или локални пропис, допуштена је жалба против решења републичког врховног суда којим је тужба одбачена са разлога што акт који се тужбом оспорава није управни акт; што је очевидно да се управним актом који се тужбом оспорава не дира у право тужиоца или у његов непосредни лични интерес заснован на закону; што је реч о ствари о којој се не може водити управни спор (чл. 27, тач. 2, 3 и 5).

Двоступеност решавања у управном спору постоји само кад се на правни однос има непосредно применити савезни пропис. У таквом случају увек је допуштена жалба против првоступене пресуде републичког врховног суда, као и против његовог решења којим се тужба одбацује на основу чл. 27, тач. 2, 3 и 5, а према пракси Савезног врховног суда и у том погледу јединственој пракси републичких врховних судова жалба је допуштена и у свим осталим законом предвиђеним случајевима кад се тужба одбацује у претходном поступку као недопуштена.

При решавању појединачних управних ствари примењују се материјални прописи којима су оне регулисане као и прописи управног поступка у циљу да се обезбеди правилна примена материјалних прописа. Ако је у питању савезни материјални пропис и савезни пропис поступка неоспорно је да је у таквом случају жалба против првоступене одлуке републичког врховног суда у управном спору увек допуштена и кад се решење побија само због повреде прописа поступка. Исто тако, неспорно је да жалба у управном спору није допуштена уколико је у питању првоступена пресуда републичког врховног суда којом је оцењена законитост управног акта заснованог на републичком материјалном пропису као и на републичком пропису о посебном управном поступку. Међутим, у судској пракси поставило се питање: да ли треба допустити жалбу против првоступене пресуде републичког врховног суда којом је оцењена законитост управног акта донетог применом савезних прописа управног поступка, где је иначе у питању ствар регулисана републичким односно локалним материјалним прописом, а жалбом се побија правилност примене савезних прописа о управном поступку.

У погледу овог питања испољила су се у судској пракси два схватања.

У пракси већа за управне спорове Врховног суда НР Србије дошло је до изражаја схватање да је допуштена жалба против првоступене пресуде републичког врховног суда којом се оцењује законитост управног акта у погледу примене неког од основних начела оп-

штег управног поступка и у случају кад је ту иначе у питању ствар која је регулисана материјалним републичким или локалним прописима. Врховни суд НР Србије давао је упуство да је жалба допуштена против пресуде којом је тужба уважена односно одбијена против решења где је једино решавано о захтеву странке да се одобри обнова раније окончаног управног поступка, иако је ствар у ранијем поступку расправљена по републичком материјалном пропису. Тако, било је случајева да је странка тражила обнову управног поступка у ствари на коју су у окончаном управном поступку примењени прописи републичког Закона о располагању становима и пословним просторијама, тврдећи да су се стекли потребни услови за обнову управног поступка предвиђени правним правилима управног поступка, па је по таквом тражењу странке донето негативно решење јер је надлежан орган нашао да нису испуњени потребни услови за обнову управног поступка. Ако је против тог решења незадовољна странка повела управни спор, суд би у таквом случају, полазећи од предњег схватања, давао упут у пресуди да је жалба допуштена. (У овом смислу је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 2841/52 од 10 јуна 1953.)

Међутим, супротно је становиште Савезног врховног суда. По његовом схватању жалба није допуштена у напред наведеним случајевима. Одбацујући жалбу у једном таквом случају, Савезни врховни суд дао је за своје схватање ове разлоге: „[...] Према чл. 18, ст. 1, Закона о управним споровима против пресуде Врховног суда народне републике може се изјавити жалба ако се на спорни правни однос има непосредно применити савезни пропис. Ову одредбу треба схватити тако да она има у виду непосредну примену материјалног савезног прописа а не само процесуалне одредбе савезног прописа [...] Евентуална примена процесуалних савезних одредаба оправдава жалбу против пресуде врховног суда народне републике само у случају ако се на конкретан правни однос има непосредно применити материјални савезни пропис. Због саме повреде процесуалних савезних одредаба не може се допустити жалба против побијане пресуде у случају ако се на правни однос има непосредно применити материјални пропис који није савезног карактера [...]” (Из решења Савезног врховног суда Уж. бр. 7486/55 од 9 марта 1956.)

Сматрамо да је становиште Врховног суда НР Србије о допуштивности жалбе у наведеним случајевима потпуно оправдано јер је у складу са основним циљем коме служи двостепеност у решавању управних спорова тамо где је она по закону предвиђена.

Двостепеност у управносудском поступку могла би да има углавном двоструки циљ. Кроз двостепено решавање странке у управном спору налазе пунију заштиту својих законских права и правних интереса, јер се само тим путем омогућава отклањање евентуалних неправилности насталих у првостепеном судском поступку. Отсуство двостепености крије у себи опасност да остану неисправљене, на штету странака и законитости уопште, и теже погрешке учињене у

управном и првостепеном управносудском поступку. Поред тога, дво-степенношћу решавања у управном спору постиже се и једнообразност примене како формалних тако и материјалних правних прописа на конкретне случајеве.

Тим циљевима била је мотивисана двостепеност решавања у управносудском поступку предвиђена Законом о Државном савету и управним судовима старе Југославије.

Међутим, двостепеност у управносудском поступку коју Закон о управним споровима предвиђа једино у случају кад се на правни однос непосредно примењује савезни пропис, има на првом месту за циљ да се обезбеди једнообразна примена савезних прописа. Узело се да начело федерације као основно начело нашег државног уређења не допушта увођење двостепености и тамо где републички врховни суд цени законитост управног акта у коме је у питању примена републичких или локалних прописа.

Главним циљем овако сужене двостепености из Закона о управним споровима обухваћена је не само једнообразна примена савезних материјалних већ и савезних формалних прописа. Из правног схватања Савезног врховног суда излазило би да је овим циљем обухваћена једнообразна примена савезних формалних прописа само и једино у случају ако се на правни однос има истовремено применити савезни материјални пропис. Међутим, на подлози таквог схватања не изгледа нам довољно загарантовано остваривање наведеног циља. Он ће бити знатно запостављен ако се допусти то двојство да савезни формални прописи, конкретно савезни прописи управног поступка, могу да оправдају жалбу против првостепене одлуке републичког врховног суда донете у управном спору зависно од тога да ли је реч о примени савезног или републичког (локалног) материјалног прописа, што у крајњој линији значи да примена савезних прописа управног поступка измиче другостепеној оцени Савезног врховног суда кад год је у питању примена републичког или локалног материјалног прописа на правни однос. Очеvidно је да се тиме доводи у питање једнообразност примене савезних формалних прописа, а на првом месту савезних прописа о управном поступку. Ако се пође од тога да је сврха двостепености у решавању управног спора и једнообразна примена савезних формалних прописа, а то је несумњива ствар, онда се остваривање те једнообразности не може условљавати применом савезног материјалног прописа на правни однос.

Може се поводом или у вези примене републичког односно локалног материјалног прописа претходно поставити неко основно или начелно питање из области савезних прописа о управном поступку, од чијег решења зависи да ли ће уопште доћи до примене оних материјалних прописа. На пример, странка је поднела захтев надлежном органу за обнову окончаног управног поступка у управној ствари регулисаној републичким материјалним прописом истичући да су се

стекли услови за обнову управног поступка предвиђени савезним прописима о управном поступку. Ако орган нађе да нису испуњени прописани услови за обнову управног поступка и због тога донесе негативно решење, странци је отворен пут вођења управног спора против тог негативног решења, под претпоставком да је реч о коначном решењу. Пошто у овом случају у управном поступку није ни дошло до примене републичког материјалног прописа, већ се једино решавало о праву странке које проистиче из савезних прописа о управном поступку, то за допустивост жалбе против првостепене одлуке суда донете у управном спору не може бити мерило републички карактер материјалног прописа којим је регулисана дотична управна материја, јер до његове примене у управном поступку није ни дошло, већ је за допустивост жалбе једино меродаван савезни карактер прописа о управном поступку из којих проистиче право странке на обнову управног поступка под одређеним условима.

Међутим, и кад је претходно начелно питање управног поступка решено на начин који доводи до примене републичког односно локалног материјалног прописа на правни однос, то би по нашем мишљењу било без утицаја на допустивост жалбе у управној поступку, с тим што би се и у овом случају жалба могла односити само на правилност решења оног претходног начелног питања управног поступка. На пример, ако би по предлогу једне странке у вишестраначкој управној ствари регулисаној републичким материјалним прописима била дозвољена обнова управног поступка и у обновљеном поступку донето ново коначно решење о дотичној ствари, па друга странка поведе управни спор против тог решења истичући да нису били испуњени услови за обнову управног поступка, против првостепене одлуке суда имало би места жалби без обзира на примену републичког материјалног прописа на правни однос, уколико би предмет те жалбе била само правилност оцене суда о законитости примене савезних прописа о управном поступку. У решавању о таквој жалби Савезни врховни суд остао би искључиво при оцени да ли је правилно примењен дотични институт предвиђен у савезним прописима управног поступка.

Нови Закон о општем управном поступку изрично предвиђа да се може покренути управни спор против коначног закључка с предлогу за обнову управног поступка односно решења донетог у обновљеном поступку (чл. 258), затим против решења о поништају односно укидању коначног решења по праву надзора (чл. 263), против решења којим се укида извршно решење (чл. 257), као и против решења којим се неко решење оглашава ништавим (чл. 269). По нашем мишљењу, у свим тим случајевима треба да је допуштена жалба против првостепене одлуке донете у управном спору, и кад се на правни однос примењује републички или локални пропис, с тим да се том жалбом не може побити првостепена одлука суда у целини већ једино у погледу правилности примене односних одредаба Закона о општем

управном поступку којима су регулисани дотични институти управног поступка.

У потврду нашег мишљења могло би се навести и следеће: У току управног поступка доносе се закључци о питањима која се тичу поступка, односно о питањима која се као споредна појаве у вези са спровођењем поступка, а која се не решавају решењем о главној ствари. Против ових закључака може се изјавити посебна жалба само кад је то законом изрично предвиђено и у новом Закону о општем управном поступку предвиђен је низ таквих случајева у којима се може изјавити посебна жалба против закључка. На пример: посебна жалба против одбијања захтева којим се тражи разгледање списка предмета и преписивање потребних списка (чл. 80, ст. 6); посебна жалба против закључка којим је одбијен предлог за повраћај у пређашње стање (чл. 107, ст. 2); затим посебна жалба против закључка којим се налаже једној од странака да у циљу решења претходног питања тражи од надлежног органа покретање поступка (чл. 147, ст. 4). У свим случајевима где је против закључка предвиђена посебна жалба може се по нашем мишљењу покренути управни спор против решења донетог по тој жалби, јер такво решење је коначно у управном поступку. Исто тако, сматрамо да је допуштена жалба против првостепене одлуке суда донете у управном спору о питању расправљеном закључком, пошто је то питање регулисано савезним прописима о управном поступку, а без обзира на то да ли се на главну ствар која је предмет решавања у управном поступку примењују савезни или републички односно локални материјални прописи.

Напред истакнуто питање о допустивости жалбе против првостепене одлуке суда донете у управном спору у погледу правилности примене савезних прописа о управном поступку и кад је управна ствар у питању регулисана републичким односно локалним материјалним прописима, добија нарочити значај доношењем новог Закона у општем управном поступку. Од одговора који буде дат на то питање у пракси врховних судова зависи обим контроле Савезног врховног суда у циљу остваривања једнообразне примене тога значајног закона. Ако би Савезни врховни суд и после доношења новог Закона о општем управном поступку остао при свом напред изнетом становишту, то би значило да његовој контроли не би подлежала примена тога закона у свим случајевима где се на правни однос непосредно не примењују савезни материјални прописи. Обратно, допустивост жалбе против првостепене одлуке суда донете у управном спору у сваком случају где је у питању правилност примене неког од основних начела односно института из Закона о општем управном поступку, без обзира да ли је управна ствар регулисана савезним, републичким или локалним материјалним прописима, обезбедиће потпуну контролу Савезног врховног суда над једнообразном применом овог основног закона за остваривање законитости.

ОТКАЗ ЗАКУПА СТАНА У СТАНБЕНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Да ли је власник зграде укључене у станбену заједницу који хоће да се усели у њу овлашћен на тужбу ради отказа кориснику? Савезни врховни суд у општој проширеној седници начелним мишљењем од 10 јануара 1957 на ово питање одговорио је позитивно: „Ради остварења свог права да се усели у одговарајући стан зграде у приватној својини, која је укључена у станбену заједницу (чл. 46 Уредбе о управљању станбеним зградама), приватни власник те зграде овлашћен је да непосредно подноси тужбу ради отказа кориснику стана на основу чл. 60, ст. 1, т. 7, Уредбе о управљању станбеним зградама”. Тиме се отклања досадашња неуједначеност у судској пракси где већина судова стоји на становишту да у оваквом случају приватни власник нема активну легитимацију, док му неки судови ту легитимацију признају. Решење дато начелним мишљењем заслужује да буде ближе разматрано нарочито стога што се налазимо пред ревизијом станбеног права.

Размимоилажење судова настало је због тога што се једној одредби Уредбе о управљању станбеним зградама („Службени лист ФНРЈ”, бр. 29/54) давао различит домаћај. У члану 60 те Уредбе стоји: „Уговор о коришћењу стана може се отказати од стране органа управљања односно приватног власника само у овим случајевима: [...] 7) ако приватан власник који не станује у својој згради хоће да се усели у одређени стан своје зграде, а ако је кориснику стана обезбеђен одговарајући стан”. У тумачењу ове одредбе судови су имали у виду да Уредба предвиђа постојање зграда укључених у станбену заједницу којима управљају кућни савети и зграда које у њу нису укључене и којима управљају њихови власници. Већина судова закључила је да отуда произилази да уговор о коришћењу стана, када је реч о зградама које су укључене у станбену заједницу, може отказати само кућни савет, док власник зграде може отказати уговор само кад зградом сам управља. По овом мишљењу власник не може да откаже стан у згради која је укључена у станбену заједницу ни у случају када хоће да се усели у одређени стан своје зграде. Овим није повређено право власника зграде на бесплатан одговарајући стан у његовој згради које му даје чл. 46 Уредбе, али за отказ стана нема он сам активну легитимацију, већ кућни савет на основу решења станбене управе. Овај поступак, према овом мишљењу, има и своју практичну вредност, јер поводом предлога кућевласника да се откаже кориснику стана, станбена управа испитује да ли је стан у који кућевласник жели да се усели „одговарајући” за њега самога у смислу постојећих прописа, и тако она може да спречи кућевласника да отказом шиканира станаре.

Присталице супротног мишљења, које је прихватио Савезни врховни суд, указују на то да су приватном власнику станбене зграде и после укључења његове зграде у станбену заједницу по Уредби остала следећа права: (1) власник такве зграде може исту оту-

ђити (чл. 48); (2) такав власник има право на одређени део стана-рине (чл. 45); (3) ако станује у својој згради може учествовати у њеном управљању (чл. 3, ст. 5); и (4) има право на одговарајући бесплатни стан у својој згради (чл. 46). Ово последње право извире за власника из самог закона и нема никаквих других ограничења осим што власник, да би остварио то право, мора кориснику стана у чији стан хоће да се усели, осигурати други одговарајући стан. Али, ако је власнику у чл. 46 признато право на бесплатан стан у његовој згради укљученој у станбену заједницу, онда му се морају дати и средства за остварење тог права. Такво средство је отказ уговора о коришћењу стана (отказна тужба) под условима из чл. 60, т. 7. Ако би се стало на становиште да је у овом случају овлашћен на отказивање искључиво кућни савет, онда би остварење законског права власника зграде било зависно од тога да ли ће станбена управа претходно дати решење за отказ или не и да ли ће кућни савет извршити отказ или не. На тај начин право власника на одговарајући бесплатан стан у својој згради било би зависно од тога да ли одређени органи налазе да треба подићи отказну тужбу или не. Да се то није хтело следи из прописа чл. 46 и чл. 60, т. 7, Уредбе. Из тих прописа може се и мора управо обратно закључити, а наиме да је на отказну тужбу по чл. 60, т. 7, активно легитимисан управо власник коме је за остварење права на бесплатан стан у његовој згради постављен само један услов, тј. да претходно осигура ономе коме отказује други одговарајући стан.

Постојање одговарајућег стана за корисника је материјално-правни услов за ваљаност отказа и за оцену овог питања очигледно је надлежан суд. У отказном спору насупрот праву власника да добије стан у својој згради стоји право корисника који у том стану станује. Ако се у поступку пред судом утврди да стан у који се корисник пресељава одговара стану у коме станује, спор је решен и реализацији права власника не стоји ништа на путу; ничија права тиме неће бити окрњена, ни корисникова а ни она права која припадају кућном савету и кућној заједници. Речено је у прилог гледишта по коме отказ може вршити само кућни савет на основу решења станбене управе, да се тиме омогућава да станбена управа, кад јој власник затражи да откаже кориснику, испита и другу страну овог питања и утврди да ли стан у који би власник хтео да се усели одговара његовим потребама. Међутим, питање одговарајућег бесплатног стана за власника је питање које стоји ван судске компетенције и решава се у складу с одредбама о станбеном простору и вишку тог простора. А кад питање одговарајућег стана за власника нема значаја у отказној парници, онда се по том основу не може ни да заснива ма какав приговор у тој парници па ни приговор да власник није легитимисан на отказ. — На тај начин је начелно мишљење опште проширене седнице Савезног врховног суда рашчистило са спором о активној легитимацији власника и утврдило да власник своје право на бесплатан стан може да реализује самосталном отказном тужбом независно од органа управ-

љања. Тим начелним мишљењем долази до потврде принцип који споља може изгледати као начело поступка, али својом садржином тај принцип досеже много даље и учвршћује социјалистичку законитост. Право грађана на тужбу у овом случају потврђује принцип да сваком праву као субјективном овлашћењу мора да припада и право на тужбу ради остваривања тог права.

Миленко Јовановић

ОКО КРИВИЧНОГ ДЕЛА НЕСАВЕСНОГ ПОСЛОВАЊА У ПРИВРЕДИ

У првој свесци прве књиге Збирке судских одлука за 1956, објављена је и следећа пресуда која даје повода за расправљање извесних питања око примене члана 213 Кривичног законика:

„Радник који обавља занатске послове у другом предузећу и притом причини извесну штету својим немарним радом не може бити кривично одговоран за дело несавесног рада у привреди.

„Срески суд огласио је кривим окривљеног због тога што се 21 маја 1954 чистећи просторије предузећа подео на лавабо са намером да провери услед чега је настао застој у казанчету од клозета. Због тежине оптуженог дошло је до одваљивања и разбијања лавабоа, па га је суд, налазећи у оваквој радњи кривично дело несавесног пословања у привреди из чл. 213, ст. 1, КЗ, осудио на казну затвора у трајању од месец дана условно за годину дана.

„Против првостепене пресуде уложио је жалбу окривљени, али је окружни суд ову као неосновану одбио, а првостепену пресуду у целости потврдио.

„Савезни јавни тужилац подигао је захтев за заштиту законитости против обе пресуде и предложио да се преиначе тако што ће се окривљени ослободити од оптужбе за напред описано дело.

„Савезни врховни суд уважио је овај захтев из следећих разлога:

„На напред описано чињенично стање првостепени суд је неправилно применио закон на штету оптуженог. Погрешно је схватање првостепеног суда да у радњи оптуженог стоји кривично дело несавесног пословања у привреди из чл. 213 КЗ. За постојање овог кривичног дела потребно је да то чини одговорно лице у државном предузећу, задрузи или установи, да очигледно алкаво послује иако зна да услед таквог пословања може наступити штета. Оптужени је радник једног предузећа који је дошао у друго предузеће да обави извештан посао на водоводној инсталацији и ништа друго. За њега се не може рећи да је до те мере алкаво пословао да је био свестан да услед таквог пословања може наступити штета, а још мање се може рећи да његова радња има везе са народном привредом како то прописује чл. 213, ст. 1, КЗ. Због тога овај суд налази да у конкретном случају у радњи оптуженог нема кривичног дела, чега ради га је преиначењем првостепене и другостепене пресуде ослободио оптужбе”.

(Пресуда Савезног врховног суда, Кж 44/56 од 11 априла 1956, *Збирка судских одлука*, књ. I, св. 1, бр. 45, стр. 78—79, Београд, 1956.)

Савезни врховни суд је несумњиво оправдано укинуо обе одлуке нижих судова и оптуженог ослободио оптужбе јер у његовој радњи нема кривичног дела — чл. 329, т. 1, Закона о кривичном поступку. Међутим образложење ове пресуде, онако како је изнето у *Збирци одлука* (а нарочито у насловној формулацији) пружа повода за дискусију. Наведени су ови разлози: (1) да је реч о раднику једног предузећа који је дошао да обави извештај посао у другом предузећу; (2) да се не може тврдити да постоји умишљај, и (3) да се не може рећи да његова радња има везе са народном привредом. Изгледа нам да су овде пренебрегнути главни разлози непостојања кривичног дела а од наведених два су само узгредне последице правих разлога.

Кривично дело несавесног пословања у привреди постављено је као прво и више-мање опште дело у групи кривичних дела против народне привреде. Иако ово нису дела којима би се нападале саме основе социјалистичке економије, то су ипак преступи којима се угрожава правилан рад неког привредног предузећа, или се ремете извесни привредни односи, или се кочи развој неке привредне гране. Њихов значај је, дакле, шири од дела којима се напада туђа имовина, па то важи и за ово дело из чл. 213 Кривичног законика. Зато је Савезни врховни суд умесно истакао да радња оптуженог нема везе са народном привредом. А то је једна од неопходних обележја радње за ово кривично дело. Међутим, није истакнут недостатак једног другог, битног обележја радње без кога не може бити дела несавесног пословања у привреди. То обележје састоји се у трајном карактеру учиниоачеве радње. Закон каже: „ко алкаво поступа или ко свесно пропушта да врши своју дужност”, а затим: „иако зна да услед таквог пословања...” итд. Поступа, пропушта, пословање, све су то трајни облици глагола који располажу и тренутним облицима и законодавац се бесумње није случајно послужио трајним облицима. Сам тај избор речи јасно указује да је потребно да извршиоачева радња или нерадња траје извесно дуже време, односно да се понавља у више махова. За постојање дела не може бити довољан само један алкав поступак или само један свестан пропуст. У конкретном случају реч је о једном једином алкавом поступку. То је главни разлог што не може доћи у питање кривично дело из чл. 213 Кривичног законика. Радња извршена не одговара оној коју тај пропис захтева.

Што се тиче умишљаја за који се у пресуди Савезног врховног суда каже да га вероватно нема, њега је овде могло и бити — у односу на извршену радњу. Може се претпоставити да сваки радник који иоле зна свој занат мора бити свестан да се лавабо може сломити ако се на њега стане, дакле да може наступити штета. Али је ова свест управљена само на ову једну радњу, не на неко трајно поступање. Међутим, умишљај за дело из чл. 213 могао би

бити утврђен тек ако бисмо се налазили пред више поновљених сличних радњи. У овом случају пошто нема инкриминисане радње нема ни интереса да се испитује свест извршиочева.

Пресуда истиче да је радник обављао посао у другом предузећу а не у оном у коме је иначе запослен. Ова околност има значаја, али она уствари само указује да нема оног елемента трајности радње, односно нерадње. Њоме се само јаче истиче тренутни, изузетни вид учиниочева дела. Могло би се поставити питање да ли би чл. 213 био повређен од лица које би у другом а не свом предузећу радило хонорарно или повремено па притом, поступало аљкаво? Одговор би зависио од тога да ли би такав извршилац у том другом предузећу могао да има својство одговорног лица. Јер ово својство извршиоца чини један од битних састојака бића овог кривичног дела, и тај је састојак, изгледа нам, такође занемарен у овој пресуди. Закон обележава извршиоца као „одговорно лице” у државном предузећу, задрузи, итд. Шта значи тај израз? То свакако није свако запослено лице у предузећу — јер би иначе законодавац употребио тај термин. То није ни службено лице — јер, с једне стране, не мора свако службено лице истовремено бити и одговорно лице, а с друге, има одговорних лица која не би спадала у службена лица. Др. Таховић каже (*Кривично право — посебни део*, Београд, 1953, стр. 279) да сем директора предузећа то могу бити и нека друга лица која су одговорна за извесну привредну делатност, што зависи од врсте предузећа, разгранатости послова, итд. То може напр. да буде руководилац неког погона, пословоћа, предрадник. Међутим, мислимо да то не би могао бити и обичан радник предузећа или нижи службеник. Пре свега, као што смо већ напоменули, закон би се у том случају послужио изразом запослено лице. Затим, такво тумачење не би било у духу овог прописа који говори о пословању у привреди, дакле о једној категорији активности посебној и вишој но што је обично обављање дужности од стране ма којег радника или службеника. Може и обичан радник и нижи службеник да аљкаво поступа или пропушта да врши своју дужност, али он има над собом пословоћу или шефа који непосредно и стално надзирава његов рад; то је лице које тај рад уствари организује и које је за тај рад у своме сектору одговорно. Такав шеф који би сам аљкаво поступао или који би свесно пропуштао грешке својих потчињених, тај би био одговорно лице по чл. 213 Кривичног законика — не његов радник или службеник. Према томе, случај о којем је реч у овој пресуди Савезног врховног суда не би потпао под чл. 213 Кривичног законика, не само зато што нема одговарајуће радње него и зато што нема одговарајућег извршиоца.

Др. В. М. Грол

Gustav Radbruch: DER GEIST DES ENGLISCHEN RECHTS. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 3. Auflage, 1956, 76 S.

Писац дела, познати немачки правни филозоф и теоретичар, посматра и схвата енглеско право као одраз енглеског народног духа, односно као део културног стварања енглеског народа. Оно што је према његовом мишљењу учинило да ово право добије специфичан карактер у односу на континентално, јесте континуитет у његовом развоју на прелазу из Средњег у Нови век. Док на Континенту у том периоду долази до рецепције римског права, а с њиме и до настанка судиског сталежа, у Енглеској то није био случај пошто је овде већ постојао судиски ред и право од њега стварано, те на тај начин долази до цепања правне културе западног света на земље које су усвојиле римско право и на земље англосаксонског обичајног права (*Case-Law*).

Овакав карактер енглеског права одговара и енглеском емпиричком односно дедуктивном начину мишљења које се одликује отсуством вештачког конструисања будућих ситуација, односно које очекује да сама ситуација „наметне“ решење. Према томе, разумљиво је што енглеско право, и само производ одређеног начина мишљења, дедуктивним путем из датих чињеница изводи закључке, насупрот континенталном праву које на чињенице примењује унапред утврђене ставове правних прописа. Но као најдубљи основ особености енглеског права писац сматра нарочито јако енглеско правно осећање, које би се могло формулисати као однос равнотеже између духа за заједницу (*Gemeinsinn*) и духа слободе (*Freiheitssinn*), и то не осећање за неко идеално већ за позитивно право (*the law of the land*).

Енглеско право познато је под именом „опште право“ (*Common Law*) и води порекло још из времена норманских освајача када су путујуће судије краљевских судова изрицале правду занемарујући обичаје који су примењивани у појединим крајевима земље. У терминолошком погледу пак треба имати у виду да реч *law* поред тога што значи „закон“ употребљава се још и у значењу „правни поредак“, док реч *right* која се исто тако употребљава када је реч о праву, означава право у смислу правног овлашћења.

У Енглеској не постоји писани устав нити подела права, *Common Law*-а, на јавно и приватно. У овом праву су инкорпорисане гаранције личне слободе, што се може видети у правној заштити чувеног *Habeas Corpus* акта, и то чини да се Енглеска може сматрати правном државом у пуном смислу речи, а не државно уређење засновано на примени принципа поделе власти — како то Монтескије замишља.

До овакве премоћи права над државом могло је, према пишчевом мишљењу, доћи кроз „корпоративну аутономију сталежа коме је поверено чување права“ (26), што уствари значи захваљујући положају и улози енглеских судија од којих неки лично или њихове пресуде већ столећима уживају велики ауторитет.

Овој „владавини права“ (*Rule of Law*) супротставља се пак „суверенитет парламента“ који својим прописима (*Statutes*), као другим извором права, може да преиначује и укида прецеденте *Common Law*-а. Улога ових писаних правних правила нарочито је порасла после Другог светског рата у области тзв. социјалног законодав-

ства, али се углавном ипак своди на допуну и коректуру *Common Law*-а. Даље, будући да се ови прописи парламента тумаче у духу *Common Law*-а, они уствари бивају њиме обухваћени и са њим сачињавају нераздвојиво јединство. Но да се ипак кроз интерпретацију не би циљ и дух прописа измењили, стара се прецизно разрађена законодавна техника.

Као још један извор права писац наводи тзв. „право правичности“ (*Equity*) које је изузетно стварао лорд канцелар односно његов суд (*Court of Chancery*), у циљу корекције одредаба *Common Law*-а, а што је такође у вези и са апсолутистичким тежњама енглеских краљева. Међутим, у XIX веку ово право добило је карактер обичајног права као друга група обавезних прецедената поред велике групе *Common Law*-а, а сам овај суд бива припојен редовним судовима.

С обзиром на обичајни карактер енглеског права израђена је једна суптилна методика која је нарочито погодна онда када се жели да се избегне примена неког обавезног али непожељног прецедента. Овакво емпириско-индуктивно изналажење права такође чини да је енглеско правно мишљење ближе стварности од континенталног, односно да је енглески судија више заинтересован за утврђивање свих чињеница, како правно релевантних тако и свих осталих, него ли његов континентални колега. Међутим, према пишчевом мишљењу, енглеска методика изналажења права није тако еластична као што се то иначе мисли, и мада судиски ред, у целини узевши, у Енглеској има претежну улогу у стварању права, ипак је судија појединац више везан него ли у континенталном правосуђу.

Најбитнија пак карактеристика и одлика система енглеског обичајног права била би правна сигурност. Правна сигурност је према пишчевом мишљењу претпоставка сваке културе и произилази из исте дубоке потребе као и идеја природног закона: потребе да се унесе ред у „дато“ и ово подвргне предвиђању. Она претставља исто тако, као и правичност и опште добро, циљ којем сваки правни поредак треба да тежи, и у енглеском правном поретку има примаран значај, јер је идеја о слободи појединца основна идеја на којој почива енглеска правна изградња, односно у вези је са мишљу да је кроз правну сигурност и ова слобода најбоље осигурана.

Значајна и, као што се показало, позитивна чињеница за очување правне сигурности јесте фикција да судије само развијају и усавршавају постојеће право и онда када стварају ново. Но ова брига за правну сигурност доводи и до извесне укочености права, те је тако већ поменуто „правично право“, које је служило за коректуру *Common Law*-а, постало и само део обавезних прецедената. Исто тако, улога коју је потреба за правном сигурношћу одиграла у енглеском правосуђу, огледа се и у енглеском правном мишљењу. Енглески правни мислиоци могу се, према писцу, поделити у две групе: „Оне који верују у разум или природу и оне који верују у ауторитет; тамо Коук (*Coke*) и Блекстон, овде Хобз, Бентам и Остин“ (40—41). Међутим, обе групе су уверене у безусловни значај позитивног права.

Овај позитивизам енглеског права чини немогућим постојање једне систематске правне филозофије у правом смислу речи, што је све у крајњој линији последица енглеског емпиризма, односно схватања „да је поузданије оријентисати налажење права на природу ствари него ли на идеју о праву“ (53). Међутим, према пишчевом мишљењу, оваква ситуација је могућа само тамо где се друштвени развитак врши постепено. Тамо пак где уздрмани социјални

односи захтевају брже решавање путем законодавства, као што је то случај у Америци, теорија је нужна у улози руководства за акцију.

На крају писац укратко излаже историјат енглеске пороте, која такође води порекло из времена норманске инвазије. Као у Француској, и у Енглеској је она постала из сасвим другог разлога него што је то очување слободе. И овде су „поротници најпре били денунцијанти у кривичном, а нека врста сведока у грађанском поступку” (64), но током векова они су се постепено и неприметно претворили од сведока у судије а порота у суд.

Као што се из изложенога могло видети, писац схвата енглеско право у духу правне теорије либералне буржоазије као творевину културе, односно феномен који стоји изнад државе и државне принуде и који служи за остварење друштвене сигурности, слободе и општег добра. Овакав пишчев став последица је према нашем мишљењу пре свега његовог посматрања настанка норми енглеског права које су у свом највећем делу творевина енглеских судија који се појављују као тумачи народног духа и схватања у области права. Међутим, иако енглеско право у највећој мери стварају судије, његов класни карактер се тиме не мења. Несумњиво да је у специфичним условима релативно мирног развитака енглеског друштва, тј. одсуства оштрих и оружаних класних борби, створена могућност за континуиран развитак и енглеског права и, што је нарочито важно, за ублажавање оштрине оних одређби којима се најочигледније штити класни интерес. У таквој ситуацији свакако да се и право у великој мери добровољно поштује, и не само то, него у извесној мери почиње да се од обичајног права претвара у друштвени обичај. Но то још не значи да санкција државног апарата није присутна, иако у овако специфичним условима слабије долази до изражаја. Не запажајући све ово лако се запада у грешку да се право објашњава, односно његови корени траже претежно у домену социјалне психологије уместо првенствено у области социологије и економије.

Но и поред ове замерке, и можда још других мањих које би се могле ставити писцу, стоји чињеница да је он у ономе што је изложио у вези са енглеским правом објективан и критичан и да је поред позитивних изнео и слабе стране овога права. Он је у једном малом делу изложио у најкраћим цртама један свакако интересантан и специфичан феномен правног света као што је то енглеско право.

Димитрије Продановић

Р. О. Халфина: ПРАВО ЛИЧНОЙ СОБСТВЕННОСТИ ГРАЖДАН СССР, Москва, издање Академије наука СССР, 1955, 181 стр.

Право личне својине грађана СССР упркос свом несумњиво централном месту у систему грађанског права и прворазредном друштвено-политичком значају није још увек довољно објашњено у совјетској правној теорији. Тешкоће ствара и стање грађанског законодавства које је по овом питању делимично застарело као и неповезаност па и несагласност грађанскоправних норми. Зато је монографија Р. О. Халфине, која претставља више него обично систематско излагање проблематике права личне својине, покушај и допринос вредан пажње. Обилно користећи судску праксу, аутор је дао своја решења многих у теорији и пракси спорних правних питања.

Целокупна материја монографије подељена је на пет глава: I глава — појам права личне својине грађана СССР (стр. 5—37); II глава — субјекти права личне својине (37—87); III глава — објекти права личне својине (88—130); IV глава — садржина права личне својине (131—154); V глава — грађанскоправна заштита права личне својине грађана СССР (155—181).

1. — Пошто је указао на потребу изучавања економске садржине права личне својине и на изворе њеног настајања, писац износи своје мишљење да се о личној својини грађана СССР као самосталном институту совјетског грађанског права може говорити тек од доношења Устава СССР. До Устава, позитивно право није издвајало личну својину грађана у посебан облик својине. Општи појам приватне својине обухватио је како личну својину грађана тако и „ситну радну приватну својину“, као и капиталистичку приватну својину у границама дозвољеним законом. Од Устава СССР, који је правно фиксирао корените промене у економици и друштвеном животу, лична својина је основни и — са незнатним изузетком својине инокосних сељака и занатлија — једини облик својине грађана.

Не може се, вели даље писац, дати за право оним теоретичарима који својину инокосних сељака и занатлија схватају као њихову личну својину. То су два принципијелно различита облика својине. Лична својина је изведена из социјалистичке и има чисто потрошачки карактер. Као таква она ће постојати и у комунизму. Но, напротив својина инокосних сељака и занатлија заснована на личном раду користи се и у сврхе организовања робне производње. Њен извор је рад уложен у приватно газдинство. У комунизму је као посебне економске категорије неће бити.

2. — Субјект права личне својине може бити сваки грађанин СССР. Конфискација, која претставља једини случај када грађанин за извршено кривично дело може бити лишен права личне својине, не ограничава правну способност субјекта у смислу немогућности бити будуће субјект права личне својине.

Совјетско право познаје сусвојину (чл. 61—65 Грађанског кодекса РСФСР). По разним основама може настати сусвојина грађанина и државе. Како за својинске односе државе и својинске односе грађана важе посебни режими, а њихова истовремена примена је практично неизводљива, сусвојина грађана и државе може бити само привремена, односно на један од законом установљених начина мора бити окончана.

С обзиром на специфичности сеоске привреде, норме Грађанског кодекса које регулишу сусвојину, не примењују се на својинске односе сеоских домаћинстава, како колхозних тако и инокосних. Писац у вези с тим истиче тешкоће теорије и праксе око разграничења сеоских од градских домаћинстава, што у условима ишчезавања супротности и разлика између града и села претставља деликатан задатак.

Совјетска грађанскоправна теорија признаје да улагање личног рада или материјалних средстава у стварање неког објекта претставља основ за признање удела у својини. Ако улагање нема посебних законом дозвољених основа (на пример: уговор о наму), намера за заснивање односа сусвојине има се претпоставити. Другачије стоји ствар ако се улагање односи на побољшање, корисне измене или одржање извесне већ постојеће ствари. У одсуству изричито изјављене воље и немогућности да се из околности конкретног случаја утврди намера за заснивање односа сусвојине, улагачу се има признати тражбено право према сопственику ствари. Судска пракса, међутим, није јединствена у решавању ових правних питања.

Сувласник има право прече куповине. Пракса Врховног суда СССР подељена је на питању санкције за повреду норми Грађанског кодекса које регулишу право прече куповине. Пленум Врховног суда СССР стоји на становишту да сувласник који је повређен у свом праву прече куповине може судским путем захтевати да се на њега аутоматски пренесу права купца под условима под којима их је он прибавио од другог сувласника. Међутим, Судска колегија за грађанске предмете Врховног суда СССР сматра да суд може само поништити уговор о продаји сувласничког удела, враћајући продавца у првобитну правну ситуацију. Практична последица таквог решења може бити задржавање старих сувласничких односа, ако у васпостављеној првобитној правној ситуацији продавац-сувласник односно његов универзални сукцесор одустане од продаје.

Од сувојине треба разликовати заједничку имовину супруга, тј. имовину коју су супрузи стекли у браку. Осим заједничке имовине супруга, породични или родбински односи и заједнички живот и коришћење имовине не стварају односе заједничке својине. Врховни суд СССР доследно стоји на том становишту, што, међутим, није случај са нижим судовима који имовину градске породице често признају за заједничку имовину њених чланова.

Законодавства извесних совјетских република (напр. Белоруске ССР) предвиђају да се у случају развода брака или спора заједничка имовина има између супруга увек делити на равне делове. Овакве позитивне правне одредбе израз су схватања једног дела совјетске грађанскоправне теорије да је основ режима заједничке имовине брак као такав, те с обзиром на равноправност брачних другова други размер делова није ни могућ.

Халфина пледира за другачије решење које је прихваћено у породичном законодавству РСФСР и још неких савезних република а које не везује унапред суд крутом нормом о једнакости делова мужа и жене. Та једнакост је само претпоставка од које је могуће отступити ако постоје, како аутор каже, „довољно озбиљни разлози”. На тој линији је и пракса Врховног суда СССР.

За остваривање права заједничке својине потребна је сагласност оба супруга. С обзиром да се та сагласност претпоставља, брачни друг који поводом заједничке имовине ступа у правне односе с трећим лицима не мора, по правилу, да се легитимише пуномоћјем другог брачног друга.

3. — Круг објеката права личне својине одређен је чланом 10 Устава (приходи од рада и уштеђевине грађана — у новчаном и натуралном облику, кућа за становање, помоћно домаће газдинство са потребним инвентаром, предмети домаћинства, личних потреба и удобности). Пошто је указао на извесне специфичности новца као објекта права, писац у даљем тексту излаже правни режим који важи за новчане уштеђевине грађана уложене у државне штедионице. Из штедних улога не могу се вршити принудне наплате за грађанскоправне обавезе. Подаци о улозима су тајна и са њима може бити упознат само суд или иследни орган на службени захтев. Грађанин у свако време задржава пуну слободу располагања улогом. Један од основних објеката права личне својине је кућа за становање. Указ Президијума Врховног совјета СССР од 26 августа 1948 предвиђа да сваки грађанин и свака грађанка има право да купи или за себе сагради једносратну или двосратну кућу с једном до пет соба, како у граду тако и ван града. У сагласности са одредбама овог Указа било је измењено и грађанско законодавство у том смислу да су прешле у личну својину грађана станбене зграде које су им дотле припадале по праву грађења.

У совјетској теорији много је дискутован проблем коришћења земљишне парцеле око куће (уствари дворишта), када је кућа у својини више лица. Пракса још није нашла дефинитивно решење. У логичком развијању своје полазне тезе да се право коришћења земљишне парцеле не може одвојити од коришћења саме станбене зграде, Халфина изводи закључак да размер стварно коришћених станбених површина одређује и размер удела у коришћењу земљишне парцеле, без обзира на број сувласника и величину њихових сувласничких удела.

4. — Правна овлашћења титулара права личне својине су да ствар држи, употребљава и њоме располаже.

По мишљењу писца совјетско право не познаје заштиту правно неосноване државине, ни посебан институт државинске заштите независно од *titulus-a*. Суд ће испитивати титулус не увек већ само онда ако у његово постојање односно исправност посумња, или ако постоји спор.

Посебан интерес побуђују излагања аутора о застарелости права својине. По совјетском праву сопственик не може остварити право својине ако је пропустио рок застарелости тужбе за потраживање ствари. Многи писци сматрају да сопственик овде губи право својине и за сопственика признају државу. У том смислу поступају и многи судови. Халфина сматра да сопственик који је пропустио рок застарелости тужбе за потраживање ствари губи само могућност судског остваривања свога права, али само право задржава и даље све до момента кад држава узме ствар од незаконитог држаоца. Ако пре тога момента незаконити држалац врати ствар сопственику или овај сам васпостави државину радњом која не садржи елементе кривичног дела, сопственик своје право може остваривати и судским путем.

Писац се изражава и против предлога Венедиктова и Черепакина о увођењу у совјетско право института стицања својине одржајем. Он би хтео да и после истека рока застарелости својине (то је особеност совјетског права!), сопственик задржи своје право, што би значило да се застарелост односи само на својинску тужбу. Не треба сопственик који не врши своје право својине да ужива мању заштиту од повериоца, што би се иначе догодило ако би се увела у совјетско право установа одржаја.

Субјект права личне својине је савршено слободан у коришћењу ствари које му припадају, уз претпоставку да то коришћење није противно интересима других лица и социјалистичком правном поретку. Али у коришћењу имовине ради обављања заната који није законом забрањен сопственик је подвргнут брижљивој контроли државе.

Под располагањем аутор подразумева могућност сопственика да одређује правну судбину ствари у коју сврху може закључивати разне уговоре па и оне који нису типизирани, под условом да нису противни правилима социјалистичког друштвеног живота. Распрострањеност нетипизираних уговорних односа је израз практичних животних потреба те се не може оправдати пракса оних судова који им одричу правну заштиту.

5. — Совјетско право познаје углавном сва класична стварно-правна и облигационоправна средства заштите личне својине.

Еминентно стварноправно средство је реивиндикациона тужба. Није, по мишљењу аутора, правилно гледиште оних совјетских писаца који мисле да се овом тужбом могу захтевати и генерично одређене ствари. Видикационој тужби има места само онда кад тражена ствар постоји и може бити враћена сопственику. Ако је

ствар пропала или „обезличена“ у имовинској маси туженика, има места само тужби из облигационог односа.

Неки совјетски писци сматрају излучну тужбу не за кондемпнаторну већ деклараторну, пошто се њоме захтева „признање права својине“ и тек на основу тог признања може сопственик захтевати саму ствар која је предмет тако признатог права својине. Такво цепање излучне тужбе нецелисходно је и правнотеоретски не-исправно. По својој правној природи излучна тужба је облик виндикационе тужбе. Крајњи циљ сопственика је и овде као код виндикационе тужбе: успостављање нарушене државине. Карактер излучне тужбе као виндикационе потврђује се и чињеницом да је она управљена против дужника чија се имовина пописује и оне организације односно лица на чије је тражење извршен попис.

Облик виндикационе тужбе је и тужба којом законити држалац захтева ствар од незаконитог држаоца. Није овде у питању државинска тужба, како неки мисле. Јер, кад сопственик преноси државину на неко лице, он преноси на њега и сва права потребна за очување ствари. Виндикациона тужба уопште и постоји да би се остварила воља сопственика и успоставило оно стање које је он одредио. А васпостављајући државину помоћу ове тужбе, законити држалац дела не толико у свом интересу колико у интересу сопственика, јер ствара могућност да му ствар врати у одређеном року и под предвиђеним условима. Да би изложена мисао аутора била јаснија треба имати на уму да се по совјетском праву притежање код закупа, депозита и послуге сматра државином. Законитом државином сматрају се случајеви кад такво притежање прелази од власника на невласника на основу правног посла, закона или административног акта.

Ако је ствар изашла из државине сопственика против његове воље, он је може виндицирати од сваког лица па и од савесног прибавиоца. Сопственик може употребити виндикациону тужбу против савесног прибавиоца и онда ако је ствар био поверио неком лицу па ју је ово изгубило или му је била украдена. Основ те тужбе лежи у противправној радњи лица које је ствар украдо односно утајило.

Ако је ствар вољом сопственика прешла у државину другог лица, треће лице које савесно прибави ствар од држаоца постаје сопственик и против њега се не може употребити виндикациона тужба.

Од савесног прибавиоца новац се не може виндицирати. То не значи да се новац уопште не штити стварноправним средствима. Ако се у рукама несавесног прибавиоца нађе индивидуализиран готов новац, може бити виндициран.

На крају књиге говори се о облигационоправним средствима за заштиту личне својине. Тој сврси служе норме које регулишу односе из неоснованог обогаћења, из проузроковања штете, затим норме које се односе на пуноважност уговора, посебно на утицај принуде, претње, заблуде, итд. Уопште све установе совјетског облигационог права користе се више или мање за заштиту личне својине грађана СССР.

Обрен Д. Станковић

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW. Washington, Volume 50, No. 4, Oktober 1956. — L. Gross: Progress Towards Universality of Membership in the United Nations. У чланку се најпре наводе мишљења извесних делегата у УН о значају резолуције Генералне скупштине о пријему 16 земаља у чланство УН од 14 децембра 1955. Ова резолуција је најважнији корак после акта о оснивању УН и претставља највећи досадашњи резултат напора за остваривање универзалности УН, итд. Аутор подвлачи да не треба преувеличавати важност ове резолуције јер још има држава које нису чланице УН. Затим, он прелази на сажето излагање развита питања пријема у УН. Оцртавши на тај начин историку основицу, писац анализира метод и околности пријема 16 земаља. Из свега тога он изводи закључак да пријем *en bloc* није противан чл. 4 Повеље УН, и расправља о проблемима извршеног учлањења извесних бивших непријатељских држава из времена Другог светског рата. — J. L. Kunz: Continental Shelf and International Law: Confusion and Abuse. Писац испитује доктрину и праксу епиконтиненталног појаса које су скраћеног порекла и чије су карактеристике несрећеност и злоупотреба. Из посматрања целокупног развита теорије и остваривања епиконтиненталног појаса стиче се утисак о претераностима у схватању суверености. Ове крајности угрожавају традиционално начела слободе отвореног мора јер државе покушавају да унилатералним акцијама реше питање епиконтиненталног појаса. Међутим, пошто слободно море није *res nullius* већ *res omnium communis*, слободно море је територија међународне заједнице, његово правно регулисање, дакле и правно решење проблема епиконтиненталног појаса, јесте право и дужност те заједнице. — J. N. Hyde: Permanent Sovereignty Over Natural Wealth and Resources. Тема је економски аспект права народа на самоопредељење-сувереност над природним богатством и изворима. Овај елемент економске стране суверености је особито интересантан с обзиром на савремени процес извоза капитала и питање напретка недовољно развијених земаља. Резолуција Генералне скупштине о праву народа на слободну употребу и коришћење својих природних богатстава и извора као атрибута суверености изазвала је живо интересовање у једном делу америчког пословног света, а САД су гласале против резолуције јер по њиховом мишљењу она не садржи формулацију да државе које национализују објекте приватне својине дају накнаду сопственику, и да ће се услед тога извоз капитала у неразвијене земље сигурно смањити. Сувереност над природним богатством и изворима, као саставни део начела самоопредељења, постала је предмет дискусија о пактовима права човека. Писац настоји да проблем посматра кроз релевантни параграф пројекта пактова у коме се тако јасно изражава размишљање између земаља-извозница капитала и земаља увозница капитала поводом питања одузимања објеката приватне својине. У закључку се, између осталог, препоручује да земље-извознице капитала, нарочито САД, када Генерална скупштина УН посвети пажњу том проблему, анализирају и формулишу концепцију суверености над природним богатством и изворима. Имајући у виду да је чланство Генералне скупштине готово подједнако подељено у погледу пројектованог члана очевидно је да је прерано ослањати се на њега као дефиницију и покушај акционог програма. Напредак се може постићи само даљим подробним и објективним анализама. — M. G. Coerper: The Foreign Claims Settlement Commission and

Judicial Review. Чланак је нарочито за нас интересантан, пошто се у њему расправља о питању накнаде национализоване имовине америчких држављана у Југославији. Анализирају се извесни случајеви у којима долази до изражаја улога Комисије за међународне захтеве Сједињених Држава и питање судске оцене њених решења од стране америчког судства. — *H. S. Levie: The Nature and Scope of the Armistice Agreement*. Аутор је узео за предмет обраде проблематику уговора о примирју с обзиром да је његова важност повећана у савременом међународном ратном праву. У чланку се испитује природа уговора о примирју, а затим се уговор рашчлањава на његове одредбе, као напр. прекид непријатељстава, демаркациона линија и неутрална зона, ратни заробљеници, итд. У закључку се подвлачи да су последњих година они уговори о примирју који су били солидно изражени уствари довели дотле да класичне мировне припреме постану застареле. Није немогуће да и формални уговор о миру стигне иста судбина, тј. да ће се ратови једног дана завршавати за преговарачким столом примирја. — Од уредничких прилога интересантнији су написи: *R. Young*-а о расправама америчких држава у вези са питањима која су настала из доктрине и праксе епиконтиненталног појаса; *C. Eagleton*-а о неким смеровима развитка савременог међународног права; *H. W. Briggs*-а поводом пројекта Комисије за међународно право УН у вези са одговорношћу држава за штете причињене странцима у погледу својине или личности. — У рубрици „Белешке и прилози” има занимљивих написа као што је *G. Glenn*-а о шведско-совјетском конфликту поводом територијалног мора у Балтику. — Рубрика „Службени документи” садржи примедбу извесних држава-чланица УН у вези с нацртом одредби о режиму отвореног мора и пројектом одредби о режиму територијалног мора који су усвојени од Комисије УН за међународно право на њеном седмом заседању 1955.

Александар Стојановић

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 30e année, No. 135, Janvier-Février 1957. — *Bernard Lavergne: La nouvelle et sensationnelle politique américaine, de co-existence des deux blocs, confrontée avec le mythe de la Petite Europe.* — *Geoffrey Fraser: Que reste-t-il de l'Alliance Atlantique?* — *Henri Laporte: Le général Speidel à Fontainebleau, fruit amer du sabotage du désarmement de l'Allemagne.* — *P. K.: La nostalgie du Saint Empire romain germanique: mythe ou idée-force?* — *François Méjan: Nouvelles précisions sur l'attitude de l'Eglise catholique dans les Territoires d'Outre-Mer français.* — *Bernard Lavergne: Vers la solution du problème algérien après les débats à l'O.N.U.*

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law — University of California), Berkeley, Vol. 44, No. 4, October 1956. — *David W. Louisell and Ronan E. Degnan: Rehearing in American Appellate Courts.* — *Mathew O. Tobriner and Joseph R. Grodin: Taft-Hartley Pre-emption in the Area of NLRB Inaction.* — *Arvo Van Alstyne: Venue of Mixed Actions in California.*

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXVI, No. 264, December 1956. — *E. A. G. Robinson, J. Downie, J. L. Montrose: How Should We Control Monopoly?* Пред Парламентом у Великој Британији налази се предлог закона за борбу против монопола. Предлог закона је базиран на извештају једне комисије која је на конкретном материјалу енглеског привредног живота изучавала дејства, организацију и пословање великих монополисаних предузећа у десетак индустријских грана. Радећи више година, комисија је обавила веома драгоцен

аналитички посао и прикупила огроман материјал о свакодневном пословању монопола на тржишту што ће послужити за даљу разраду или модификовање досадашњих теорија о монополима. Два истакнута британска економиста и један правник у три чланка продискутовали су разне аспекте проблематике монополске конкуренције и државне праксе на пољу ограничавања монопола у Великој Британији. Са теоретске тачке гледишта најинтересантнији је свакако први чланак проф. Робинсона који истиче многобројне нијансе ограничене конкуренције који се једним именом сматрају монополима. По теорији, најважније дејство монопола на тржишту се огледа у фиксирању монополских цена које омогућавају да се производња, инвестиције и коришћење производних фактора обављају по неекономским и неоптималним односима, штетним за једну привреду, и то како за потрошача тако и за остале партнере на тржишту. Искуство британских монополистичких организација дало је различите резултате. На једном крају налазе се велика предузећа која су тако слаба у свом монополском положају да економски разлог стварања џиновских организација треба тражити искључиво у могућности повећања производње и на тај начин успешнијег смањења производних трошкова а не у могућности фиксирања цена. Код ових „нејаких“ монопола о диктирању монополских цена на тржишту нема ни говора. На другом крају налазе се она велика предузећа која су довољно јака да користе свој положај на тржишту, али ни ту извештаји комисије нису били у стању да апсолутно докажу тврдњу како монополи експлоатишу тржиште преко цена. Оно што су извештаји истакли као најбитније и што представља најнегативнију страну монополистичких споразума између разних предузећа или повезивања једне индустријске гране у јединствено предузеће, јесте способност ових организација да спрече слободан приступ новим предузећима на тржиште. Стога проф. Робинсон сматра да повезивањем целе индустријске гране у једну чврсту целину има више користи него штете јер се омогућава економичнија производња, већа стандардизација и специјализација док се организације картелног типа не могу бранити. Према томе, прва одбрана против монопола јесте омогућавање, законским путем, слободног уласка новим фирмама на тржиште. Законски предлог је предвидео обавезну регистрацију свих уговора између предузећа и њихово одобравање од стране једног специјалног суда који ће имати да провери у сваком конкретном случају да ли није реч о уговорима које је закон инкриминисао. Како се из осталих чланака види, посао специјалног суда ће бити веома тежак јер је унапред немогуће поставити правила шта све треба да се у споразумима између предузећа забрани. Постоји велика сумња да ли ће суд бити у стању да протумачи јавни интерес правилно, тим пре што питање негативних и позитивних последица монополистичких споразума ни у теорији није сасвим пречишћено а ни практичним материјал који је скупила парламентарна комисија није дао позитивне одговоре на та питања. Како ће овакав закон створити извесне поремећаје у привреди, аутор другог чланка истиче опасност да би се конкурентска способност британских џиновских предузећа на светском тржишту могла умањити због унутрашњих трзавица изазваних овим законом. Према томе, ни први ни други аутор нису у начелу против великих монополистичких организација — један са теориског гледишта а други због конкретне енглеске ситуације на светском тржишту. Чланак трећег аутора претставља једну малу правну расправу о америчком искуству законске контроле над монополима, које би могло да олакша посао специјалном суду предвиђеном овим законским предлогом. — *A. Hunter: The Monopolies Commission and Price Fixing.* И овај чланак бави се сличним питањима из

праксе монополистичких организација у Великој Британији. Аутора нарочито интересује начин одређивања цена монопола. Резимирајући све извештаје парламентарне комисије о монополима види се да је у случају оних индустрија у којима има више предузећа, став комисије сасвим против картелних организација. Комисија је стала на гледиште да је конкуренција преко цена најважнији елемент за усклађивање и расподелу производних фактора, за правилну оријентацију потрошача и за стварање економских односа на тржишту. Према томе, сви споразуми у оваквим индустријама који иду на утврђивање монополских цена не могу се сматрати корисним по јавни интерес и треба их забранити. Међутим, у оним индустријским гранама где већ постоје велике организације — које су, дакле, организоване на олигополистичкој бази — извештаји комисије нису могли заузети увек негативан став према утврђивању монополских цена. Према мишљењу комисије, у извесним случајевима требало би допустити фиксирање заједничких неконкурентних цена јер је то потребно због преношења искустава и техничких знања из једне напредније индустрије у друге. — *J. Tinbergen: The Optimum Rate of Saving*. Чланак познатог економског стручњака проф. Ј. Тинбергена претставља економетриску студију за утврђивање оптималне стопе акумулације (штедње) у опште привредном смислу. Питање је необично важно за одређивање једног од елемената за оптималну стопу инвестиције. Ако би ставио извесне конкретне цифре у свој модел, професор мисли да би се вероватно дошло до закључка да је у развијеним западним земљама садашња стопа акумулације прениска. — *Sir R. Hawtrey: Mr. Harrod on the British Boom*. У коментару познатог чланка *R. Harrod*-а о узроцима високе коњунктуре у Британији 1954/55, истакнути економист *R. Hawtrey* донекле модификује његово објашњење тиме што истиче да је до претеране потрошње дошло не због већег конзума потрошних добара нити пак инвестиционих добара, него због већег спекулативног улагања у залихе готове робе. И један и други чланак имају за циљ да објасне садашње тешкоће британске привреде и погоршање њеног међународног финансиског положаја. Основа свих написа по том проблему јесте да у Великој Британији потрошња расте брже него производња, и да остаје све мање вишка производа за инвестирање. Оваква ситуација ствара инфлаторне тенденције које постепено смањују конкурентну способност Британије на светском тржишту. — *Lady Williams: The Myth of „Fair” Wages*. Инспирисан садашњим стањем у енглеској привреди када радници захтевају непрекидно повећање надница упркос свим владиним мерама за заустављање инфлације, аутор је поново третирао проблем надница односно оних елемената који одређују ниво надница. По њој, сви елементи би се могли углавном поделити у две групе и то на оне који се базирају на економским захтевима на тржишту радне снаге и друге који потичу из разних друштвених и етичких принципа. Циљ аутора је био да истакне важност економских елемената, тј. продуктивности рада, трошкова производње, наднице као средства за мобилисање радника у разне индустријске гране и квалификације. Писац се оштро изражава против уношења других елемената у одређивању надница и сматра да они само замагљују слику и стварају неекономске односе на тржишту. Она сматра да одређивање надница не треба да има везе са обзирама према друштвеном положају радника, или са њиховим стандардом живота. Аутор би желео да се стандард живота издвоји из елемената који одређују надницу и да се обезбеђује преко социјалних давања којима главни циљ треба да буде одржавање извесног нивоа живота становника једне земље. — *M. D. Brockie and A. L. Grey: The Marginal Efficency of Capital and Investment Programming*. На основу једне ан-

жете спроведене у 175 индустријских предузећа аутори су желели да пронађу да ли и на који начин будућа ефикасност (тј. производно дејство) капитала утиче на избор инвестиционих програма. Проблем се своди на питање да ли се може будућа вредност инвестиција дисконтovati, тј. свести на садашњу вредност. Они су дошли до закључка да је појам будуће маргиналне корисности капитала важан и да може да послужи при избору разних инвестиционих алтернатива. Међутим, у пракси инвестициони програми код већине предузећа још увек се доносе на основу много грубљих метода. Главну улогу при одређивању шта ће се и у ком правцу инвестирати игра субјективна процена управе и искуство из садашњости и непосредне прошлости. Али како се у руководства предузећа све више увлачи дух научног управљања вероватно је да ће, ба све већом аутоматизацијом рачуноводства, предузећа бити приморана да припремају много прецизније методе за предвиђање и планирање инвестиција. У том циљу аутори чланка су израдили једноставан метод за примену прецизних дисконтних метода планирања инвестиција. — *E. Seton: Productivity, Trade Balance and International Structure*. У последњим годинама све се више економетријским методама изучавају међународни односи, тј. преношење промена у једној држави на друге путем међународне трговине. У овом чланку испитани су компликовани односи између пораста продуктивности у једној земљи и последица које он има на друге привреде.

Др. Предраг Михаиловић

ENCOUNTER, London, Vol. VIII, No. 1, January 1957. — *Dwight Macdonald: Ten Days in Cairo*. — *Peter Wiles: Two Wandering Satellites (The Polish and Hungarian Experiences)*. — *Stuart Hampshire: Uncertainty in Politics*. — *Andrew Shonfield: The Pursuit of Prestige (A Guide to Post-war British Policy)*. — *Stephen Spender: Notes from a Diary*.

No. 2, February 1957. — *Irving Kristol: The Shadow of the Marquis*. — *Kathryn Feuer: Russia's Young Intellectuals*. — *Wayland Young: Mutation Morality*. — *Anthony West: H. G. Wells*.

No. 3, March 1957. — *A. J. P. Taylor: Manchester (The World's Cities)*. — *Daniel Lerner: The „Hard-headed“ Frenchman*. — *Dwight Macdonald: Politics Past*.

IMPACT — SCIENCE ET SOCIÉTÉ, Paris, Vol. VII, No. 4, Décembre 1956. — *Lord Halsbury: L'automation, fiction verbale, réalité psychologique*. — *Charles Sannière: L'identité de la personne: son importance individuelle et sociale*.

INDIA QUARTERLY (Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XII, No. 4, October-December 1956. — *Ton That Thien: The Geneva Agreements and Peace Prospects in Vietnam*. — *B. R. Chatterji: Southeast Asia in Transition*. — *A. Aleem: Historical Background of Present Tensions in the Arab World (1798-1914)*. — *K. Enoki: Japan in World History*. — „*Kautilya*“: *The Naga Challenge*. — *Kazutoshi Sato: The Recruitment and Training for the Japanese Foreign Service*.

MONDE NOUVEAU, Paris, No. 107, Janvier 1957. — *Rémi Thillois: Problèmes africains*. — *Mauroce Byé: Les aspects sociaux de la coopération économique européenne*. — *Charles Magaud: Le développement de l'économie française et la croissance démographique*.

No. 108—109, Février-Mars 1957. — *Michel Massenet: L'U.R.S.S. et l'Europe de l'Est*. — *François Vinck: La C.E.C.A. — moteur de l'Europe*. — *Pierre Bleton: La siderurgie française*.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für Freiheit und Gemeinschaft), Zürich, 23. Jahrg., No. 1/2, Januar-Februar 1957. — *Ueli Goetsch: Der Ti-*

toismus. — *Ein Pole: Wohin strebt Polen?* — Eugen Steinemann: *Was wollen die aufständischen Ungarn?* — E. Kägi: *Nach der grossen Ent-Täu-schung.*

NOUVELLE, REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XV, No. 82, Décembre 1956. — Maurice Allais: *Le sort du monde se jouait à Budapest.* — Jean Raty: *La liquidation du contentieux franco-allemand.* — Achille Dauphin-Meunier: *Les structures démographiques du monde.*

An XVI, No. 83, Janvier 1957. — Lucien Laurat: *Le marxisme et l'utopie.* — R. P. Imre Gacser: *La résistance hongroise.* — Gaëtan Morawski: *Le dégel en Pologne.* — Eugène Titeano: *L'O.N.U. réduite à faire le voyeur.* — Henri Miltzer: *Les principes généraux de la concurrence en Yougoslavie.* — Pierre Lucius: *L'institution d'un marché commun européen.* — A. Dauphin-Meunier: *L'exigence contemporaine d'une juste répartition.*

No. 84, Février 1957. — Franz Blücher: *Suggestions pour hâter l'avènement de l'Europe.* — François Herbette: *Le rôle de l'or et de l'argent dans le développement de l'économie monétaire aux origines de la civilisation méditerranéenne.* — A. Dauphin-Meunier: *Le problème viticole français.*

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VII, H. 4, 1956. — Josef Kunz: *Der heutige Stand der Wissenschaft und des Unterrichts des Völkerrechts in den Vereinigten Staaten.* Писац сматра да се садашње стање науке о међународном праву и међународноправних студија у САД може објаснити извесном кризом коју су изазвале основне политичке околности данашњег света. Пре свега, развој је довео до кризе услед прелаза од класичног у ново право светске заједнице, а затим и сама улога САД као водеће силе „слободног света” снажно се одразила на помешаном подручју. Као непосредан израз и потврда такве ситуације јесте велика разноврсност међународноправних концепција: (1) нео-реализам заузима нихилистички став према међународном праву, његовој вредности као и корисности међународне организације, (2) прилично су раширене идеје о потреби стварања светске владе, (3) већина америчких интернационалиста придржава се традиционалног схватања, (4) има аутора чије су идеје усмерене више на афирмацију идилличких жеља о стварању хармоничне заједнице, него што одражавају постојећу стварност, и (5) постоји добар број писаца који врше конструктивну критику традиционалног међународног права. У складу с новим околностима поклања се далеко већа пажња организацији, обиму и месту међународноправних студија на високим школама. — Alois Wenzl: *Willensfreiheit und Verantwortung.* Пошто појам слободе спада у ред основних појмова о њему се не престано воде спорови. Он се обично узима у два значења: (1) као слобода од спољне принуде, и (2) као слобода унутрашњег, вољног опредељивања човека. Дискусије се нарочито воде у погледу овог другог аспекта слободе. Негативан став у решавању проблема доводи до тврдње о непостојању слободе воље, а дају се теолошка, филозофска и научнотеоретска образложења. По том ставу „слобода воље” је привидна, јер постоје одржани детерминантни чиниоци који стално делују. Позитиван став полази од претпоставке о постојању слободе воље и он је нарочито важан при утврђивању одговорности човека за своје понашање. Притом се разликује слобода која је морално ирелевантна и слобода која има извесну етичку подлогу. У вези с тим писац указује да Келзен прилично симплицифично ствар када тражи аналогију између каузалитета и урачунавања, јер људско понашање подлеже каузалитету као неодређеном низу дејстава природних феномена, а урачунавање је одређивање противправног делања и последица које томе следују. —

Ernst Roenau: Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre. Наука о друштву и данас пружа слику једне нове и недовољно развијене и уобличене науке. Аутор је настојао да означи нека главна питања којим се она бави. Указујући да је појам друштва нејасан, писац сматра да се оно своди на норму, правила која важе у датој заједници. Стога треба обратити пажњу на све елементе у тој области, а нарочито психолошке. Такође не треба испустити из вида, ни појаве и чињенице у разним областима друштвеног живота које су само израз принципа и законитости. Задатак ове науке није само да открије суштину друштвених феномена него и да се потпуније схвати место и улога неких најважнијих друштвених наука (естетика, наука о религији, етика, политичка економија и сл.). — *Olavi Rytkölä: Die leitenden Prinzipien und die Organisation der finischen Kommunalverwaltung.* Овај чланак претставља концизно, јасно и систематско излагање о основним принципима и организацији локалне самоуправе у Финској. Писац се није уопште упуштао у компликоване проблеме, нити је оптеретио излагање сувишним појединостама тако да страни читаоци добијају заиста одличну информацију о исправљаној материји. У Финској, локална самоуправа има дугу традицију, али је правно уобличена доношењем Устава 1919 и закона о општинама 1948 и др. Позитивни прописи утврдили су ове поставке: с правног становишта локална самоуправа је аутономно вођење друштвених послова путем децентрализованих органа; а с политичког становишта то је остварење начела учешћа народа у управи преко својих претставника. Карактеристике локалне самоуправе су ове: (1) општине су територијалне заједнице које су се углавном поклопиле с границама црквених општина, (2) оне су принудне заједнице (*Zwangskörperschaften*) у том смислу што припадност, права и дужности појединаца не зависе просто од њихове воље, (3) управу врше непосредно изабрана демократска тела, (4) у погледу круга послова примењен је принцип универзалности, тј. постоји широка надлежност. Самоуправни органи су општински савет, општинска управа, стални и привремени одбори и комисије. Пошто не постоје веће локалне јединице од градских, мањих градова и сеоских општина по потреби се организује њихова сарадња. Надзорна власт, наравно, врши се само у одређеним правним границама од стране провинцијских или централних државних органа. — *Werner Goldschmidt: Zerstückelte Gerechtigkeit.* Аутор настоји да образложи поставку о парцијализовању и конкретном појављивању феномена правде полазећи с једне широке идеалистичке филозофске платформе у духу савремених латинскоамеричких схватања права. Он сматра да се правда састоји у одређеној расподели добра и зла између припадника једне заједнице. Правда спада у ред категорија које се односе на низ предмета (*panotome Kategorien*), и схвата се у објективном и субјективном смислу. Као саставни део културе правда се може упоредити с каузалитетом у природи. Но, приликом остваривања правде појављује се низ сметњи: (1) саму правду карактерише ограниченост, односно њено постојање везује се за одређене чињенице којим се разграничава од неправде, (2) постоје могућности да се појави неправда како приликом стварања тако и приликом остваривања закона и прописа о понашању, (3) реализација правде, практично узевши, немогућа је у целисти већ само у фрагментима кроз делатност законодавца или судије с једне стране, а с друге стране и само право се одликује фрагментарношћу (*Zerstückelung*) како у погледу материјалноправних прописа тако и у погледу формалноправних, процесних прописа, (4) постоји нужност разноликости услова понашања (с обзиром на време, квантитет, личности, животна обележја, стварне околности). Но и поред тих сметњи које искрсавају при остварењу и функ-

цији правде, она има улогу регулативног средства нарочито у вези с изградњом и одржавањем правне сигурности с којом може бити сагласна или несагласна. Правда је уско повезана и са моралом тако да по правилу морал претставља најпотpuniji израз правде. Што се тиче права у њему се правда може изразити, али не увек и безусловно. — *Albert Ehrenzweig: Zum Handwerkszeug des amerikanischen internationalen Privatrechts.* Овај напис је уствари кратак осврт на две значајне књиге из области међународног приватног права истакнутог америчког аутора Beale-a.

C. Врачар

PENSÉE FRANÇAISE — FÉDÉRATION, Paris, No. 3, 15 Janvier 1957. — *Jeunes d'Afrique Noire: Robert Delavignette (De l'Afrique d'hier à celle de demain), Leopold Sedar Senghor (L'Enseignement et les diplômes), Marc-Edmond Morgaut (Cadres techniques et main-d'oeuvre), Antoine Lawrence (Les Jeunes et la vie communautaire), Thomas Diop (Problèmes philosophiques et religieux).*

IL POLITICO (Rivista di Scienze Politiche edita a cura dell'Istituto di Scienze Politiche dell'Università degli Studi di Pavia), anno XXI, No. 3, Dicembre 1956. — E. Crosa: *Miti e realtà costituzionali (sovranità del popolo, sovranità dello Stato).* — J. C. Rees: *Recenti indirizzi del pensiero politico inglese.* — M. Battelli: *L'ordinamento comunale in Svizzera.* — *In memoriam: Benvenuto Griziotti.* — G. del Vecchio: *Europeismo e cosmopolitismo.* — C. Zeleznik: *Declino e caduta del comunismo mondiale.* — M. Albertini: *Che cosa è il federalismo.* — E. Pischel: *Riflessi politici della riforma della lingua cinese.* — G. Nirchio: *Teoria e ricerca nella sociologia contemporanea.*

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Centre d'Études de Politique Étrangère), Paris, 21 année, No. 6, Décembre 1956. — Konrad Huber: *L'utilisation pacifique de l'énergie atomique en Allemagne.* — Pierre Huet: *Le programme d'action commune des pays de l'O.E.C.E.* — Jacques Berque: *L'Algérie ou les faux dilemmes.* — Alfred Coste-Floret: *Pour une coopération franco-allemande.* — Jean-Jacques Berreby: *La Grande-Bretagne et l'Arabie.*

PRAVNÍK (Theoretický časopis pro otázky státu a práva — Vydáva Československá akademie věd), Praha, Vol. XCVI, No. 1, 1957. — Dr Karel Bertelman: *Stálé komise národních výborů.* — Boris Vybiral: *K některým otázkám socialistické zákonnosti v československém trestním právu.* — Dr Jiří Chyský: *Některé otázky při zániku pracovního poměru.* — Dr Miroslav Svátek: *Poměr vzorových stanov JZD k vlastním stanovám družstva a otázky právních předpisů upravujících činnost JZD druhého typu.* — Miroslav Potočný: *Mezinárodní právo a pět zásad mírového soužití.*

PREUVES, Paris, No. 71, Janvier 1957. — Raymond Aron: *Suez et Budapest.* — Georges Ketman: *Portrait de l'intelligentsia égyptienne.* — Thierry Maulnier: *Une conscience européenne.* — Salomon Wolff: *La fragile prospérité de l'Europe occidentale.* — André Niel: *Teilhard de Chardin et la crise contemporaine.*

No. 72, Février 1957. — Daniel Bell: *La roue d'Ixion (Le travail et ses sevitudes).* — Roger Caillois: *Jeux et civilisations — Nature et fonction du jeu.* — Jean Grenier: *La politique taoïste.* — Paul Ignotus: *L'unité nationale hongroise.* — K.-A. Jelenski: *La Pologne de Gomulka (Espoirs et dangers).* — Pierre Bonuzzi: *L'opposition „hongroise” dans le P. C. italien.* — Dwight Macdonald: *Dix jours au Caire.*

No. 73, Mars 1957. — Gyorgy Paloczi-Horvath: *Portrait de Janos Kardar.* — Roger Caillois: *Jeux et civilisations — Simulacre et Vertige.* — Albert Ollivier: *Les pièges de l'Histoire.* — Henri Frenay: *Le travailisme, enfant mort-né de la Résistance.* — Denis de Rougemont: *Sur la neutralité européenne.* — Pierre Lochak: *Le fantôme de Staline hante Jean-Paul-Sartre.*

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE, Paris, 65e année, Nos. 4—5, Juillet à Octobre 1955. — *La France économique en 1954*. Доследно установљеној традицији цела свеска посвећена је привредном развиту и економској политици Француске у претходној години. По једном одавном утврђеном плану изложени су демографски, финансиски, монетарни и социјални проблеми Француске, као и промене које су наступиле у току године у економици аграра, индустрије и трговине. Иако радови објављени у овом броју нису само дескриптивног карактера, ипак нећемо приступати њиховој анализи, пошто изложена проблематика може бити од важности само за ужи круг специјалиста који се интересују за економски живот Француске.

No. 6, Novembre — Décembre 1955. — *Charles Rist: L'Homme — La Pensée — L'Action*. Поводом смрти дугогодишњег главног уредника овог часописа Шарла Риста, професора политичке економије и историје економских доктрина на Правном факултету у Паризу, члана Академије моралних и политичких наука и бившег вице-губернера Француске банке, истакнути француски економисти и један италијански научник, председник Ејнауди, евоцирали су своје успомене на покојника и приказали су живот и рад свога учитеља и сарадника. За Риста би се с правом могло рећи да је један од најмаркантнијих претставника француске економске науке прве половине двадесетог века. Његови први радови појавили су се крајем прошлога века, а његово последње дело, *Одбрана злата*, објављено је 1953. У својој тридесет и петој години Рист је објавио у сарадњи са Жидом *Историју економских доктрина од физиократа до данас*, дело које се убраја у ред класичних. Од 1909 до 1947 ова књига је доживела седам издања и преведена је на девет страних језика. Исто је тако једно од значајних његових дела *Историја доктрина о новцу и кредиту од Цона Лоа до данашњице* (прво издање 1938, друго 1951), у коме се јасно испољава оригиналност његових схватања. Остала Ристова дела, затим његова предавања на Правном факултету, огроман број чланака, реферати на разним конгресима врло су били запажени у економској научној литератури. Библиографија његових радова врло је опсежно и прегледно изложена на крају ове свеске. — Аутори појединих чланака, поред личних успомена на Шарла Риста, приказали су овог неуморног научног радника као одличног професора, социјалног економисту, историчара економских доктрина, економског теоретичара — нарочито из области монетарне економије, теоретичара јавних финансија, затим као првокласног експерта по свим тим питањима, чији се утицај благотворно одразио при економској и монетарној обнови Француске после Првог светског рата, најзад као врло цењеног организатора, преговарача и администратора. Наставу и васпитање омладине Рист је сматрао као једну од најплеменитијих дужности. То је била његова права вокација. Веровао је у моћ идеја, међутим своју сопствену мисао никад није покушавао да наметне. Он је себе сматрао реалистом, док га његови биографи убрајају у ред идеалиста. Риста је нарочито привукла социјална страна економских проблема у првим почецима његовог научног рада. Кад је увидео, како сам вели, да је положај радника поглавито у зависности од општих економских појава, он се определио за политичку економију. Рист је несумњиво један од првих истраживача развоја економске мисли. У жељи да остане у што тешкој вези са самом стварношћу он уопште није покушавао да путем извештачених средстава повуче границу између теорије и праксе. По његовом класичном делу *Историја економских доктрина* већ се може закључити да је метод којим се он служи опсервација, а из осталих његових радова произлази да је радо прибегавао и методу историске интерпретације. Рене Куртен је мишљења да се он при крају свога живота све више

ослањао на историју, чија је материја много бођатија од оне коју проучавају економисти. Што се тиче његове *Историје доктрина о кредиту и новцу*, приликом излагања идеја појединих економиста он уствари изражава своје сопствене мисли, примеђује врло правилно Емил Жам. Због тога је ово дело мање историско и тешње се везује за економску науку. Међу његовим радовима из политичке економије највише се истичу они који се односе на монетарне теорије. Он је један од првих савремених економиста који је истакао асиметрију инфлације и дефлације. Његове се концепције о новцу знатно разликују од теорија које заступају англо-саксонски економисти. Нарочито су значајна његова разилажења са Кејнзом. Он сматра да је цела Кејнзова мисао била предодређена самим положајем у коме се налазила Енглеска после Првог светског рата. Према томе, он је дошао до закључка да се не би могло рећи за ту мисао да је научно незаинтересована. Рист је испољавао нарочиту наклоност према апстрактним теоретичарима, али он лично није се усудио да формулише једну општу теорију. Ово се може објаснити тиме што то не би одговарало његовом позитивном духу. Утицај тог духа провејава у разним правцима његове вишеструке активности. Најбоље се то опажа у радовима Научног института за економска и социјална истраживања који је он основао и на чијем се челу налазио дуги низ година. — Неколико чланака посвећено је Ристу као човеку од акције. Заиста, у периоду између два рата, за његово име везане су значајне економске и финансиске реформе изведене у Француској и у другим земљама. Жак Руеф вели да је његова улога била од историског значаја при стабилизацији француског франка. У то доба он је имао против себе огромну већину својих суграђана, а у редовима економиста није имао присталица. Међутим, после срећног исхода монетарне реформе изведене под његовим руководством за време Поенкареове владе, он је добио признање и од својих противника. Међународне установе и владе страних држава поверавале су Ристу значајне мисије. Тако, он је узео видног учешћа у радовима Лиге Народа. По његовој замисли изведена је реформа емисионог завода у Румунији и саниране су румунске финансије у периоду између два рата. Иако се на основу свих ових радова може добити врло одређен појам о Ристовом истраживачком раду, о његовом доприносу на унапређењу економске науке и о важним резултатима које је он постигао на практичном пољу рада, ипак се још боље можемо документовати из његове аутобиографије која је прикључена овој свесци. Из те биографске белешке, која није била намењена јавности, већ је требало да послужи његовом следбенику у Академији при саставу приступне беседе, — може се запазити да се он у почетку свога рада пасивнирао за социјална питања и да је због тога узео да проучава проблеме из области економске науке. С друге стране, он такође вели да га је једино радозналост нагнала да проучава политичку економију. Од увек је заступао мишљење да су економске појаве врло сложене. Његова су се истраживања делимично односила на описивања конкретних механизма (вид. *Précis des mécanismes économiques élémentaires*, Paris, 1945, 1947). Треба истаћи, сем тога, да Рист испољава своје дивљење према сен-симонизму, орађује се од ортодоксног либерализма и јасно изражава своје негодовање према савременим економистима, нарочито енглеским, који верују да у неколиким истинама које познаје политичка економија могу наћи директиве социјалне и економске политике своје земље. Истичући разарања која су услед ратова наступила и велике проналаске у физици, хемији и биологији као одлучујуће факторе у политичкој економији за последњих педесет година, он вели да је „економски живот вечито прилагођавање метода производње и размене приликама које се стално мењају“.

66-e Année, No. 1, Janvier — Février 1956. — Karl Brandt: *La stratégie économique du développement agricole*. Писац полази од поставке да су остали неразвијени услови под којима сељак може да постигне заслужени приход с тим да се не мора одрећи своје слободе. Затим се он пита шта треба предузети да би се земљораднику обезбедио приход који би био раван приходима произвођача који улажу одговарајућу снагу у једној неземљорадничкој активности. Узимајући у обзир да су проблеми идентични у свим степенима привредног развитка проучаване су и развијене и неразвијене земље. Аутор заступа тезу да је у слободној привреди тржиште једино средство помоћу кога се одређују цене за разне врсте рада. Полазећи од те основе он се пита која је улога сељака у народној привреди. У свим ступњевима развитка земљорадње највећу важност треба приписати таленту земљорадника. Писац сматра да од свих пољопривредних експлоатација најбоље резултате дају породична газдинства. У циљу повећања прихода тог газдинства његов старешина има да решава проблеме сличне онима који се постављају у индустрији. Изучавајући питања међузависности индустријске и пољопривредне производње као и сталног опадања вредносног приноса земљорадње, писац долази до закључка да треба тражити ван земљорадње услове развитка саме земљорадње. На врло интересантан начин анализирајући су фактори привредног развитка; напредак индустрије, нови методи у техници пољопривредне производње, итд., затим су изложене реперкусије промена које су наступиле под утицајем тих фактора на принос у земљорадњи и на положај сељака у разним земљама — развијеним и неразвијеним. Пошто је најоветио значај примене нових проналазака нарочито у пољопривредној техници као и важност инвестиција у разним гранама привреде изван земљорадње, писац се задржава на политичком чиниоцу. Он се изјашњава против интервенције државе која често покушава да обезбеди приход земљорадника на вештачки начин, који уноси пометњу у цео привредни систем. Професор Брандт завршава своју студију скицом једне „стратегije“, која треба да послужи и као препорука савременим државницима. На крају свог програма, који садржи десет тачака, аутор изражава наду да ће модерна земљорадња, између осталог, пружити могућност пољопривредном становништву да се изједначи са трудбеницима осталих професија у погледу дужине радног времена, прихода, животног стандарда, одмора, разоноде и васпитања омладине. — *Jean Fourastié: Essai sur la mesure des quantités économiques*. Писац прво истиче значај који савремена економска наука придаје мерењима продуктивности и наводи литературу по томе питању. Нарочито се он задржао на публикацијама Европске организације за економску сарадњу. Његово је мишљење да као што су мерења важна у погледу међународне политике и управљања предузећима, она су такође неопходна за научно упознавање економске еволуције у дужем временском периоду. После једног кратког теориског прегледа, за који он сам вели да је апстрактан и тежак, писац је изложио примере у бројевима из којих се види у чему се стварно састоје постављени проблеми. На основу простих примера опаж се да се не може научно изразити једним јединим бројем једна сложена производња. Базирајући се на податке из привредног живота Француске и Совјетског Савеза, писац је изложио примере економске еволуције у току времена. После тога он је приступио изучавању примера диспаратности у простору. Упоредјујући две земље са неједнако развијеном привредом, Сједињене Америчке Државе и Француску, на основу података о структури националне производње, о стопи интегралне производности рада и о текућој цени, у свакој од тих земаља, једночасовног просечног рада, он је изложио своје шематске рачуне.

Фурастие сматра да се из његових шема може извести објективна стварност и да се јасно може запазити одлучујућа улога продуктивности при решењу „тешког и досад мистериозног проблема процене стварних националних производа“. У своје закључку, између осталог, он вели: да производња сиромашне земље увек може бити процењена у новцу богатије земље, али да то није тачно у обрнутом случају, да цене сиромашне земље изражавају веће разлике од цена у богатој земљи, да је национални доходак, изражен у стварним ценама, у сваком периоду и у макојој земљи, раван запослењу. Писац признаје да и друге чиниоце треба имати у виду, али главни циљ његовог рада састојао се у томе да истакне продуктивност као најодлучнији фактор у дужем временском периоду и при упоређењу богате са сиротом земљом. Потврђујући да је продуктивност најодлучнији фактор економског прогреса и подизање животног стандарда он додаје да је то и најодлучнији фактор који омета мерење стварног националног дохотка и мерење животног стандарда. — *M. Boiteux: Comment calculer l'amortissement?* У данашње време стални терети играју једну од најважнијих улога у продукционим трошковима многих предузећа. Велики је контраст између прецизности која се постиже при процени непосредних трошкова експлоатације и несигурних метода са којима се задовољавамо при израчунавању амортизације. Писац се није упуштао у изучавања свих појединости овога проблема. Своја истраживања он је засновао на теорију амортизације. Прво је узета у разматрање амортизација једне изоловане инсталације. Прелазећи затим на финансиску амортизацију писац даје практичну формулу која укратко приказује „теорију“ амортизације. Једна од последица коју та формула повлачи за собом јесте потреба за извођењем сложеног интереса. Наведени су многобројни примери из рачуноводствене праксе. Део који је посвећен амортизацији скупних инсталација једног предузећа праћен је формулама, једном таблицом и многим примерима из праксе, сем тога врло су разноврсне претпоставке узете у обзир. Писац је углавном посматрао проблем са становишта новчане стабилности. Засебно је третирана амортизација која се практикује у условима нестабилног новца. У једној концизној рекапитулацији своје студије, писац је изложио неколико констатација, од којих се последња може сматрати и као врло значајна препорука, а то је да не треба никад прибегавати рачунима чији нам је домаћај непознат и да при решавању ових питања треба поступати са много обзирности.

M. J. Ж.

THE REVIEW OF POLITICS (*Published quarterly by the University of Notre Dame, Indiana*), Vol. 19, No. 1, January 1957. — Stephen D. Kertesz: *Reflections on Soviet and American Negotiating Behavior*. — G. de Bertier, de Sauvigny: *Population Movements and Political Changes in Nineteenth Century France*. — Christopher Dawson: *The Birth of Democracy*. — Gilbert A. Cahill: *Irish Catholicism and English Toryism*. — Samuel M. Osgood: *A Pretender's Concept of the French Monarchy*. — Michael P. Fogarty: *Britain and Western Europe Since 1945*.

REVISTA DA FACULDADE DE DIREITO (*Universidade de São Paulo*), Vol. L, 1955. — Inocêncio Galvão Teles: *Ô penhor sem entrega no direito luso-brasileiro*. — Guilherme Braga da Cruz: *A formação histórica do moderno direito privado português e brasileiro*. — Waldemar Martins Ferreira: *A companhia geral para o estado do Brasil e sua natureza jurídica*. — Lino de Moraes Leme: *As relações jurídicas dos cônjuges*. — J. Canuto Mendes de Almeida: *Os pactos dos direitos do homem*. — Miguel Reale: *Avelar Brotero ou a ideologia sob as Arcadas*. — Cândido Mota Filho: *A fisionomia jurídica de São Paulo*. — Goffredo Telles Júnior: *Resistência*

violenta aos governos injustos. — Jorge Americano: *Cosmopolitismo de São Paulo — Universalidade do Direito*. — A. F. Cesarino Júnior: *A função social do jurista e a reforma do ensino do Direito*. — Johannes Dietrich Hecht: *A origem vocabular e o conceito histórico de bandeira*. — Moacir Benedito de Sousa: *O objetivo econômico da bandeira e sua natureza jurídica*. — Waldemar Cola: *A bandeira em sua origem vocabular*. — Valdomiro Lobo da Costa: *Contribuição ao estudo da história do Direito Brasileiro*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, ano VII, No. 3, Julio-Setiembre de 1956. — Q. Alfonsín: *Nacionalidad o domicilio*. — A. Noceti: *El gobierno parlamentario en las constituciones asiáticas de post-guerra*. — J. A. Prat: *Las corporaciones públicas en el Reino Unido*. — I. Ganon: *Sociología y Derecho*. — Mesa redonda sobre la naturaleza jurídica de las convenciones colectivas, con intervención de los profesores: Couture, Chiarelli, Jäger, García Maynez, Lenhoff, Plá Rodríguez y Barbagelata.

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicación de Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de México), Vol. XVIII, No. 1, Enero-Abril 1956. — Lucio Mendieta y Núñez: *Sociología del Arte*. — Rex D. Hopper: *Aspectos Ideológicos y de Jefatura de la Revolución Mexicana*. — Joseph S. Roucek: *La Ideología como Elemento Componente en la Sociología Conocimiento*. — Trabajo colectivo (dirigido por Emile Sicard): *Análisis de los Grupos Rurales en dos Sub-divisiones Divergentes en el Tiempo y en el Espacio: Colombia (1950) y Hungría (1930)*. — Arturo Urquidí: *Consideraciones de Orden Doctrinal sobre la Reforma Agraria en Bolivia*. — Luis E. Heysen: *Acerca de la Reforma Agraria*. — Bruce E. Melvin y Abdul J. Araim: *La Sociología de la Relaciones Internacionales*. — Oscar Uribe Villegas: *Requerimientos Intrínsecos de la Pesquisa Social y Responsabilidades del Investigador*. — Robert Williamson: *La Sociología en América Latina*.

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (Continuation du „Bulletin de la Société de Législation comparée"), Paris, huitième année, No. 4, Octobre-Décembre 1956. — C. J. Hamson: *Le Droit anglais*. — Chafik Chahata: *La représentation dans les actes juridiques en droit musulman*. — Pierre Cannagé: *Observations sur l'évolution du droit de la famille chrétienne au Liban*. — Edward Wall: *Le projet de loi britannique du 15 février 1956 contre les pratiques restrictives dans le commerce et l'industrie*. — Nécrologie: Eduardo Couture et Jean Michel. — Premières journées juridiques franco-yougoslaves (Séances de travail: A. La décentralisation, B. La protection de l'enfance délinquante, C. Le statut de l'enfant en droit civil).

REVUE INTERNATIONALE D'HISTOIRE POLITIQUE ET CONSTITUTIONNELLE, Paris, nouvelle série, No. 23, Juillet-Septembre 1956. — René Hostache: *Un gouvernement clandestin: le Conseil national de la Résistance et la Délégation générale en France du Comité d'Alger*. — Winfried R. Dallmayr: *Proudhon et la coexistence, une interprétation de „La Guerre et la Paix"*. — In Memoriam: Louis Rolland.

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux), Série juridique, 7e année, No. 3-4, 1956. — J. Brethe de la Gressaye: *La réforme de la publicité foncière en France est-elle une révolution?* — M. Zekiakin: *La nationalisation des établissements bancaires en Turquie*.

Série économique (Travaux de l'Institut d'Économie Régionale du Sud-Ouest), 5e année, No. 4, 1956. — André Piatier: *L'attraction commerciale des villes (Une nouvelle méthode de mesure: l'enquête d'essai menée dans*

les Loir-et-Cher). — Clément Rambaud: *Le canal des Deux-Mers*. — Françoise Chassagnac: *Le tourisme dans le Sud-Ouest*.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Publicata a cura della Università del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXVIII, Fasc. I, Gennaio-Febrero 1957. — F. Vito: *Il finanziamento dello sviluppo economico*. — P. Duclos: *Nuovi metodi e nuove tecniche nella scienza politica*. — F. Duchini: *La pianificazione nei paesi dell'Europa orientale*. — M. L. Fornaciari: *Il lavoro femminile in Francia*. — L. Frey: *Osservazioni sulle operazioni sul mercato aperto in Italia*. — L. Pasinetti: *Un nuovo modello econometrico per la rappresentazione del sistema economico statunitense*.

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XXI, No. 1, Winter 1957. — Три чланка посвећена преминулом Bernhard-u J. Stern-u (The Editors, Corliss Lamont, Robert K. Merton) са библиографијом његових радова. — Bernhard J. Stern: *Some Aspects of Historical Materialism*. — Irving L. Horowitz: *Bertrand Russel on War and Peace*. — Arthur K. Davis: *Thorstein Veblen Reconsidered*.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VI, No. 10, January 1957. — Albert Müller: *NATO Balance Sheet*. — Salvador de Madariaga: *Suez and Hungary*. — ***: *Hungary's Sacrifice*. — Urs Schwarz: *Japan Returns*. — E. F. Aschinger: *The Pound Sterling and the Suez Crisis*.

No. 11, February 1957. — Urs Schwarz: *Elections in Poland*. — Urs Schwarz: *New Disarmament Plans*. — E. F. Aschinger: *A Swiss Concept of Aid to Underdeveloped Countries*. — Edmund Richner: *UNESCO After the New Delhi Conference*. — Fred Luchsinger: *In the German Federal Republic — Higher Learning and Scientific Research as a Political Issue*. — Fritz Steck: *The New Japanese Army*. — Salomon Wolff: *The Economic Development of the Sahara*. — Heinz Heymann: *Recent Commodity Market Developments*.

No. 12, March 1957. — Urs Schwarz: *Rhine Army and Christmas Island H-Bomb Tests*. — Willy Bretscher: *Hungary and Switzerland*. — Salvador de Madariaga: *Middle East and Eastern Europe — A Question of Priority*. — In memoriam: *Grigore Gafencu*. — Victor Meier: *Yugoslavia and Recent Events*. — Arnold Hottinger: *Yemen*. — Deryck Abel: *Sudan — First Year of Independence*. — Bogdan Osadzuk: *The North Caucasian Republics Restored*. — Eric Streiff: *The Kashmir Conflict Again*.

UNIVERSITAS CAROLINA (JURIDICA), Praha, Vol. 2, No. 1, 1956. — F. Boura: *Černyševského názory na stát a právo (Černyševskij's Views on State and Law)*. — M. Doláková: *Praesumpce zavinění a rozsah náhrady škody podle občanského zákoníka, zejména se zřetelem k nesplnění hospodářských smluv (Presumption of the Cause and the Extent of Replacement of Damages According to Civil Law, in particular with Regard to Unfulfilled)*. — E. Kučera: *O autonomii v socialistickém státě (On Autonomy in the Socialist State)*. — I. Tomeš: *Právní otázky učebního poměru (Legal Questions of Apprenticeship)*.

No. 2, 1956. — P. Levit: *Administrativně právní postavení správy národního podniku průmyslového (Die administrativrechtliche Stellung der Verwaltung des volkseigenen Industriebetriebes)*. — I. Tomsová: *Realisace administrativně právních norem (Die Realisation der Verwaltungsnormen)*. — Z. Česka: *Připojení se k návrhu na rozvod manželství (Der Anschluss an den Ehescheidungsantrag)*. — K. Malý: *Vznik trestně právních ustanovení zemských zřízení o poddanských vzpourách (Der Ursprung der strafrechtlichen Bestimmungen über die Aufstände der Untertanen in den Landesordnungen)*.

СВЕЧАНА АКАДЕМИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ЈОВАНА СТ. ПОПОВИЋА. — Секција Правног факултета Удружења наставника и Удружење студената права одржали су 14 јануара 1957 свечану академију поводом стогодишњице смрти Јована Ст. Поповића, професора права на Лицеју. Академију је отворио проф. др. Владимир Капор, председник Секције. Затим је проф. др. Радомир Д. Лукић прочитао свој рад о Ј. Ст. Поповићу као професору природног права. На крају академије Живка Станојевић, студент права, читала је одломке из преписа сачуваног рукописа Стеријиних предавања из природног права.

СВЕЧАНИ САСТАНАК СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА* ПОВОДОМ ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ЈОВАНА ЦВИЈИЋА. — Социолошко друштво у Београду одржало је 31 јануара 1957 на Правном факултету свечани састанак поводом тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића. Састанак је отворио проф. др. Радомир Д. Лукић. Затим су говорили др. Цветко Костић о Цвијићу и социологији, проф. Сретен Вукосављевић о Цвијићу и народној традицији, проф. др. Милисав Лутовац о својим успоменама на Цвијића, проф. др. Слободан Поповић о значају проучавања „виолентног типа”, и Војин Милић о Цвијићевој методи проучавања друштвених појава.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Милош Радовановић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 30 јануара т.г. своју докторску дисертацију „Злоупотреба службеног положаја или овлашћења”.

Најдан Пашић, други секретар Секретаријата за иностране послове, одбранио је 19 фебруара т.г. своју докторску дисертацију „Јавне корпорације у Великој Британији”.

Дејан Костић, службеник Секретаријата за иностране послове, одбранио је 28 фебруара т.г. своју докторску дисертацију „Односи између ФНРЈ и САД од 1945—1948”.

Милица Стефановић, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 15 марта т.г. своју докторску дисертацију „Положај малолетника у кривичном праву”.

Љубица Кандић, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 20 марта т.г. своју докторску дисертацију „Скупштине у Србији за време Првог устанка, 1804—1813 године”.

ИНСТИТУТ РАДА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У СТРАЗБУРУ. — Није прошло ни годину дана од Међународног састанка за радничко образовање у Стразбуру а 1956 основан је, под руководством директора Марсела Давида, Институт рада Правног факултета у Стразбуру (L'institut du travail de la Faculté de Droit de Strasbourg).

Циљ овога Института је да организовањем састанака на којима би се третирали проблеми рада и радног законодавства, приближи научне раднике новим друштвеним проблемима који захтевају да буду решени на научној основи.

Организација института предвиђа сарадњу и учешће синдиката у његовом раду. У том смислу предвиђено је коришћење искустава рада синдикалних течајева и школа.

На Институту се проучавају проблеми из области историје рада, историје радничког покрета, друштвене економије, економске географије, радног права, социјалног осигурања и међународног радног права.

Нарочита пажња посвећена је обради следећих проблема: колективни уговори, учествовање радника у управљању предузећима, као и положај радника у колонијама.

Метод рада Института је по својој суштини и организационој форми „семинарски”. Кандидати овога Института обрађују и детаљно разрађују један од проблема који изаберу и који читају у оквиру института.

Постоје три групе слушалаца семинара које се образују саобразно нивоу и предмету излагања. Семинар траје три недеље.

Значај овога Института је двострук: прво, наука се усмерава ка новим и животним питањима друштва; и друго, радници, преко синдиката, сарађују у овој научној установи.

Миленко Грујић

П Р И М Љ Е Њ Е К Њ И Г Е

Др. Радомир Д. Лукић: *Историја политичких и правних теорија. I књига: Од антике до почетка XVII века.* Београд, Научна књига, 1956, 347 стр.

Др. Радомир Д. Лукић: *Увод у социологију.* (Популарна правно-политичка библиотека, бр. 9 — Уредник Михаило М. Ђорђевић.) Београд, изд. Савеза удружења правника Југославије, 1957, 191 стр., цена 200.— дин.

Dr. Ferdo Čulinović: *Nacionalno pitanje u jugoslavenskim zemljama (Historijat njegovog razvitka).* (Biblioteka Instituta za historiju države i prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, knj. 1.) Zagreb, 1955, 158 str.

Грађански законик Републике Чехословачке од 25 октобра 1950 године. Преводилац др. Смиљана Кршић. Редактори превода др. Никола Гаћеша и Марија М. Тороман. (Институт за упоредно право, серија Е, бр. 1 — Уредник др. Борислав Т. Благојевић) Београд, 1957, 90 стр., цена 60.— дин.

Устав Републике Уругваја од 1952 године. Са предговором проф. Јована Ђорђевића. Превели Миодраг Јовичић и Олга Шуица. (Институт за упоредно право, серија Е, бр. 2. — Уредник др. Борислав Т. Благојевић.) Београд, 1957, 72 стр., цена 60.— дин.

Robert d'Harcourt — Heinrich Hellwege — Denis de Rougemont — Jacques Tessier: *Dix ans d'efforts pour unir l'Europe (1945—1955).* Avant-propos de Max Richard. Paris, Bureau de liaison franco-allemand, s. d., 128 pp., 200.— Fr.

А. Јовановић, др. С. Поповић, П. Алигрудич, др. М. Матејић и Х. Емини: *Комуна, њихова организација и надлежност.* Редакција Миленка Канџре. Београд, „Савремена администрација”, 1955, 430 стр.

Desimir Tochitch: *Les conseils ouvriers en Yougoslavie.* Extrait de la *Revue d'histoire économique et sociale*, XXXIII Vol. (1955), № 4, pp. 405—444, Librairie Marcel Rivière et Cie, Paris:

V БЕЛЕШКЕ

Свечана академија на Правном факултету поводом стогодишњице смрти Јована Ст. Поповића — — —	127
Свечани састанак Социолошког друштва поводом тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића — — —	127
Одбране дисертација на Правном факултету — — —	127
Институт рада Правног факултета у Стразбуру (<i>Миленко Грујић</i>) — — — — — — — — — —	127
VI ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ — — — — — — — — — —	128

НЕ ЗАБОРАВИТЕ ДА ОБНОВИТЕ ПРЕТПЛАТУ ЗА 1957

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана 300.— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.— дин. Претплату слати преко рачуна Правног факултета
број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 22-086

